

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**



ANA KONULARI EKSENİNDE DUHÂN SÛRESİ TEFSİRİ

Yüksek Lisans Tezi

Hatice GÜN

Danışman
Doç. Dr. Mustafa KARA

SAMSUN
2022

TEZ KABUL VE ONAYI

Hatice GÜN tarafından, **Doç. Dr. Mustafa KARA** danışmanlığında hazırlanan “**Ana Konuları Ekseninde Duhân Sûresi Tefsîri**” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından2022 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan (Danışman)	Doç. Dr. Mustafa KARA Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Mehmet OKUYAN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ceyda GÜRMAN Sinop Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

... / ... / 2022
Prof. Dr. Ali BOLAT
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riâyet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi?

Evet ☐ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz.)

Hayır ☒

27/01/2022
Hatice GÜN

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: Ana Konuları Ekseninde Duhân Sûresi Tefsîri

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 27/01/2022 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 27

Tek kaynak oranı : % 5 çıkmıştır.

28/01/2022
Doç. Dr. Mustafa KARA

ÖZET

ANA KONULARI EKSENİNDE DUHÂN SÛRESİ TEFSİRİ

Hatice GÜN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans, Ocak/2022

Danışman: Doç. Dr. Mustafa KARA

Bu çalışmada konulu tefsîr ekseninde Duhân sûresinin ana konuları tespit edilmeye ve incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın amacı Duhân sûresinin ihtiva ettiği konuları ortaya koymak ve analiz etmektir. Çalışmamız Duhân sûresi ile sınırlıdır.

Çalışmamız, nitel bilgi toplama yöntemlerinden yazılı doküman incelemesine dayanmaktadır. Bu bağlamda, literatür taramasından elde edilen veriler, tarihsel arka plan da dikkate alınarak incelenmekte ve bütüncül bir bakış açısıyla metin analizine tabi tutularak değerlendirilmektedir.

Kur'ân, bir bütün olarak ele alındığında, insanların hem dünya hem de ahiret hayatını imar edecek tevhit, nübüvvet, ahiret gibi konulara ağırlık verdiği görülmektedir. Kur'ân'ın bu konu bütünlüğünü, muhtevası açısından sûrelerin de sağladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda tez konumuz olan Duhân sûresi, sözü edilen tespitin güzel örneklerinden biri olarak tevhit, nübüvvet ve ahiret ana konuları etrafında şekillenmiştir. Sûrede Yüce Allah, Kur'ân'ın, vahiy kaynaklı olduğuna dair deliller getirmiş, uydurma veya öğretilmiş bir kitap olmayıp, güvenilir bir elçi ile mübarek bir zaman diliminde indirildiğini vurgulamıştır. Allah bu sûrede peygamber ve ahireti yalanlayanları, önceki peygamber ve toplumların kıssalarını örnek vererek uyarmış, büyük günün azabından sakındırmıştır. Cennet ve cehennem tasvirlerine yer vererek inananların ve inanmayanların sonlarına dikkat çekmiştir. Netice itibarıyla Duhân sûresi, muhteva bütünlüğü açısından Kur'ân'ın ele aldığı ana konulara vurgu yapan berceste sûrelerden birisidir. Bu nedenle biz de sözü edilen sûreyi konulu tefsîr metoduyla incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsîr, Konulu Tefsîr, Sûre, Duhân.

ABSTRACT

THE TAFSİR OF SURAH DUHAN ON THE AXIS OF MAIN SUBJECTS

Hatice GÜN

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic İslamic Sciences Major Discipline

Master, January / 2022

Supervisor: Assoc. Prof.. Dr. Mustafa KARA

In this study, it has been tried to determine and examine the main subjects of the Surah Duhan in the method of thematic tafsir. The aim of our study is to reveal and analyze the subjects contained in the Surah Duhan. Our study is limited to Surah Duhan.

Our study is based on written document analysis, one of the qualitative information collection methods. In this context, the data obtained from the literature review are examined by taking into account the historical background and evaluated by subjecting them to text analysis with a holistic perspective.

It is seen that the Qur'an focuses on issues such as tawhid, prophethood, and afterlife which will build people's lives both in this world and in the afterlife when considered as a whole. It is understood that in terms of context's surahs also provides this subject integrity Qur'an. In this context, Surah Duhân, which is the subject of our thesis, is shaped around the main themes of tawhid, prophethood and the afterlife, as one of the good examples of the mentioned determination. In the surah, Almighty Allah has brought proofs that the Qur'an is the source of revelation and it is not a fabricated or taught book, on the contrary Allah was emphasized that Qur'an is revealed in a blessed time with a reliable prophet. Allah warned people who deny the Prophet (s) and afterlife by giving examples from stories of previous prophets and societies, and warned them from the great day's torment. He drew attention to the end of believers and non-believers by giving place to the descriptions of heaven and hell. As a result, Surah Duhan is one of the extract surahs that emphasize the main issues that the Qur'an deals with in terms of content integrity. For this reason, we tried to examine the mentioned surah with the method of tafsir on the subject.

Keywords: The Qur'an, Tafsir, Thematic Tafsir, Surah, Duhan.

ÖN SÖZ

Kur’ân, dinin iki temel kaynağından biri olup insanların hakikate varmalarında yegane rehberidir. Bu sebeptendir ki indiği günden itibaren Kur’ân-ı Kerim’i anlamak için büyük gayretler gösterilmiş, zamanın ilmî gelişmelerine bağlı olarak muradı ilahiyi en doğru şekilde anlamak için farklı usûl ve metotlar kullanılmıştır.

Modern dönemin yenilikleri içerisinde ilimlerin farklı dallara ayrılması ve çağın getirdiği meşguliyet sebebiyle insanların kısa yoldan Kur’ân’a ulaşması, onu okuması ve anlaması adına son zamanlarda gelişen metotlardan birisi de “konulu tefsîr metodu”dur. Bu bağlamda biz de hem Kur’ân-ı Kerim’e yönelik bütüncül bir bakış açısı kazanmak hem de konulu tefsîrle ilgili var olan külliyata ufacık da olsa bir katkı sunmak amacıyla bu çalışmayı yapmaya karar verdik.

Konulu tefsîr, genel itibarıyla ya bir konu ekseninde Kur’ân’ın bütününe esas almakta ya da bir sûre ile sınırlı tutulmaktadır. İlkinde çalışılmak istenilen herhangi bir konu bütün Kur’ân âyetleri esas alınarak açıklanırken, ikincisinde bir sûrede işlenen konular sistemli bir biçimde izah edilmektedir. Bu çerçevede biz de *tevhit*, *nübüvvet* ve *ahiret* gibi konularıyla Kur’ân’ın kısa bir özeti niteliğinde olan Duhân sûresini konulu tefsîr metoduyla incelemeye çalıştık.

“Ana Konuları Ekseninde Duhân Sûresi Tefsîri” başlıklı bu çalışma bir giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde konulu tefsîr ve Duhân sûresi hakkında genel bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde ise sûrenin içerdiği ana konular belirlenerek, klasik ve modern tefsîrler ışığında tahlil edilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişinin emeği bulunmaktadır. Bu doğrultuda, tez konusunun belirlenmesinden çalışmanın tamamlanmasına kadarki her aşamada değerli fikir ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren ve bu süreçte beni sürekli motive eden danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mustafa Kara’ya şükranlarımı arz ederim. Beni yetiştiren saygıdeğer hocalarıma, buralara gelmemde sonsuz emek ve duaları olan çok kıymetli aileme, tezin hazırlık ve redaksiyon sürecinde bana daima destek olan ve katkı sunan Arş. Gör. Emine Sekme’ye ve eserlerinden yararlandığım kaynak sahiplerine teşekkür ederim.

Hatice GÜN

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	ii
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Problem Durumu	1
1.3. Araştırmanın Amacı	1
1.4. Araştırmanın Önemi	2
1.5. Araştırmanın Yöntemi	2
1.6. Literatür Özeti	3
1.7. Araştırmanın Kaynakları	3
2. KONULU TEFSİR VE DUHÂN SÛRESİ	5
2.1. Konulu Tefsîre Genel Bir Bakış	5
2.1.1. Konulu Tefsîrin Tanımı ve Amacı	5
2.1.2. Konulu Tefsîrin Önemi	6
2.1.3. Konulu Tefsîrin Ortaya Çıkmasına ve Gelişmesine Etki Eden Sebepler	8
2.1.4. Konulu Tefsîre Yöneltilen Eleştiriler	11
2.1.5. Konulu Tefsîrin Çeşitleri	13
2.1.5.1. Kur'ân'ın Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsîr	13
2.1.4.2. Sûre Çerçevesi Konulu Tefsîr	13
2.2. Duhân Sûresi Hakkındaki Genel Bilgiler	15
2.2.1. Sûrenin Adı	15
2.2.3. Sûrenin Muhtevası	16
2.2.4. Sûrenin Fazileti	17
2.2.5. Sûrenin Önceki ve Sonraki Sûreyle İlişkisi	18
2.2.6. Sûrenin Hedefleri	19
3. DUHÂN SÛRESİ'NİN TEFSİRİ	20
3.1. 1-9 Âyetler	20
3.1.1. 1-9. Âyetler Arasında Öne Çıkan Kavramlar	20
3.1.1.1. Mübîn	20
3.1.1.2. Emr	21
3.1.1.3. Rahmet	22
3.1.1.4. Semî'	23
3.1.1.5. Alîm	24
3.1.1.6. Arz	25

3.1.1.7. Semâ.....	26
3.1.1.8. Rabb	29
3.1.2. Vahyin Özellikleri, Gönderilişi ve Hikmeti	30
3.1.2.1. Hurûf-ı Mukattaa.....	30
3.1.2.2. Kasemin Konusu	35
3.1.2.3. Kitabın Apaçık Olması.....	38
3.1.2.4. Gönderildiği Mübarek Gece.....	40
3.1.2.5. Hikmetli İşlerin Ayrılması	43
3.1.2.6. Peygamberlerin Rahmet Olarak Gönderilmesi	43
3.1.2.7. Gerçekten İman Edenlerin Allah İnancı.....	45
3.2. 10-16. Âyetler	46
3.2.1. 10-16. Âyetlerde Öne Çıkan Kavramlar	47
3.2.1.1. Duhân.....	47
3.2.1.2. Azap	47
3.2.1.3. Elîm.....	49
3.2.1.4. Batş	49
3.2.1.5. Müntakım.....	49
3.2.2.2. Kâfirlerin Azap Karşısındaki Tavrıları	57
3.2.2.3. Muallemün Mecnûn	57
3.3. 17-29. Âyetler	58
3.3.1. 17-29. Âyetlerde Öne Çıkan Kavramlar	59
3.3.1.1. Sultân	59
3.3.1.2. Mücrim.....	60
3.3.1.3. Rehv	61
3.3.1.4. Cennet	62
3.3.1.5. Nimet.....	63
3.3.2. Nübüvveti ve Vahyi İnkâr Etmede Firavun Örneği	63
3.3.2.1. Kerim Elçi Hz. Mûsâ	63
3.3.2.2. Firavun ve Kavminin İmtihan Edilmesi.....	64
3.3.2.3. Hz. Mûsâ'nın Duasının Kabulü.....	67
3.3.2.4. Firavun ve Ordusunun Boğulması	68
3.3.2.5. Firavun ve Kavminin Değersiz Görülmesi	69
3.4. 30-39. Âyetler	70
3.4.1. 30-39. Âyetlerde Öne Çıkan Kavramlar	71
3.4.1.1. Müsrif.....	71
3.4.1.2. Belâ	72
3.4.2. Allah'ın İman Edenlere Lütü ve Ahiretin Varlığının Delilleri	73
3.4.2.1. İsrâiloğulları'nın Azaptan Kurtarılması	73
3.4.2.2. İsrâiloğulları'na Verilen Üstünlük	73
3.4.2.3. İsrâiloğulları'na Gösterilen Mucizeler	74

3.4.2.4. Müşriklerin Yeniden Dirilişi İnkârına Karşı Deliller	76
3.5. 40-50. Âyetler	77
3.5.1. 40-50. Âyetlerde Öne Çıkan Kavramlar	78
3.5.1.1. Mevlâ	78
3.5.1.2. Azîz	78
3.5.1.3. Rahîm	79
3.5.1.4. Esîm	79
3.5.1.5. Mühl	80
3.5.1.6. Hamîm	80
3.5.1.7. Cahîm	81
3.5.2. Cehennem Tasviri	81
3.5.2.1. Ayrım Günü	81
3.5.2.2. Hiçbir Dostun Olmaması	82
3.5.2.3. Zakkum Ağacı	82
3.5.2.4. Sürüklenme ve Kaynar Su	85
3.5.2.5. Aşağılanma	86
3.6. 51-57. Âyetler	87
3.6.1. 51-57. Âyetlerde Öne Çıkan Kavramlar	88
3.6.2.1. Müttaki	88
3.6.2.2. Sündüs	89
3.6.2.3. İstebrak	90
3.6.2.4. Hûr	90
3.6.2. Cennet Tasviri	90
3.6.2.1. Makam-ı Emin	90
3.6.2.2. Cennetler ve Pınarlar	91
3.6.2.3. İpek ve Atlardan Elbiseler	92
3.6.2.4. Güzel Eşler	93
3.6.2.5. Ölümsüzlük	94
3.6.2.6. Büyük Kazanç	97
3.7. 58-59. Âyetler	98
3.7.1. Vahyin Muhâtabın Dilinde Gönderilmesi ve Son İkaz	98
4. SONUÇ	99
KAYNAKÇA	102
ÖZ GEÇMİŞ	107

KISALTMALAR

(as)	: Aleyhi's-Selam
b.	: İbn, bin
(cc)	: Celle celâlühü
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
(ra)	: Radıyallahü anh
(s)	: Sallallahü aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa aralığı
S.	: Sayı
terc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihi belirtilmemiş, tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Kur'ân-ı Kerim, indirildiği günden itibaren ihtivası anlaşılmalı ve insanlara aktarılmaya gayret edilmiş bir kitaptır. Bu niyetle her çağın gerekliliklerine göre farklı usul ve yöntemler kullanılmıştır. Günümüzde ise toplumların yenilenen ihtiyaçları ve yeni fikirlere karşı sağlıklı bir bakış açısına ulaşma ve sağlıklı çözümler üretme çabasından dolayı konulu tefsîr yöntemi önem kazanmıştır. Bu düşünceden hareketle tevhid, vahiy, nübüvvet ve öldükten sonra dirilme gibi önemli konular içeren Duhân sûresini konulu tefsîr metoduyla çalışmayı uygun bulduk. Tezimizin konusunu “Ana Konuları Ekseninde Duhân Sûresi Tefsîri” olarak belirledik. Bu kapsamda Duhân sûresinin önceki ve sonraki sûrelerle münasebeti, Duhân sûresindeki âyetlerin özel iniş nedenleri gibi konulara da araştırmamızda yer verilecektir.

1.2. Problem Durumu

Konulu tefsîr yöntemiyle birçok sûrenin tefsîri yapılarak insanların ilgili sûreleri ve içerdiği konuları daha kolay biçimde anlamaları ve bu sûrelerde işlenen mesajları hayatlarına tatbik etmeleri beklenmektedir. Bu doğrultuda bugüne kadar Duhân sûresinin konulu tefsîr yöntemiyle bilimsel bir çalışmada ele alınmamış olması, araştırmamızın temel problemini oluşturmaktadır. "Duhân sûresi hangi ana konuları içermektedir?" suali de araştırmanın temel sorusunu teşkil etmektedir.

1.3. Araştırmanın Amacı

Çalışmamızın amacı, konulu tefsîr metodu doğrultusunda Duhân sûresi'ni incelemektir. Bu doğrultuda söz konusu sûrenin ismi (varsa başka isimleri ve bu farklı isimlendirmelerin nereden kaynaklandığı) Mekke'de mi yoksa Medine'de mi indirildiği, âyet sayısı (bütün müfessirlere göre âyet sayısı aynı mı? Değilse farklı rakamların gerekçeleri), sebep-i nüzûlü, işlenen konuların ele alındığı âyetler, bu âyetlerin birbirleriyle olan ilişkileri ve sûrenin ana konuları ve bu konuların birbirleriyle olan ilişkileri incelenmektedir.

Bu asıl amacın yanı sıra araştırmamızın diğer amaçlarını da şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Duhân sûresi özelinde Kur'ân'ın konu bütünlüğünü ortaya koymak.

- Kur'ân'ın ana konuları olan tevhid, vahiy, nübüvvet ve öldükten sonra dirilme olgularını bu sûre ekseninde incelemek.

- Cennetliklerin ve Cehennemliklerin Kur'ân'da zikredilen özelliklerini ortaya koymak.

- Duhân olayının gerçekliğini araştırmak.

1.4. Araştırmanın Önemi

Duhân sûresiyle ilgili yapılan çalışmalar daha çok muhtelif âlimlerin tefsirlerinin incelenmesinde metin tahkikine dayalı çalışmalardır. Bunun yanında sûresinin ihtiva ettiği belli konular üzerine makaleler yazılmıştır. Ancak Duhân sûresi daha evvel konulu tefsir bağlamında işlenmemiştir. Bu sebeple araştırmamız, Duhân sûresini bütün muhtevasıyla ele alması ve detaylı bir incelemeye tabi tutması yönüyle önem arz etmektedir. Hem söz konusu sûre üzerine konulu tefsir yöntemiyle yapılan bir çalışma olmayışı hem de sûrenin içerdiği ilkeleri yeni bir anlayış ve üslupla muhataplara sunması yönüyle çalışmamız özgünlük arz etmektedir.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız, nitel bilgi toplama yöntemlerinden yazılı doküman incelemesine dayanmaktadır. Bu bağlamda, literatür taramasından elde edilen veriler, tarihsel arka plan da dikkate alınarak incelenmekte ve bütüncül bir bakış açısıyla metin analizine tabi tutularak değerlendirilmektedir.

Bu yöntem çerçevesinde araştırmamız şu aşamalardan geçerek tamamlanmıştır:

- Literatür taraması
- Elde edilen verilerin tarihsel arka planının araştırılması
- Verilerin bütüncül bir bakış açısıyla incelenmesi
- Araştırmanın kavramsal çerçevesinin belirlenmesi
- Sûrenin içerdiği konuların pasajlara ayrılması
- Genel ve tâlî başlıkların belirlenmesi
- Literatür taraması sonucu elde edilen bilgilerin metin analizlerinin yapılması
- Ulaşılan sonuçların açıklanması.

1.6. Literatür Özeti

Duhân sûresi ile ilgili olarak bugüne kadar şu çalışmalar yapılmıştır:

1. Hasan Gökbulut, *Muhyiddin Muhammed b. İbrahim Niksârî (ö. 1494 m.)'nin Hayatı ve Duhân Sûresi Tefsîrinin Tahkiki*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.
2. Zeyad Dhannoon Sultan, *Hüsamuddin Bitlisî'nin Camiu't-Tenzil Ve't-Te'vil Tefsîrinin Duhan, Casiye, Ahkâf, Muhammed, Fetih, Hucurat, Kaf Sûrelerinin Tahkik ve Tashihi*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl 2017.
3. Ümit Karaver, “Şeyh Alî el-Bistâmî'nin (Mûsânnifek) “Mülteka'l-Bahreyn/Kitâbü's-Şifâ” Adlı Tefsîrinden Duhân Sûresi'nin Neşri ve Değerlendirilmesi”, *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/1 (Haziran/June 2021), ss. 329-390.
4. Gökhan Atmaca, “Dûhan Sûresi 10. Âyet Bağlamında “Dûhan/Duman”, *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, (Temmuz/July 2015), ss. 715-726.
5. Fehmi Soğukoğlu ve Ahmet Soğukoğlu, “Kur'ân'ın Bilimsel Yorumuna Bir Katkı Denemesi: Duhân Âyeti (Duhân 44/10) ve Kaldera Patlaması”, *Iksad II – International Conference On Sciences* (Kasım 2018), ss. 1049-1053.
6. Ahmet Abay, “A'raf Sûresi 40. ve Duhân Sûresi 29. Âyetlerin Mecazu'l-Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies* 12/27, (2017), ss. 19-38.

1.7. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamız Konulu Tefsîr ve Duhân Sûresi ile Duhân Sûresi'nin Tefsîri olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Bu bağlamda konulu tefsîr hakkında genel bilgileri edinmek için usûl kaynaklarından ve güncel çalışmalardan faydalanılmıştır. Sûrenin genel ve özel hedeflerini belirlemek için Fahreddin Razi'nin (ö.606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb*, İbn Kesir'in, (ö.774/1373) *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (1878-1942) *Hak Dini Kur'ân Dili*, Mevdûdî'nin (1903-1979) *Tefhîmu'l Kur'ân* ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîri*, eserlerinden yararlanılmıştır. Yine âyetlerin tefsîr ve tahlilinde klasik ve çağdaş tefsîr kaynaklarından istifade edilmiştir. Çalışmamız boyunca zikredilen âyet mealleri Mehmet Okuyan'ın *Kur'an Meal-*

Tefsîr eserinden verilmiştir. Çalışmamızda kavramların izahında Isfehânî'nin (ö.V./XI.) *Müfredât* ve İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânü'l-Arab*, eserleri başta olmak üzere temel lügatlardan faydalanılmıştır. Ayrıca konumuzla ilişkili makale, bildiri, tez ve benzeri eserlerden yararlanılmıştır.



2. KONULU TEFSİR VE DUHÂN SÛRESİ

2.1. Konulu Tefsîre Genel Bir Bakış

2.1.1. Konulu Tefsîrin Tanımı ve Amacı

Konulu tefsîrin mahiyetinin, kapsam ve muhtevasının tam olarak belirlenmemiş olması nedeniyle konulu tefsîr için birbirinden farklı ya da birbirini tamamlayan tanım ve tariflerin yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda konulu tefsîrle ilgili yapılan tanımlardan birkaçı şu şekildedir:

Konulu tefsîr, “Kur’ân’da işlenen herhangi bir konu hakkındaki âyetleri bütüncül bir bakış açısıyla ele alarak Kur’ân’ın o konu hakkındaki kanaatini ortaya koyma çabasıdır.”¹

Konulu tefsîr, “Kur’ân’daki herhangi bir konuyla ilgili bütün âyetleri mümkün mertebe nüzul sırasına koymak sûretiyle toplayarak ilmi bir incelemeye tabi tuttukten sonra Yüce Allah’ın o konuyla ilgili muradını ortaya koymaya çalışmaktır.”²

Konulu tefsîr, “bir âyeti veya konuyu, Kur’ân’ın başından sonuna kadar tarayıp, o âyet ya da konuyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili diğer âyetlerin, iniş sırasına göre ve tekrardan kaçınarak, nüzul ortamını da göz önünde bulundurarak bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesidir.”³

Konulu tefsîr, “belirli bir konuda ve Kur’ân’ın çeşitli sûrelerinde zikredilen Kur’ân âyetlerini toplamak, imkân dâhilinde âyetleri nüzûl sırasına göre tertip edip nüzûl sebeplerine vakıf olarak, âyetlerin siyak ve sibak ilişkilerini araştırarak, benzer âyetlerle mütalaa ederek, Kur’ân bütünlüğü içerisinde onları konularına göre metotlu bir şekilde tefsîr etmek ve pratik hayata tatbik yöntemlerini araştırmaktır.”⁴

Yapılan tanımları da göz önünde bulundurularak *Konulu tefsîri*, tefsîr ile bireysel ve toplumsal hayat arasında bağ kurmak, insanların ihtiyaçlarına cevap vermek ve Kur’ân’da işlenen konuları insanların istifadesine sunmak maksadıyla

¹ Mehmet Sait Şimşek, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2018, s. 127.

² Bilal Gökür, “Konulu Tefsîr: Hedef, İmkân ve Sınırları”, *Tarihten Günümüze Kur’ân’a Yaklaşımlar*, İlim Yayıma Vakfı Kur’ân ve Tefsîr Akademisi, İstanbul 2010, s. 458; Ömer Dumlu, “Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri”, *Tefsîrin Dünü ve Bugünü*, Samsun 22-23 Ekim 1992, s.159.

³ Mustafa Hocaoglu, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, Samer Yayınları, Kahramanmaraş ts., s. 15.

⁴ Şahin Güven, “Günümüz Tefsîr Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsîr Metodu”, *Kur’ân’a Yaklaşımlar*, s. 441; Hocaoglu, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, s. 15; Dumlu, “Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri”, s. 159.

Kur'ân'da ele alınan herhangi bir konunun tüm yönleriyle incelenmesidir, şeklinde tarif edebiliriz.

Yapılan tanımlardan hareketle *konulu tefsîr* hakkında şunlar söylenebilir:

- Konulu tefsîr, Kur'ân'daki herhangi bir konuyu ele alabilir.
- Konulu tefsîrde, ele alınan konuyla ilgili Kur'ân'daki tüm âyetler birlikte değerlendirilmelidir.
- Konulu tefsîrde, ele alınan konuyla ilgili âyetlerin siyâk-sibâk ilişkisi incelenmelidir.
- Konulu tefsîrde, ele alınan konuyla ilgili âyetlerin nüzûl sebebi iyice araştırılmalıdır.
- Konulu tefsîrde, ele alınan konunun bireysel ve toplumsal hayata sağlaması muhtemel katkı göz ardı edilmemelidir.

Kur'ân'ı anlamaya yönelik olarak sarfedilen her çabanın bir amacı vardır. Bu doğrultuda konulu tefsîrin amacı/amaçları hakkında şunları söylemek mümkündür:⁵

- Konulu tefsîrin amacı, tefsîrle yaşanan hayat arasında bağ kurmaktır.
- Konulu tefsîrin amacı, insanların ihtiyaçlarına cevap bulmaya çalışmaktır.
- Konulu tefsîrin amacı, günlük hayatın meşgaleleri arasında Kur'ân'dan uzaklaşan insanlara Kur'ân-ı Kerim'i tanıma fırsatı sunmaktır.
- Konulu tefsîrin amacı, insanların Kur'ân'la daha fazla buluşmalarını sağlamaktır.
- Konulu tefsîrin amacı, bireyleri Kur'ân ve Sünnet ekseninde yaşamaya teşvik etmektir.

2.1.2. Konulu Tefsîrin Önemi

Kur'ân'ı anlama çabası olması nedeniyle tefsîr ilmi her türlü metot ve çeşidiyle hayatımızda başlı başına önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda konulu tefsîr metodu, getirdiği farklı bakış açısı ve sağladığı birçok fayda sebebiyle bu metotlar içinde önemli bir yere sahiptir.

Konulu tefsîrin önemine dair şunları söylemek mümkündür:

⁵ Dumlu, “Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri”, s. 173; Güven, “Günümüz Tefsîr Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsîr Metodu”, s. 442.

•Konulu tefsîr, her alanda Kur'ân'ın insan hayatına yön verecek ilkelerini onun anlayabileceği bir şekilde istifadesine sunmaktadır. Çünkü konulu tefsîr, bir konunun tasnifinde Kur'ân'ın hedefini ve gayesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu da insanın günlük hayatında karşılaştığı problemleri Kur'ân'ın rehberliğinde çözmesine kolaylık sağlamaktadır.⁶ Konulu tefsîr, Kur'ân'ın insanların hayatlarından uzak olmadığını, karşılaştıkları sorunlara ilgisiz kalmadığını, her zaman ve mekânda canlılığını koruduğunu izhar etmektedir. Konulu tefsîr ayrıca Kur'ân'ın sadece kutsal bir metin olmadığını aynı zamanda beşeri hayattan Yüce Allah'a giden bir yol olduğunu göstermektedir.⁷

•Zamanın değişmesiyle insanların ihtiyaçları da değişmektedir. Bu çerçevede birey ve toplumların yenilenen ihtiyaçları, yeni fikirlerin ortaya çıkışı ve modern ilimlere dayalı teoriler dikkate alındığında, karşılaşılan her türlü soruna çözüm üretilmesinde konulu tefsîr önemli bir yere sahiptir.⁸

•Konulu tefsîrde seçilen konunun araştırılıp incelenmesi, ilgili âyetlerin bir araya getirilmesi, o âyetlerle ilgili nüzûl sebeplerinin ortaya konması, âyetlerin siyâk ve sibakının incelenmesi, derin ve kapsamlı ilmî çalışmaların yapılmasında katkı sağlar.⁹

•Kur'ân mu'ciz bir kelimadır. Bu bağlamda müfessirler Kur'ân'ın i'câz özelliklerini lafız, belagat ve nazım açısından ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar, konulu tefsîrle birlikte daha da bereketli hale gelmiştir. Örneğin konulu tefsîr yöntemiyle Kur'ân'ın, ilk indiği toplumdaki insanların ihtiyaçlarına nasıl cevap veriyorsa, 21. yüzyıl insanının ihtiyaçlarına da aynı kuvvetle cevap verebileceği anlaşılmaktadır.¹⁰ İşte Kur'ân'ın i'câz yönünün ortaya konulmasında konulu tefsîrin çok önemli katkısı söz konusudur.

•Kur'ân âyetleri farklı ortam ve zamanlarda indirilmiş olmalarına rağmen bir konu ve hedef birliği içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Yine Kur'ân âyetleri bir konu çerçevesinde bir araya getirildiklerinde bütünlük arz etmektedir.¹¹ Kur'ân âyetlerinin bu yönünün açığa çıkarılmasında da konulu tefsîr büyük bir öneme sahiptir.

⁶ Şahin Güven, *Tefsîr Çalışmalarında Konulu Tefsîr Metodu*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996, s. 89

⁷ Hocaoglu, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, s. 47.

⁸ Şimşek, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, s. 129; Hocaoglu, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, s. 46.

⁹ Şimşek, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, s. 129; Hocaoglu, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, s. 47.

¹⁰ Güven, *Tefsîr Çalışmalarında Konulu Tefsîr Metodu*, s. 91, 92.

¹¹ Güven, *Tefsîr Çalışmalarında Konulu Tefsîr Metodu*, s. 91, 92.

•Konulu tefsîr, müfessire bütüncül bir bakış açısı kazandırması dolayısıyla da önem arz etmektedir.¹² Bu kapsamda müfessir, araştırılan konu ile ilgili tüm âyetleri bir arada görme, anlama ve değerlendirme imkânına sahip olmaktadır.

•Konulu tefsîr, modern dönemin getirdiği sorunlar karşısında çözüm üretilmesinde yeni bir yöntem olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Bu doğrultuda konulu tefsîr, müfessire farklı bakış açıları sunmakta, güne dair hakikatleri ve sorunlara karşı çözüm önerilerini Kur'ân'dan ilham alınarak insanlara söyleme imkânı vermekte ve bu şekilde fikri canlanmaya aracı olmaktadır.¹³

Hasılı konulu tefsîr, bütün bu zikredilenlerin yanı sıra Kur'ân'ın yorumlanmasında müfessir ve araştırmacılara yeni bir yöntem sunması, farklı bir kapı aralaması ve tefsîr literatürüne yeni metot kazandırması yönüyle başlı başına önem arz etmektedir.

2.1.3. Konulu Tefsîrin Ortaya Çıkmasına ve Gelişmesine Etki Eden Sebepler

Konulu tefsîrin ortaya çıkışını Hz. Peygamber (s) dönemine kadar götürenler bulunmaktadır. Hatta ilk örneklerin Resulullah'a ait olduğu söylenmekte ve Abdullah b. Mesud'dan bize ulaşan bir rivâyet buna örnek gösterilmektedir. Rivâyete göre; “İnananlar ve imanlarına bir zulüm bulaştırmayanlar...”¹⁴ âyeti indirildiğinde, insanlara bu zor geldi ve Rasûlullah'a (s) gelip; “Ya Rasûlallah! Hangimiz kendisine zulmetmez ki? Dediler. O da; “Buradaki ‘zulüm’ sizin anladığınız manada bir zulüm değildir. Siz salih kul olan Lokman'ın “...gerçekten de şirk, büyük bir zulümdür”¹⁵, sözüne kulak vermediniz mi? Burada kast edilen zulüm de şirkir.” dedi.¹⁶

Daha sonraki dönemlerde fıkıhçıların taharet, feraiz, talak gibi ana başlıkları kullanmaları ve dalcilerin el-Eşbah ve'n-Nezair, Garibu'l-Kur'ân gibi çalışmaları bazıları tarafından konulu tefsîrin birer örneği kabul edilirken bazıları tarafından reddedilmektedir.¹⁷

¹² Dumlu, “Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri”, s. 165; Güven, *Tefsîr Çalışmalarında Konulu Tefsîr Metodu*, s. 94.

¹³ Hocaoglu, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, s. 48.

¹⁴ En'âm, 6/82.

¹⁵ Lokmân, 31/13.

¹⁶ Ebî 'Abdillah Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, Tefsîr, 31/1, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2002, s. 1199.

¹⁷ Gıyasettin Arslan, “Tefsîr Çalışmalarında Konulu Tefsîrin Önemi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, 1997, s. 189.

Bugün anlaşıldığı şekliyle konulu tefsîrin ise 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Müfessirlerin konulu tefsîr yöntemine yönelmesiyle birçok sebep ileri sürülmektedir. Ancak bunlardan iki tanesi bilhassa dikkat çekmektedir.

Dikkat çeken hususlardan ilki, oryantalistlerin Batıda Kur’ân’la ilgili çalışmalar yaparken zorlanmalarındır. Çünkü Kur’ân’ın kendine özgü üslup ve tertip tarzı vardır. Bu da sıradan bir oryantalistin Kur’ân’daki herhangi bir konuyu araştırırken zorlanmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple İslâm dünyasında henüz bu alanda herhangi bir çalışma yapılmamışken, Fransız müsteşrik Jules La Beaume’un hazırladığı ve 1878 yılında Paris’te yayınlanan “La Coran Analyse” isimli fihrist-eseriyle, ilk olarak Kur’an âyetlerini konularına göre tasnif ettiği belirtilmektedir.¹⁸

Bir diğer taraftan oryantalistler, İslam ve Kur’ân’a dair çalışmalar yapmış, bu çalışmalar neticesinde Kur’ân’a dair bazı şüpheler oluşturmaya çalışmışlardır.¹⁹ Örneğin Alman oryantalist Rudi Paret’in, tertip tarzının yanlış anlamalara sebebiyet verdiği, muhtevasında konusal birliğin bulunmadığı gerekçesiyle Kur’ân’ın konularına göre yeniden tasnif edilerek yazılmasının gerektiğini söylediği ifade edilmektedir.²⁰ Yine oryantalistler, Kur’ân’daki kıssalar, tekrarlar, bazı itikadi esaslar ve hukuki hükümlerle ilgili şüphe uyandırıcı iddialarda bulunmuşlar. İslam âlimleri de bu iddiaları çürütmek amacıyla, bu konularla ilgili âyetleri hepsini bir araya getirip inceleyerek bu konularda müstakil eserler vermişlerdir.²¹ İşte bu tür sebepler ve çalışmalar konulu tefsîr yönteminin benimsenmesine neden olmuştur.

Konulu tefsîrin ortaya çıkmasında dikkat çeken ikinci husus ise 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında sosyal ve tabii ilimlerin birçoğunda ihtisaslaşmanın yaygınlaşmasına bağlı olarak, Kur’ân araştırmalarında da konu konu araştırma metoduna yönelme olmasıdır. Çünkü ihtisaslaşma herhangi bir konunun en ince ayrıntısına kadar inilerek incelemeyi gerektirmektedir. Hem sözü edilen ilmi gelişmeye uyum sağlamak hem de insana çağın diliyle hitap etmek için Kur’ân araştırmacıları da konulu tefsîr metodu üzerine eğilmişlerdir.²²

¹⁸ Güven, “Günümüz Tefsîr Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsîr Metodu”, s. 446.

¹⁹ Hocaoglu, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, s. 53.

²⁰ Abdulkirim Seber, “Konulu Tefsîr Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri”, *DEÜİFD*, XXX/2009, s. 153.

²¹ Mevlüt Güngör, “Tefsîrde Konulu Tefsîr Metodu”, *İslami Araştırmalar*, 7/2, 1988, s. 50.

²² Güven, “Günümüz Tefsîr Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsîr Metodu”, s. 446.

Batı kültürünün etkisinde kalan kimseler, Müslümanların geri kalmasını geleneksel tefsîr çalışmalarının yetersizliği gibi dini sebeplere bağlamışlar. Çözüm olarak ise yöntem ve usullerde ıslahat yapmak gerektiğini savunmuşlar. Klasik metotların Kur'ân-ı Kerim'e parçacı yaklaştığını, bu yaklaşımın Müslümanların geri kalmasına sebep olduğunu ileri sürmüşler. Kur'ân'ı bütüncül bir bakış açısıyla yorumlamak gerektiğini iddia etmişler, bu da konulu tefsîrin gelişmesine sebep olmuştur.²³ Muhammed Abduh, Mahmut Şeltut (1897-1963) , M. 'Abdullah Draz (1894-1958) ve Emin el-Hûli'nin (1895-1966) çalışmaları bu manadaki konulu tefsîrin başlangıcında önemli örnekler olarak kabul edilmektedir.²⁴ Hatta bu anlamdaki konulu tefsîrin ilk olarak Muhammed Abduh'un öncülük ettiği Edebî (İçtimaî) Tefsîr ekolü içinde geliştiği, daha sonra kendi başına bir yöntem hâline geldiği belirtilmektedir.²⁵

Modern dönemde konulu tefsîrin en önemli isimlerinden biri de Fazlurrahman'dır (1911-1988). Fazlurrahman, Müslümanların yeni dünya düzeninde yerini alabilmeleri ve problemlerini çözebilmeleri için Kur'ân'a bütüncül bir metotla yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. Onun İngilizce olarak kaleme aldığı Major Themes of The Qur' an (Kur'ân'da Ana Konular) (1980) adlı eseriyle bu düşüncesinin pratik bir uygulamasını ortaya koyduğu ve konulu tefsîre en önemli katkıyı yaptığı bildirilmektedir.²⁶

Konulu tefsîrin temelde müsteşrikler tarafından ortaya konulan bir yöntem olması bazı şüphelere ve eleştirilere sebep olmuştur. Konulu tefsîrin, müsteşrikler eliyle ortaya çıkmış olması onun doğru bir yöntem olmadığı ve külliye reddedilmesi anlamına gelmez. Bu yöntem müsteşriklerle başlamış olsa da Müslüman ilim adamları tarafından sentezlenerek yeni bir usûl olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır. Bu yöntemle beraber Kur'ân'a konu ve kavram odaklı yaklaşılmıştır. Kur'ân ve sûreleri daha bütüncül bir bakış açısıyla insanların ihtiyaçlarına kısa yoldan cevap verebilecek ve problemlerine çözüm sunabilecek şekilde yorumlanmıştır.

²³ Seber, "Konulu Tefsîr Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri", s. 148.

²⁴ Gökçir, "Konulu Tefsîr: Hedef, İmkân ve Sınırları", s. 462.

²⁵ Güven, "Günümüz Tefsîr Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsîr Metodu", ss. 444 - 445.

²⁶ Gökçir, "Konulu Tefsîr: Hedef, İmkân ve Sınırları", s. 462.

2.1.4. Konulu Tefsîre Yöneltilen Eleştiriler

Kur'ân-ı Kerim'i anlama adına birden çok usûl ve yöntem benimsenmiştir. Bu yöntemlerin sahip oldukları özellikleri itibariyle artıları olduğu gibi eksileri de olmuştur. Bazı yönleriyle benimsenmiş, bazı söylemleriyle eleştirilmiştir. Konulu tefsîr de bir konu hakkında Kur'ân'ın bakış açısını bütünüyle ortaya koyması, güncel meselelere çözümler sunması ve muhatabıyla Kur'ân arasında bağ kurmasıyla benimsenmiştir. Ancak kapsamının tam anlamıyla belirlenememiş olması, Kur'ân'ın konulara ayrılması, âyetlerin bağlamından koparılması gibi konularda eleştirelere maruz kalmıştır. Yapılan eleştirilerden bazıları şöyledir:

Konulu tefsîrin tanımı yapılırken mevcut tefsîr tanımından farklı olarak subjektiflik alanı genişletilmektedir. Bu durum tefsîrin tanımlanmasını ve alanını daha da karmaşık hale getirmektedir.²⁷ Yine konulu tefsîr tarif edilirken;

- bir konu hakkında bütün âyetleri bir araya getirilmesiyle yapılan konulu tefsîr,
- herhangi bir kavramla ilgili âyetlerin ele alınmasıyla yapılan kavram çalışmaları,
- bir sûrenin genel ve özel hedefleri belirlenerek sûre içindeki farklı konuların ortaya konulması,
- Kur'ân'ın baştan sona konulu tefsîr yöntemiyle tefsîr edilmesi gibi birçok çeşidi karşımıza çıkmaktadır.

Farklı türlerin olması bizlere konulu tefsîrin kapsamının tam olarak belirlenememiş olduğunu göstermektedir. Bu şekilde hangi tür çalışmanın konulu tefsîr kabul edileceği netlik kazanmamıştır. Bu problemin aşılması için de konulu tefsîr kavramının daraltılması tavsiye edilmektedir.²⁸

Konulu tefsîrin eleştirildiği konulardan biri de sıkça kullanmış olduğu Kur'ân'ın bütünlüğü ve Kur'ân'ın ana konular ayrılma meselesidir. Konulu tefsîrin Kur'ân'da aradığı bütünlük, edebiyatçıların edebi eserlerde aradığı bütünlük ile benzerlik arz etmektedir. Ancak bu düşünce, bir konunun tefsîri yapılırken bazı âyetlerin konu bütünlüğüne uygun olmadığı gerekçesiyle dışarda bırakılmasına sebep

²⁷ Bilal Deliser, Tefsîr Tarihine Konulu Yönelişler ve Konulu Tefsîr -Eleştirel Yaklaşım-, *Universal Journal of Theology*, 2018, S. 3/1, s. 29.

²⁸ Seber, "Konulu Tefsîr Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri", s.145.

olmaktadır. Böyle olunca konulu tefsîr, Kur'an metninin tefsîri olmaktan ziyade ele alınan herhangi bir konunun tefsîri olmaktadır.²⁹ Kur'ân'da konulu tefsîrin kastettiği manada bütünlük olmaması, Kur'ân'ın konularının karışık ve dağınık olduğu anlamına gelmez. Kur'ân tedricen inmesine rağmen bir iç tutarlılığa ve fikri bir bütünlüğe sahiptir.

Kur'ân'ın ana konularına ayrılma meselesine gelince konulu tefsîrle uğraşan ilim adamlarının herbirinin farklı bir konu tasnifi yaptığını görmekteyiz. Bazısı bu konu ayrımını Allah, insan, tabiat, peygamberlik, ahiret, Müslüman toplum ve Ehli Kitap şeklinde yaparken bazısı da uluhiyyet, nübüvvet, teşrî esasları ve Kur'ân kıssaları olarak yapmaktadır. Konulara ayrılmasında yapılan eleştirilerden biri de aynı âyetin birden fazla konu ihtiva etmesi durumunda hangi tasnife tabi tutulacağıdır. Konulu tefsîr, âyetleri bir araya getirirken nüzul sırası ve sebebini dikkate alarak âyetlerin tarihî bağlamlarını açığa çıkarsa da bu faaliyetiyle âyetleri ait oldukları sûreden ve siyaktan kopardığı için metinsel bağlamı dışarıda bırakmaktadır.³⁰ Bu da ana konuların belirlenmesinde konulu tefsîrin iddia ettiği gibi bir birliğin sağlanmasının zor olduğunu ortaya koymaktadır.

Konulu tefsîrde siyak-sibak bağlamından koparılma durumu âyetlerde olduğu gibi kavram çalışmalarında da karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bazı kavramlar hangi âyet bağlamında olursa olsun aynı anlama gelirken, din, millet ve ümmet gibi bazı kavramlar, zikredildikleri yerin bağlamına göre farklı anlamlara gelebilmektedir.

Konulu tefsîrle ilgili eleştirilerden biri de Kur'ân'ın baştan sona konulu tefsîr yöntemiyle tefsîr edilmesine yöneliktir. Çünkü bunun bazı olumsuzluklara sebep olacağı düşünülmektedir. Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin tamamen ana konularına ayrıldığında bu âyetler belli konulara sabitleneceğinden, araştırmacının hareket alanının daralma ihtimali bunlardan biridir. Yine bazı âyetler, birden fazla konuda istidlal içerirken bir konuya hasredilince anlam zenginliği bir şey ifade etmeyecektir. Bu da araştırma yapmak isteyenlerin önüne geçecektir.³¹

Konulu tefsîrin ortaya çıkışıyla ilgili klasik tefsîrlerin hayattan kopuk ve zamanın ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak bir tarzda yazılması sebep olarak

²⁹ Seber, "Konulu Tefsîr Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri", s.154; Deliser, Tefsîr Tarihine Konulu Yönelişler ve Konulu Tefsîr -Eleştirel Yaklaşım-, s. 35.

³⁰ Deliser, Tefsîr Tarihine Konulu Yönelişler ve Konulu Tefsîr -Eleştirel Yaklaşım-, s. 35.

³¹ Seber, "Konulu Tefsîr Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri", s.162.

gösterilmektedir. Konulu tefsîr, âyetlerin kasteddiği anlamı doğru tespit edilip güne uyarlamayı amaçlamaktadır. Bu da Kur'ân'ın güncellenmesi meselesini beraberinde getirmektedir. Böyle olunca âyetlere Kur'ân'ın kastının dışında anlamlar yükleme problemi ortaya çıkmaktadır. Yani çağın anlayışına Kur'ân'ı söyletme yerine, çağın anlayışını Kur'ân'a dayatma sıkıntısıyla karşı karşıya kalınmaktadır. Âyetler yaşanan çağın kültür ve kabullerinin etkisinde yorumlanmaktadır.³²

Konulu tefsîrle ilgili yapılan eleştiriler elbetteki çözümsüz değildir. Bu yöntemi benimseyen ilim erbabının eleştirileri dikkate alarak bu eksiklikleri ve sıkıntıları gidermek için çözüm yolları ortaya koyabilirler. Bu yapıldığı takdirde konulu tefsîr yönteminin güçlenerek ilim dünyasındaki kabulünü artıracığı düşünülmektedir.

2.1.5. Konulu Tefsîrin Çeşitleri

2.1.5.1. Kur'ân'ın Bütünlüğünü Esas Alan Konulu Tefsîr

Kaynaklarda konulu tefsîrin çeşitlerine yönelik farklı tasniflerin yapıldığı görülmektedir. Bazıları konulu tefsîri muhteva açısından tasnif etmiş ve konulu tefsîrin veciz, vasî ve basit olmak üzere üçe ayrıldığını belirtmiştir. Bazıları ise şekil ve mahiyet açısından tasnif etmiş, kavram, sûre ve Kur'ân çerçevesinde konulu tefsîr şeklinde ayırmıştır. Genel olarak ise konulu tefsîr Kur'ân eksenli ve sûre eksenli olarak ikiye ayrılmıştır.³³

Kur'ân'ın bütünlüğünü esas alan konulu tefsîr, Kur'ân'da aynı konu ile ilgili âyetlerin bir araya getirilmesine dayanmaktadır. Ortak bir konuya sahip olan âyetleri derinlemesine araştırmak veya bir konudaki Kur'ân âyetlerini bir araştırma konusu yapmaktır. Allah'ın birliği, peygamberliğin ve öldükten sonra dirilmenin ispatı, Kur'ân'da ekonomik nizam, bu tür konulu tefsîre örnek gösterilebilir.³⁴

Bir başka tanım da, herhangi bir konuyu Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde belli esaslar dâhilinde araştırma ve incelemek olarak yapılmaktadır.³⁵

2.1.4.2. Sûre Çerçevesi Konulu Tefsîr

Sûre eksenli konulu tefsîr, herhangi bir sûrenin özel ve genel maksatlarını ele almak, sûre içindeki birbiri içerisine girmiş muhtelif konuları birbirinden ayırarak, bu

³² Hocaoglu, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, ss. 217-218, 223.

³³ Hocaoglu, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, ss. 29, 30.

³⁴ Gökçir, “Konulu Tefsîr: Hedef, İmkân ve Sınırları”, s. 457.

³⁵ Dumlu, “Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri”, s. 161.

konuların birbiriyle olan irtibatını gerekli ilkeleri göz önünde bulundurarak ve sûre bütünlüğü içerisinde açıklamaktır.³⁶

Sûre çerçeveli tefsîr için yapılan diğer tanımlar şu şekildedir: "Herhangi bir sûreyi en ince noktasına varıncaya kadar araştırmak gayesi ile sûrenin özel ve genel hedeflerini, maksadını ve ihtiva ettiği konuların birbirleri ile olan irtibatlarını açıklamak sûretiyle bütün olarak bir sûreyi ele almak ve incelemektir."³⁷

“Kur’ân'daki sadece bir tek sûrenin, ana konuları ve temel hedefleri ile birlikte ele alınıp, incelenen sûrenin Kur’ân bütünlüğü içerisindeki yeri ve öneminin ortaya konulmasıdır.”³⁸

Konulu tefsîrde hedefe doğru bir şekilde varabilmek için izlenmesi gereken ilke ve metotlar bulunmaktadır. Bir konunun Kur’ân’ın bütünlüğü esas alınarak yapılan araştırma için takip edilecek yöntem, genel olarak sûre çerçeveli çalışmalarda da geçerlidir. Ancak sûre çerçeveli çalışmalarda bunlara ek olarak farklı kurallar ve uyulması gereken bazı ilmî metotlar da bulunmaktadır. Sûre çerçeveli konulu tefsîrde dikkat edilecek ilke ve metotlar şöyle sıralanmaktadır:

1. Önce sûreye bir giriş yapılmalıdır. Burada çalışılacak sûre bütüncül bir bakış açısıyla okunur ve temel hedefleri belirlenir, sûrenin Mekki veya Medeni olduğu ve sûredeki âyetlerin veya genel anlamda sûrenin kronolojik nüzûl süreci, nüzûl sebepleri gibi sûre hakkında genel açıklamalar yapılır.

2. Sûrenin ana konusu, özel ve genel hedefleri belirlenir.

3. Sûre, konuları açısından bölümlere ve alt başlıklara ayrılır.

4. Sûrenin ya da âyet pasajlarının sebep-i nüzûlü ortaya koyulur.

5. Âyet grupları ve bölümleri parça- bütün ilişkisi kurularak, öncelikle kendi bütünlükleri içerisinde tahlil edilir.

6. Bölümler arası tenasüb ve insicama dikkat edilir. Bölümler arası irtibat sağlanır. Hatta sûrenin başı ile sonu arasındaki bağ tespit edilmelidir.

³⁶ Gökkır, “Konulu Tefsîr: Hedef, imkan ve Sınırları”, s. 457.

³⁷ Dumlu, “Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri”, s. 160; Seber, “Konulu Tefsîr Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri”, s. 144.

³⁸ Şeyhmus Demir ve Hasan Yılmaz, “Kur' ânî Konu, Kavram ve Sûre Tefsîrine Metodik Bir Yaklaşım” *Ekev Akademi Dergisi*, 2003, S. 7/14, s. 119.

7. Sûrenin önceki ve sonraki sûrelerle münasebetini de gözeterek, bütüncül bir bakış açısıyla yorumlanır.

Sözün özü, bu tür konulu tefsîrde, öncelikli olarak, Kur'ân sûrelerinden biri belirlenir, sonrasında, sûrenin ana konusunu ve hedefini oluşturan konular tespit edilip, önce bölümler kendi bütünlüğü içerisinde, sonra konular arası tenasüb ortaya konularak, sûredeki konu bütünlüğü vurgulanır. Belirlenen konular, önce sûrenin ve genel anlamda Kur'ân'ın bütünlüğü çerçevesinde yorumlanır ve analizi yapılır. Böylece analizi yapılan sûrenin, Kur'ân bütünlüğü içerisindeki konu birliği ortaya çıkarılmış olur.³⁹

2.2. Duhân Sûresi Hakkındaki Genel Bilgiler

2.2.1. Sûrenin Adı

Duhân sûresi (سُورَةُ الدُّحَّانِ) “(Şimdi) sen göğün açık bir duman getireceği günü gözetle!” şeklindeki onuncu âyetinde bulunan ve duman anlamına gelen duhân kelimesinden adını almaktadır. Kur'ân'da oluş ve bozuluş hakikatinin kendisiyle veya vasıflarından biriyle isimlendirilen sûrelerden biridir.⁴⁰ Rivâyetlerde Semeretu'l-Kur'ân ve Lübâbu'l-Kur'ân olarak nitelendirilen Hâmîmlerden bir tanesidir.⁴¹

2.2.2. Sûrenin Nüzûlü

Sûrenin nüzûl zamanıyla ilgili kesin bir bilgi olmamakla beraber muhtevası sebebiyle hicrete yakın bir zaman diliminde Zuhurf sûresinden sonra indiği anlaşılmaktadır. Peygamberliğin on ikinci yılında indiği tahmin edilmektedir. Nüzûl sırasına göre İbn Abbas tertibinde altmış bir, ondan Cabir b. Zeyd kanalıyla gelen tertipte altmış üç, Hz. Osman tertibinde altmış dördüncü sırada olduğu ve Zuhurf ile Casiye arasında yer aldığı bildirilmektedir. Sûrenin tamamının ittifakla Mekke'de indiği söylenmektedir. Zemahşerî, Kurtûbî gibi bazı müfessirler on beşinci âyeti إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابَ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ Medine'de indiğini iddia etseler de bunun mukni bir delile dayanmadığı söylenmektedir.⁴²

³⁹ Demir ve Yılmaz, “Kur'ânî Konu, Kavram ve Sûre Tefsîrine Metodik Bir Yaklaşım”, s. 119, 120.

⁴⁰ Mustafa İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 330.

⁴¹ Hikmet Koçyiğit, “Sûrelerin Ortak İsimleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/2, 2012, ss. 52, 61.

⁴² Muhammed Tâhir ibn Muhammed Tâhir İbn 'Aşûr, *et-Tahrîru ve't -Tenvîr*, C. XXV, ed-Dâru't-Tûnisîyye li'n-Neşr, Tûnus 1984, ss. 275-276; İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, s. 330.

Sûrenin nüzûl sebebiyle ilgili şu olay nakledilmektedir: “Mekke’de kâfirlerin mü’minlere karşı zulmü oldukça artmıştı. Böyle olunca Rasûlullah (s), kâfirlerin Allah’ı hatırlayıp, kalplerinin yumuşayacağını ve nasihate kulak vereceklerini umarak “Ya Rabbi! Yûsuf’a kıtlık göndermek sûretiyle nasıl yardım ettiysen, aynı şekilde Arabistan’a da kıtlık göndererek bana yardım et.” diye duada bulundu. Allah (cc), Rasûlünün duasını kabul etti ve bölgede şiddetli kıtlık başladı. Bunun üzerine bazı rivâyetlerde zikredildiği üzere Ebû Süfyan gibi Kureyş’in bazı ileri gelenleri, Hz. Peygamber’e (s) gelip “Kavmine merhamet et ve Allah’a bizim için yalvar.” diye rica ettiler. Bu olay Duhân sûresinin bilhassa on ve devamındaki âyetlerin nüzûl sebebi olarak kabul edilmektedir. Yine kırk üç, kırk dört ve kırk dokuzuncu âyetlerin Ebû Cehil hakkında indirildiği rivâyet edilmektedir.⁴³

Sûre mushafta kırk dördüncü sırada yer almaktadır. Elli dokuz âyettir. Bu sayımda Kûfe kıraat okulunun görüşü kabul edilmiştir. Hicaz sayımına göre altmış, Basra kıraat okuluna göre elli yedi, Medine, Mekke ve Şam kıraat okullarına göre ise elli altı âyet olarak kabul edilmiştir. Sayımdaki farklılık, baştaki Hâ-Mîm harflerin bağımsız bir âyet kabul edilip edilmemesinden kaynaklanmıştır. Sûrenin kelime sayısının 343, harf sayısının ise 1431 olduğu bildirilmiştir.⁴⁴ Fasılları mîm ve nûn (م ن) harfleridir.

2.2.3. Sûrenin Muhtevası

Sûrenin ana konusunun tevhit, nübüvvet ve ba’s etrafında şekillendiği görülmektedir. Sûre, mukatta’a harfleriyle muhatabın dikkatini çekerek başlamış, kitabın ve vahyin önemini vurgulamak için kitaba yeminle devam etmiş, kitabın müşriklerin iddia ettiği gibi beşer sözü olmayıp ilahi kaynaklı olduğunu, kutlu bir zaman diliminde indirildiğini, kitabın gönderilmesinin rahmet olduğunu belirtmiştir. Kitabı indiren Allah’ın bütün kâinatın ve mahlûkatın maliki olduğunu, bütün fiil ve sıfatlarında ortağı olmayan tek ve gerçek ilahın O olduğunu vurgulamıştır.⁴⁵

Sûrenin devamında Hz. Muhammed’in (s), hak peygamber olarak görevlendirildiği belirtilmiş, onun peygamberliğini kabul etmeyen kâfirler şiddetli bir azap ve kötü akıbetlere sürükleyen korkunç duhân ile tehdit edilerek uyarılmıştır. Hz.

⁴³ Celaluddîn ‘Abdirrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Lübâbü’n-Nükûl fî Esbabî’n-Nüzûl*, Müessesetü’l-Kütübi’s-SeKâfiyye, Beyrut 2002, s. 230; Ebu’l A’lâ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, C. V, İnsan Yayınları, İstanbul ts., s. 293.

⁴⁴ İbn ‘Aşûr, *et-Tahrîru ve’t-Tenvîr*, C. XXV, s. 276; İslamoğlu, *Kur’ân Sûrelerinin Kimliği*, s. 330.

⁴⁵ Emin Işık, “Duhân Sûresi” *DİA*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 548; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, C. V, s. 294.

Mûsâ ve Firavun mücadelesi örnek verilmiş, Hz. Mûsâ'yı inkâr eden Firavun ve kavminin boğulup İsrailoğullarının Firavun'un zulmünden kurtarıldığı anlatılarak peygamberlerini inkâr edenlerin sonunun mutlaka hüsrân olacağı bildirilmiştir.⁴⁶ Sonrasında Mekkeli müşriklerin öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmelerine değinilmiş, ahiret hayatı olmadığında dünya hayatının anlamsız olacağı ahiretin varlığına delil getirilmiştir. Allah (cc), kudretine bir işaret olarak Mekke müşriklerinden çok daha güçlü olan kavimleri helak ettiğini haber vermiş ve inkârlarında ısrar etmeleri durumunda aynı şeyin onların da başına geleceğini ima ederek tehdit etmiştir.

Yine kıyamet gününde kurulacak olan mahkemeden bahsedilerek inkârcıları ve müttakileri bekleyen son hakkında açıklamalar yapmaktadır. Cennet ve cehenneme dair ayrıntılı tasvirlerle yer vermektedir.

Son olarak da düşünüp öğüt almaları için Kur'ân'ın kendi dillerine kolaylaştırıldığı vurgulanmakta böylece sûrenin başı ve sonu arasında bir bütünlük sağlanmaktadır. Son âyette her iki tarafın da sonlarını beklemeleri gerektiğini ifade etmiştir.

2.2.4. Sûrenin Fazileti

Sûre hakkında, Tirmizi (ö.279/892) ve diğer muhaddisler Ebû Hureyre'den "Her gece Duhân sûresini okuyana yetmiş bin melek, sabaha kadar dua ederler." rivâyetini nakletmektedirler.⁴⁷ Duhân sûresiyle ilgili Dârimi'nin (ö.255/869) *Müsned*'inde Ebî Râfi'den rivâyetle "Cuma gecesi Duhân Sûresini kim okursa günahları bağışlanır ve iri gözlü hurilerle evlendirilir." hadisini naklettiği söylenmektedir. Sa'lebî'nin merfû olarak Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği hadiste Peygamberimizin (s), "Kim, Cuma gecesinde Duhân sûresini okursa, günahları bağışlanır." buyurduğu zikredilmektedir. Ancak sûre hakkında zikredilen bu hadislerin zayıf olduğu belirtilmektedir.⁴⁸

⁴⁶ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-'Akîdeti ve's-Şerî'ati ve'l-Minhâc*, (terc.) Hamdi Arslan vd., C. XIII, Bilimevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 174; Süleyman Ateş, *Yüce Kurân'ın Çağdaş Tefsîri*, C. VIII, Yeni Ufuklar Neşriyât, İstanbul 1990, s. 299.

⁴⁷ Celaluddîn 'Abdirrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi)*, (çev.) Sâkib Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik, C. II, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987, s. 401

⁴⁸ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk.) 'Abdullah b. 'Abdulmuhsîn et-Türkî, C. XIX, Müessesetü'r- Risâle, Beyrut 2006, s. 98; Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, C. XIII, s. 174.

Yine Duhân sûresinin de içinde bulunduğu Hâ-mîm ile başlayan sûrelerin, Semeretu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın meyvesi) olarak isimlendirildiği rivâyet edilmektedir. Rivâyete göre Hz. Peygamber, “Her ağacın meyvesi vardır. Kur'ân'ın meyvesi de Hâmîmlerdir.” buyurmuştur. “Semer”, meyve anlamına gelmektedir. Bir şeyin meyvesi o şeyin neticesi olmasından dolayı Hâmîmlerin Kur'ân'ın meyvesi olarak vasıflandırılması bu sûrelerin Kur'ân'ın ana gayesini kendi muhtevasında barındırdığını ima etmektedir. İbn Abbas'tan rivâyetle ise Hâmîmlerin, Lübâbu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın özü) olduğu zikredilmektedir. Lübâb'ın bir şeyin özü, en kıymetlisi anlamına geldiği dolayısıyla bu sûrelerin, Kur'ân'ın ana mesajını en iyi aksettiren sûreler olduğu aktarılmaktadır. İbn Mes'ud'dan gelen bir rivâyette de Hâmîmlerin Kur'ân'ın süsü olduğu belirtilmektedir.⁴⁹

2.2.5. Sûrenin Önceki ve Sonraki Sûreyle İlişkisi

Duhân sûresi de Zuhruf sûresi gibi Kur'ân'ın şanına ve şerefine atıfta bulunmak için Kur'an-ı Kerîm'e yemin ederek başlamaktadır.

Zuhruf sûresinin üçüncü âyetinde ve Duhân sûresinin ise elli sekizinci âyetinde Kur'ân'ın Arapça olarak indiğine vurgu yapılmaktadır.

Zuhruf sûresinin son kısmıyla bu sûrenin ilk kısmı birbirine benzemektedir. Şöyle ki, Zuhruf sûresinin seksen üçüncü âyetinde “Sen bırak onları, kendilerine vaad edilen günlerine kavuşuncaya kadar batıla dalsınlar, oynaya dursunlar” diyen Yüce Allah, belirsiz günü zikrederek müşrikleri tehdit etmiştir. Duhân sûresinin birinci kısmında ise “Şimdi sen göğün, insanları bürüyecek açık bir duman çıkaracağı günü gözetle.” diyerek belirsiz günü açıklamış ve müşrikleri korkutmuştur.⁵⁰

Her iki sûre de Hz. Peygamber'in (s) kavmiyle mücadelesini, Hz. Mûsâ (as) ile Firavun mücadelesinin örneğiyle anlatmıştır.

Duhân sûresi de Casiye sûresi de Kur'ân'ın, Allah (cc) tarafından indirildiğini haber vererek söze başlamış, benzer konularla devam etmiştir.

Kur'ân'ın ana hedefleri dikkate alındığında Duhân sûresi ve Casiye sûresinin birbirine benzediği görülmektedir. Her iki sûrede de Allah'ın kudretine dair göklerin

⁴⁹ Suyûtî, *İkân*, s. 401; Koçyiğit, “Sûrelerin Ortak İsimleri” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 52, 61.

⁵⁰ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, C. XIII, s. 173.

ve yerin yaratılışından deliller getirilerek Allah'ın birliği ispat edilmekte, inkârları sebebiyle müşrikler uyarılmakta ve Yüce Allah'ın, peygamberlerini yalanlayan geçmiş toplumları helak ettiğinden bahsedilmektedir.

2.2.6. Sûrenin Hedefleri

Kur'ân'ın her bir sûresinin, muhataplarını uyarmak veya teşvik etmek adına özel ve genel hedefleri vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Duhân sûresinin hedefleri şunlardır:

1. Göklerin ve yerin Rabbi olan Allah'ın bütün sıfat ve fiillerinde bir ve tek olduğunu, büyüklüğünü ve yüceliğini ortaya koymak.

2. Kur'ân'ın, iddia ettikleri gibi sonradan uydurulmuş veya öğrenilmiş bir kitap olmadığını aksine onun mübarek bir zaman diliminde, güvenilir bir elçiyle Allah (cc) tarafından gönderildiğini ispat etmek.

3. Allah'ın peygamber göndermesinin insanlar için bir rahmet olduğunu ortaya koymak.

4. Ahiretin varlığına dair delilleri açıklayarak ölümden sonra yeniden dirilişin hak olduğunu ispat etmek ve o gün müşrikler için hiçbir dost ve şefaatinin olmayacağını bildirmek.

5. Peygamberlere inanmayanlar için haber verilen azap ve cezanın vuku bulacağını ortaya koymak.

6. Müşrik ve kâfirlerle Allah'a iman edenlerin durumlarını Firavun ve Mûsâ (as) kıssası ve Tûbba halkı özelinde anlatıp, müşriklerin dünyadaki ve ahiretteki hâllerinin nasıl olduğunun misalini verip insanların ibret almalarını sağlamak.

7. Allah'ı, peygamberi ve ahireti inkâr edenlerin cehennemde şiddetli azaplarla cezalandırılacağını, müttaki kulların ise cennette sayısız nimetlerle ödüllendirileceklerini ortaya koymak.

3. DUHÂN SÛRESİ'NİN TEFSİRİ

3.1. 1-9 Âyetler

(۱) حَمِّ

(۲) وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ

(۳) أَنَا أَنزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ

(۴) فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ

(۵) أَمْرًا مِّنْ عِندِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ

(۶) رَحْمَةً مِّنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

(۷) رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِن كُنْتُمْ مُوقِنِينَ

(۸) لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ

(۹) بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ

1. Hâ. Mîm.

2. Apaçık Kitaba yemin olsun ki

3. Biz onu (Kur'an'ı) bereketli bir gecede indir(meye başla)dık. Şüphesiz ki biz uyarıcıyız.

4-6. Katımızdan (verilen bir) emir olarak doğru hüküm içeren her iş onda (o gecede) ayrıntılı olarak ortaya konulur. Rabbinin merhameti gereği (peygamberler) gönderici olan da elbette biziz. Şüphesiz ki O -evet O- duyandır, bilendir.

7. Kesin inananlar olursanız, (bilin ki Allah) göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir.

8. O'ndan başka ilah yoktur. (O) diriltir ve öldürür. Sizin de Rabbinizdir; önceki atalarınızın da Rabbidir.

9. Ne var ki onlar şüphe içinde eğlenip duruyorlar.⁵¹

3.1.1. 1-9. Âyetler Arasında Öne Çıkan Kavramlar

3.1.1.1. Mübîn

Sözlükte “kapalılığı giderip açıklığa kavuşmak” manasındaki (ب ي ن) b-y-n

⁵¹ Mehmet Okuyan, *Kur'an Meal-Tefsîr*, Haliç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021, s. 495.

kökünün "ifal" kalıbından türeyen *mübîn* kelimesi "vuzuha kavuşan, açık seçik olan; açıklığa kavuşturan, açıklayan" manalarına gelmektedir. Kur'ân'da geçtiği âyetlerin çoğunda sözlük anlamıyla birlikte hakkı batıldan, helali haramdan ayıran, ümmetin ihtiyaç duyduğu her şeyi açıklayan, bir şeyin hayrını ve bereketini ortaya koyan" manalarında kullanılmıştır.⁵²

Mübîn kelimesi 119 âyette yer almaktadır. Nitelediği kelimelerin bir kısmı su'ban (ejderha)⁵³, şihâb⁵⁴, duhân⁵⁵, ayrıca kitap⁵⁶, Kur'ân⁵⁷, resûl⁵⁸ gibi madde isimleri, bir kısmı dalalet (dalal)⁵⁹, sihir⁶⁰, fevz⁶¹, fetih⁶², nur⁶³ ve hak⁶⁴ gibi mana isimleridir. Mübin bu kullanışlarında "apaçık, açık seçik" manasına geldiği gibi "açıklayan, vuzuha kavuşturup belgeleyen" anlamına da gelmektedir.⁶⁵

Mübîn kavramı, konumuz olan Duhân sûresi'nde kitabı, duhânı, resulü, delil anlamında kullanılan sultan ve bela kavramlarını nitelemek için kullanılmıştır.

3.1.1.2. Emr

Emr, (أمر) kavramı (أ م ر) *e-m-r* kök harflerinden türemiş olup sözlükte iki farklı anlamda kullanılmaktadır: Birincisi "hâl, durum, iş, olay, konum" olup çoğulu *umûr* (أمور) olarak gelmektedir. Bu kelime genel bir kavram olup bütün fiil ve sözleri içine almaktadır.⁶⁶ Bu anlamıyla geniş bir kullanım alanı mevcut olup Kur'ân'da zikredildiği 150'den fazla âyette de eşsiz yaratma⁶⁷, kıyâmet⁶⁸ gibi birçok anlamda kullanılmaktadır.⁶⁹ İkinci anlamı ise nehyin zıddı olarak "bir işin yapılmasını istemek" olup çoğulu *evâmir* (أوامر) olarak gelmektedir. Kelime bu anlamda da

⁵² Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbni Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "byn", C. XIII, Dâru Sâdır, Beyrut ts., s. 68.

⁵³ A'râf, 6/107.

⁵⁴ Hicr, 15/18.

⁵⁵ Duhân, 44/2.

⁵⁶ Mâide, 5/15.

⁵⁷ Hicr, 15/1.

⁵⁸ Zuhruf, 43/29.

⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/164.

⁶⁰ Mâide, 5/110.

⁶¹ En'âm, 6/16.

⁶² Feth, 48/1.

⁶³ Nisâ, 4/174.

⁶⁴ Nûr, 24/25.

⁶⁵ Muhammed Fuâd 'Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfhehras li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, "byn" Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, Kahire 1364h. ss. 143-145.

⁶⁶ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râğib el-İsfahânî, "emr", *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dar'ul-Ma'rife, Beyrut ts., s. 88.

⁶⁷ A'râf, 7/54.

⁶⁸ Nahl, 16/1.

⁶⁹ 'Abdu'l-Bâkî, *Mu'cemü'l-Müfhehras*, "emr", ss. 87-89.

Kur'ân'da geçmektedir.⁷⁰ Çalışmamız olan sûre de ise “hikmetli her işin ayrılması” olarak ifade edilen âyette “iş” anlamıyla kullanılmaktadır.

3.1.1.3. Rahmet

Sözlükte "merhamet etmek, acımak ve şefkat göstermek", anlamına gelen (ر ح م) *r-h-m* kökünden türeyen *rahmet* kavramı, "şefkat, merhamet" anlamına gelmektedir.⁷¹ *Rahmet* kavramının muhtevasında hem acıma hem de iyilik ve ikramda bulunma vardır. *Rahmet* kavramının temel manasının "acınacık durumda bulunan kimseye yönelik yufka yüreklilik ve şefkat" olduğu, Allah'a nispet edildiğinde merhametin ürünü olan "lütüfta bulunma" manasının alınması gerektiği belirtilmektedir. Aslında rahmet ve merhametin temelde Allah'ın özelliği olduğu, insan ve diğer canlılardaki merhamet duygusunun da Allah'ın onlara rahmet veya merhametinin bir sonucu olduğu ifade edilmektedir.⁷²

Kur'ân'da 114 kez zikredilen rahmet kelimesi doksan iki yerde zat-ı ilahiyeye nispet edilmiştir. Ayrıca 119 yerde fiil kalıbında, elli yedi yerde rahmân ve 115 yerde rahîm ismi şeklinde yine Allah'a izafe edilmiştir. Cenab-ı Hak dört âyette "erhamü'r-rahimîn", iki âyette "hayrû'r-rahimîn" olarak nitelendirilmiştir.⁷³ Kur'ân'da rahmet ve merhametle ilgili âyetleri incelediğimizde cennet,⁷⁴ Kur'ân,⁷⁵ nübüvvet⁷⁶ ve nimet⁷⁷ gibi kavramların Yüce Allah'ın kullarına rahmeti olduğu görülür. Yüce Allah'ın rahmet ve merhametinin sonsuz olduğunu belirtmekle birlikte Allah'ın kime merhamet edeceği de Kur'ân'da belirtilmiştir. Allah ve Rasûlüne itaat edenlere,⁷⁸ Kur'an'a tabi olanlara,⁷⁹ namaz kılan ve zekât verenlere⁸⁰ Allah'tan hakkıyla korkanlara,⁸¹ iman eden ve cihad edenlere,⁸² kardeşlerinin arasını düzeltenlere⁸³ Allah'ın rahmetiyle muamele edeceği ifade edilmiştir.

⁷⁰ Ebi'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, "emr", *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, (thk) Abdusselam Muhammed Harun, C. I, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts., s. 137.

⁷¹ İbni Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, "rhm", C. II, s. 498.

⁷² Isfehânî, *Müfredât*, "rhm", s. 347.

⁷³ 'Abdu'l-Bâkî, *Mu'cemü'l-Müfhehras*, "rhm", ss. 304-309.

⁷⁴ Teybe, 9/21.

⁷⁵ A'râf, 7/ 203; Yûsuf, 12/111; Nahl, 16/64-89; Neml, 27/ 77; Câsiye, 45/20.

⁷⁶ Hûd, 11/17-63; Kasas, 28/46; Duhân, 44/6.

⁷⁷ Hûd, 11/9; Şuarâ, 26/48; Fussilet, 41/ 50; Rûm, 30/33-36.

⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/132.

⁷⁹ A'râf, 7/63.

⁸⁰ Nûr, 24/56.

⁸¹ Yâsîn, 36/45.

⁸² Bakara, 2/218.

⁸³ Hucurât, 49/10.

Yüce Allah'ın Esma-ü Hüsnâ'sından olan Rahman ve Rahîm isimleri de bu kelimeden türemiştir. Allah'ın dünyada Rahman ismiyle tecelli ettiği ve mü'min kâfir ayrımı yapmadan herkesi kapsadığı ifade edilmektedir. Dünyada kimsenin ilahi rahmetten uzak olmadığı belirtilmektedir. Ahirette ise Rahîm ismiyle muamele ettiği ve sadece mü'minlere merhamet edeceği beyan edilmektedir. İsfahânî, A'raf sûresi 156. âyetinde belirtildiği üzere rahmetin dünyada müminiyle kâfiriyle herkesi kuşattığı, ahirette ise yalnızca müminleri kapsayacağı anlamına geldiğini söylemektedir.⁸⁴

Rahmet kavramı sûremizde Allah'ın peygamberler göndermesinin rahmeti gereği olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır.

3.1.1.4. Semî'

Semî' (سميع) " duymak, işitmek, bir dileği kabul etmek, anlamak; duyurmak" manalarındaki (س م ع) *s-m-a* kökünden türemiş olup "işiten" anlamına gelmektedir. *Feîlün* (فعليل) veyninde ismi mübalağadır. Allah'ın sıfatlarından biridir. Allah'a nispet edildiğinde açık ve gizli hiçbir şey idrakinden kaçmadan, işitmek için bir organa ihtiyaç duymadan ve işitmeye konu teşkil eden her şeyi işitmesi şeklinde açıklanmaktadır.⁸⁵

Allah'ın eşiyle tartışan ve bunu Allah'a şikâyet eden kadını işitmesi,⁸⁶ insanların sakladıklarını ve gizlediklerini duyması⁸⁷ gibi birçok âyette Allah'ın her şeyi işittiği vurgulanmaktadır. Onun işitmesinde tekyîf ve sınırlama yoktur.

Semî' ismi kırk altı yerde Allah'a bağlanmış olup bunların otuz ikisi alîm, on biri basîr, biri karîb isimlerinden önce zikredilmiş, iki âyette de *semîu'ddua* "duayı işiten, kabul eden" şeklinde kullanılmıştır.⁸⁸

Semî' kavramının çok zengin bir anlam taşıdığına dikkat çekilmekte ve üç anlamı üzerinde durulmaktadır: Birincisi Allah'ın zatıyla kâim işitmesi olup işitilecek şeylerin kendisine gizli kalmadığı zâtın basîr, alîm, kadîr gibi ezeli sıfatını teşkil etmektedir. Bu anlamda *semî'* için ilgi alanı düşünmeye gerek olmadığı söylenmektedir. Bu ilahi isim veya sıfatın karşısında gizli açık, konuşma hâli ile

⁸⁴ İsfahânî, *Müfredât*, "rhm", ss. 347-348.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "sma", C. VIII, s. 164.

⁸⁶ Mücâdele, 58/1.

⁸⁷ Zuhuf, 43/80.

⁸⁸ 'Abdu'l-Bâkî, *Mu'cemü'l-Müfhehas*, "sm'a", s. 360.

sükût hâlinin eşit olduğu bildirilmektedir. Öyle ki Allah gece karanlığında büyük bir kayanın üzerindeki siyah karıncanın kımıldayışını duyar. İkincisi "ışittiren" demek olup burada mutlaka bir ilgi alanı (işitilecek şey) söz konusu olmaktadır. Kur'ân'da *semî'* kavramının kullanılışında bu mana Allah'a izafe edilmektedir.⁸⁹ Üçüncü anlamı ise "dua ve niyazları kabul eden" şeklinde ifade edilmektedir. Bu mana Kur'ân ve hadis metinlerinde yer alan *semî'* kavramlarının bir kısmında görülmektedir.⁹⁰

3.1.1.5. Alîm

Alîm (عَلِيم), "bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek" anlamına gelen (ع ل م) *a'-l-m* kökünden türemiştir. Cehaletin zıddı olarak kullanılmaktadır. *Feîlün* (فَعِيل) veyninde ismi mübalağadır. Allah'ın sıfatlarından biridir. İlâhî bir sıfat olarak "Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi" diye tanımlanmaktadır. Yüce Allah, zaman ve mekândan münezzeh büyük küçük, gizli âyan her şeyi ve hadiseyi müşahade etmişçesine hakkıyla bilmektedir.⁹¹

Bu kavramın taalluk ettiği ilim, Kur'ân'ın yaklaşık 380 yerinde isim, muhtelif fiil sîgaları ve sıfat şeklinde Allah'a nispet edilmiştir. İlim sıfatının Kur'ân örgüsündeki ilgi alanları çok geniş olup çeşitli münasebetlerle onun kapsamına giren birçok nesne ve olaya temas edilmektedir. Örneğin göklerde ve yerde bulunan her şeyi,⁹² insanların kalplerinde gizledikleri veya açıkladıkları bütün düşünceleri,⁹³ yere gireni ve yerden çıkanı,⁹⁴ karadaki ve denizdekileri,⁹⁵ insanların bildikleri ve bilmediklerini⁹⁶ Allah bilir.

İlim hadislerde de Allah'a nispet edilmiş, ilâhî ilmin hem duyu hem duyular ötesi âlemi kapsadığı belirtilmiş ve mugayyebâtın sadece O'nun tarafından bilindiği ifade edilmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber (s), Allah'ın dine ve dünyaya ait konularda hangi işin insan hakkında hayırlı olacağını bildiğinden bu tür işi nasip etmesi için O'na niyazda bulunmayı tavsiye etmiştir.⁹⁷

⁸⁹ Enfâl, 8/23.

⁹⁰ Bekir Topaloğlu, "Semî'", *DİA*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 492.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "alm", C. XII, s. 416.

⁹² Fâtır, 35/38; Hucurât, 49/16; Teğâbün, 64/4.

⁹³ Bakara, 2/77; Nahl, 16/19, 23; Tâhâ, 20/47; Enbiyâ, 21/110; Ahzâb, 33/54.

⁹⁴ Hadîd, 57/4.

⁹⁵ En'âm, 6/59.

⁹⁶ Bakara, 2/255; Enbiyâ, 21/28.

⁹⁷ Yûsuf Şevki Yavuz, "İlim", *DİA*, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, ss. 108-109.

3.1.1.6. Arz

Arz (أرض) kavramı, sözlükte “semânın karşılığı olan yer kütlesi” veya “insanların üzerinde yaşadığı yer” şeklinde açıklanmaktadır. Aynı kelime “toprak, kara parçası, arazi, ülke” gibi sınırlı yerler için de kullanılmaktadır. Kimi zaman bir şeyin alt kısmına da arz denmektedir. Çoğulu *arazûn* (أرضون) şeklinde gelip bu şekliyle Kur’ân’da kullanılmamıştır.⁹⁸

Kur’ân’da *arz* kavramı 468 âyette geçmektedir. Bunların çoğunda yeryüzü, bazılarında toprak⁹⁹ ve ülke¹⁰⁰ anlamlarında kullanılmakta; bazılarında da Mısır, Filistin, Mekke, kutsal topraklar¹⁰¹ gibi şehir veya coğrafi bölgeleri ifade etmektedir.

Kırktan fazla âyette gökleri ve yeri Allah’ın yarattığı¹⁰² bildirilerek ilâhî kudretin namütenahi oluşuna dikkat çekilmektedir. Âyetlerin birçoğunda göklerin ve yerin mülkünün veya mirasının, ikisinde bulunan her şeyin Allah’a ait olduğu¹⁰³ bildirilmektedir. Kimi âyetlerde de göklerde ve yerde mevcut olanların Allah’ı tesbih ettiği ve O’na secde ettiği¹⁰⁴ belirtilmektedir. Allah (cc), diğer kevnî varlıklar gibi arz ve içindeki varlıkların ve olayların yaratılışına, düzenli işleyişine, arzın sağladığı imkân ve nimetlere dikkat çekilerek bunlarda açık deliller, bulunduğunu bildirmekte ve insanları bunlar üzerinde düşünmeye¹⁰⁵ sevk etmektedir.¹⁰⁶

İlk yaratılışa dair bir âyette¹⁰⁷ Allah’ın baştan beri yeryüzündeki her şeyi insanlar için yarattığı, başka bir âyette¹⁰⁸ de yerin canlıların yaşanmasına elverişli kılındığı bildirilmektedir. Diğer birçok âyette “döşek”¹⁰⁹, “beşik”¹¹⁰, “sergi”¹¹¹ gibi nitelemelerle yeryüzüne insanların yerleşmesine, burada barınıp beslenmesine uygun bir düzen verildiği belirtilmektedir.

⁹⁸ Isfehânî, *Müfredât*, “erd”, s. 78; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “erd”, C. VII, s. 111-112.

⁹⁹ Yâsîn, 36/33; Nûh 71/17.

¹⁰⁰ A’râf 7/ 110; Tâhâ 20/57.

¹⁰¹ Mâide 5/21; Yûsuf 12/21, 56; İbrâhîm, 14/14; İsrâ 17/104.

¹⁰² A’râf, 7/54; Yûnus, 10/3; Hûd, 11/7; Ra’d, 13/3; Hicr, 15/19, 85; Nahl, 16/3; Enbiyâ, 21/30; Furkân, 25/30.

¹⁰³ Bakara, 2/107; Mâide, 5/40; Tevbe, 9/116; Nûr, 24/42; Rûm, 30/26; Zümer, 39/63.

¹⁰⁴ İsrâ, 17/44; Haşr, 59/1; Saf, 61/1; Cum’a, 62/1; Teğâbün, 64/1.

¹⁰⁵ Bakara, 2/164; Âl-i İmrân, 3/189-191; Enbiyâ, 21/30-33; Rûm, 30/50.

¹⁰⁶ Mustafa Çağrıçı, “Arz”, *DİA*, C. 43, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 476-477.

¹⁰⁷ Bakara, 2/29.

¹⁰⁸ Rahmân, 55/10-12.

¹⁰⁹ Bakara 2/22.

¹¹⁰ Tâhâ 20/53.

¹¹¹ Nûh 71/19.

3.1.1.7. Semâ

Semâ (سما) kavramı, "yükseklik" anlamında bir isim olup (سما) *s-m-v* kökünden türemiştir; çoğulu (سموات) *semavât* şeklinde gelmektedir. Bu kavram aynı zamanda "gök, bulut, yüksekte olan her şey, evin tavanı, yağmur, atın sırtı" gibi manalara da gelmektedir. Zeccâc, lügatte semâyâ “her şeyin üstü, yukarısı” denildiğini söylemektedir.¹¹²

Semâ kavramı, Kur'ân'ın istidlal makamında sık sık yer verdiği unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelime Kur'ân'da müfred hâliyle (*semâ*) 120, cemi olarak da (*semavât*) 189 yerde geçmektedir. Kur'ân'ın otuz altı yerinde *semavât*taki akıl taşımayan nesnelerden, on sekiz yerinde *semavât*taki akıllı varlıklardan, sekiz yerde *semâ*dakilerin Allah'ı tesbih ettiklerinden, altı yerde *semâ*ların gaybından,¹¹³ dört yerde *semân*ın kapılarından,¹¹⁴ dört yerde *semâ*dakilerin Allah'a secde ettiklerinden,¹¹⁵ dört yerde *semân*ın ordularından,¹¹⁶ dört yerde *semâ*dan azabın indirilmesinden,¹¹⁷ iki yerde *semâ*ların meleklerin yeri olduğundan,¹¹⁸ bir yerde *semâ*larda bulunanların kıyametin dehşetinden korktuklarından,¹¹⁹ bir yerde bu korkudan bayıldıklarından¹²⁰ söz edilmektedir. Ayrıca beş yerde *semân*ın inşa edildiğini¹²¹ ve iki yerde Allah'ın *semâyı* bina kıldığı¹²² haber verilmektedir.

Kur'ân'ın, *semân*ın farklı durumlarına, özelliklerine ve Allah'ın melekûtu içerisinde değişik rolleri olduğuna dikkat çektiği görülmektedir. *Semân*ın Kur'ân'da kullanıldığı manalar sınıflandırıldığında şu başlıkların çıktığı söylenmektedir.¹²³

3.1.1.7.1. Lügat Manası

Kur'ân'da *semâ* en çok “üst taraf” olarak tanımlanan sözlük manasında kullanılmıştır. Özellikle birçok âyette *semâ*dan yağmurun¹²⁴ veya azabın/taşların¹²⁵

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “smv”, C. XIV, ss. 398-399.

¹¹³ Bakara, 2/33; Hûd, 11/123; Nahl, 16/77; Fâtır, 35/37; Hucurât, 49/18;

¹¹⁴ Hicr, 15/14; A'raf, 7/40; Kamer, 54/11; Nebe', 78/19.

¹¹⁵ Ra'd, 13/15; Nahl, 16/49; Hac, 22/18; Neml, 27/25.

¹¹⁶ Yâsîn, 36/28; Feth, 48/4,7.

¹¹⁷ Bakara, 2/59, A'râf, 7/162; Ankebût, 29/34.

¹¹⁸ İsrâ, 17/95; Necm, 53/26.

¹¹⁹ Neml, 78/27.

¹²⁰ Zümer, 39/68.

¹²¹ Kâf, 50/6; Zâriyât, 51/47; Nebe', 78/12; Nâziât, 79/27; Şems, 91/5.

¹²² Bakara, 2/22; Mü'min, 40/64.

¹²³ Halil Çiçek, “Kur'ân'da Sema Kavramı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1, Diyarbakır 2007, s. 10.

indirildiği, gök ve yer arasında bulutların¹²⁶ ve kuşların müsahhar olduğu,¹²⁷ semâya doğru yönelmenin olduğu,¹²⁸ semâdan sofranın¹²⁹ veya bereketlerin indirildiği,¹³⁰ semâya yükselme¹³¹ veya merdiven dayamanının¹³² anlatıldığı, ağaç dalının semâda olduğu¹³³ ve semâdan düşmenin¹³⁴ ifade edildiği âyetlerde geçen semâ kelimesiyle kastedilenin üst taraf anlamının olduğu düşünülmektedir.¹³⁵

3.1.1.7.2. Gök Cisimleri Manası

Kur'ân istidlal sadedinde sıkça semâ/semavâtı delil olarak zikretmektedir. Semâ ile ilgili deliller öne sürülürken insanların müşâhede edebildiği, anlayabildiği ve idrakiyle algıladığı kısmıyla ilgili olması gerekmektedir. Kavranabilme ve tefekkür edilebilme şansına sahip olan da ancak fiziki yapıya sahip olduğu için görünebilir olan, çeşitli galaksilerde, güneş sisteminde ve diğer sistemlerde yer alan gök cisimleri olmaktadır. Zira bu fiziki evrenin bir parçası olan insan da ancak fizik âleminde var olan veya duyularla ulaşma imkânını taşıdığı için ona en yakın olan varlıklar ve nesneler üzerinde düşünebilmekte ve bunlardan birtakım deliller çıkararak yaratıcısının bilgisine ulaşabilmektedir. Bu sebeple Allah'ın kudret ve vahdaniyetinin delili olarak semâ/semavâtın yaratılış ve mülkiyetinden söz edildiği tüm âyetleri yıldız ve sair gök cisimleri manasında anlamamanın Kur'ân'ın istidlal mantığına daha uygun olduğu izah edilmektedir.¹³⁶

Semânın parçalanması,¹³⁷ yarılmaması,¹³⁸ düşmesi,¹³⁹ kapılarının açılması,¹⁴⁰ yollarının bulunması¹⁴¹ yapılarının genişletilmesi,¹⁴² semânın katlanması¹⁴³ semânın

¹²⁴ Bakara, 2/22,164; En'âm, 6/99; Enfâl, 8/11; Nahl, 16/65.

¹²⁵ Bakara, 2/59; A'raf, 7/162; Enfâl, 8/32; Kehf, 18/40; Ankebût, 29/34.

¹²⁶ Bakara, 2/164; Rûm, 30/48.

¹²⁷ Nahl, 16/79.

¹²⁸ Bakara, 2/144.

¹²⁹ Mâide, 5/112, 114.

¹³⁰ A'râf, 7/96.

¹³¹ En'âm, 6/124.

¹³² En'âm, 6/35; Hac, 22/15.

¹³³ İbrâhîm, 14/24.

¹³⁴ Hac, 22/31.

¹³⁵ Çiçek, "Kur'ân'da Sema Kavramı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 10.

¹³⁶ Çiçek, "Kur'ân'da Sema Kavramı", ss. 10-11.

¹³⁷ Meryem, 19/90; Şuarâ, 42/5.

¹³⁸ Rahmân, 55/37; Hâkka, 69/16; Müzzemmil, 73/18; Mürselât, 77/9; İnfitâr, 82/ 1; İnşikâk, 84/1.

¹³⁹ Hac, 22/65; Fâtır, 35/41.

¹⁴⁰ A'râf, 7/40; Hicr, 15/14; Nebe', 78/19.

¹⁴¹ Zariyât, 51/7.

¹⁴² Zariyât, 51/47.

¹⁴³ Enbiyâ, 21/104.

yerle birlikte belli bir zaman diliminde yaratılması,¹⁴⁴ semânın yükseltilmesi/inşa edilmesi,¹⁴⁵ evvel emirde onun yerle birlikte yapışık olması¹⁴⁶ ve semâda Allah'ın varlığına delalet eden âyetlerin bulunması,¹⁴⁷ semânın bina¹⁴⁸ veya dam¹⁴⁹ kılınmış olmasının ifade edildiği âyetlerde semâ/semavâtın fiziki anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

3.1.1.7.3. Kur'ânî Mana

Kur'ân ister istidlal çerçevesinde olsun ister ihbar çerçevesinde olsun, zaman zaman semavâtta akıllı ve akılsız varlıkların olduğundan söz etmektedir. Semânın askerlerin, semavâtın ise meleklerin yeri olduğu ifade edilmektedir. Yine semavâtta akıllı varlıkların bulunduğunu anlatan âyetlerde yer alan "Men fi's-semavâti" ifadesindeki "semavât" kelimesi ile Kur'ânî mana denilen ve bir kısım hadislerle de teyit edilen, meleklerin ve peygamberlerin ruhaniyetlerinin meskenleri olarak kabul edilen mananın anlaşılması uygun görülmektedir.¹⁵⁰

Ma fi's-semavat tamlamasıyla ifade edilen, akılsız veya mahiyeti meçhul varlıkların yeri ve yurdu olduğu dile getirilen âyetler ile semâların gaybından söz edilen âyetlerde ise semavât kelimesinden sözü edilen Kur'ânî manayı anlamak mümkün olduğu gibi gök cisimleri manasını anlamının da mümkün olabileceği izah edilmektedir. Çünkü gök cisimlerini teşkil eden bütün galaksilerde ve bunların içinde yer alan gezegen, yıldız ve peykler de insanlara meçhul olup bir kısmının insanlara göre, bir kısmının da hem insanlara göre hem meleklerle göre "gayb" kapsamına giren birçok nesne, olay ve diğer maddi veya manevi varlıkların mevcudiyetinin akla ve mantığa aykırı olmadığı belirtilmektedir.¹⁵¹

3.1.1.7.4. Yüceliğin Sembolü Sema

Arapların olağanüstü hadiseleri, aşkınla münasebetinin olduğunu düşündükleri hususları ve üstün güçleri yüceliğin sembolü olan semâyâya isnat ettikleri bilinmektedir. Hz. Peygamber'in (s) cariyeye: "Rabb'in nerede?" diye sorması üzerine cariye'nin semâyâya işaret ederek cevap vermesi de aynı anlamı

¹⁴⁴ A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3; Hûd, 11/7; Furkân, 25/59; Secde, 32/4; Kâf, 50/38; Hadîd, 57/4.

¹⁴⁵ Kâf, 50/6; Zariyât, 51/47; Rahmân, 55/7; Nebe', 78/12; Nâziât, 79/27; Gâşiye, 88/18; Şems, 91/5.

¹⁴⁶ Enbiyâ, 21/30.

¹⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/190, 191; Yûnus, 10/6, 101; Yûsuf, 12/105; Câsiye, 45/3.

¹⁴⁸ Bakara, 2/22; Mü'min, 40/46.

¹⁴⁹ Enbiyâ, 21/132.

¹⁵⁰ Çiçek, "Kur'ân'da Sema Kavramı", s. 13.

¹⁵¹ Çiçek, "Kur'ân'da Sema Kavramı", s. 13.

desteklemektedir. Aksi söz konusu olduğunda Hz. Peygamber'in (s) Allah'a cihet isnat edilmesini onaylaması düşünülemez. Semâ kelimesinin Kur'ân'daki kullanımını dikkatle incelendiğinde onun bazı yerlerde yukarıda sözü edilen manalara münasip olmadığı görülmüştür. O yerlerde uygun gelebilecek en münasip mananın yüceliğin sembolü olacağı belirtilmektedir. Örneğin "semâdan yere doğru idare eder"¹⁵² âyetindeki semânın, bu manaya gelebileceği söylenmektedir. Yine semâdan, sofranın, kitabın ve azabın indirilmesinden söz edilen âyetlerde de lügat manası anlaşılabilen bu anlamın da kastedilmiş olması kuvvetle muhtemel görülmektedir.¹⁵³

3.1.1.8. Rabb

Asıl anlamı “yetiştirmek, terbiye etmek ve bir şeyi olgunluk derecesine getirinceye kadar inşa etmek” anlamlarına gelen “*rabb*” (رب) kelimesi (ر ب ب) *r-b-b* kökünden türemiştir. Çoğulu ise (ارباب) *erbâb* şeklinde gelmiştir. *Rabb*, kelimesi ismi failden istiare edilen bir mastar olup tek başına kullanıldığında mutlak olarak sadece Yüce Allah (cc) için kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁵⁴

Rabb kavramı Yüce Allah’a (cc) nispet edildiğinde, her şeyin sahibi mâlik, bütün yaratılmışlar için ortağı olmayan ilah, mevcudatın maslahatını yüklenen, onları ıslah eden muslih anlamlarında kullanılmıştır. Bu kavramın izâfet olmaksızın Allah’tan başka hiçbir varlık için kullanılamayacağı izah edilmiştir.¹⁵⁵

Rabb kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de türevleri ile birlikte 980 yerde kullanıldığı¹⁵⁶, Kelam âlimi Topaloğlu’nun (1932-2016) tespitine göre bunlardan 962 tanesinin doğrudan Allah’a nispet edildiği¹⁵⁷ zikredilmektedir. Bunun dışında *rabb* kavramının beş yerde “hükümdar” anlamında Hz. Yûsuf dönemindeki Mısır meliki için kullanıldığı,¹⁵⁸ bir âyette Hz. Mûsâ devrindeki Firavun’un tanrılık iddiasıyla kendisi hakkında kullandığı,¹⁵⁹ bir âyette de Allah’tan başka rab aranmaması gerektiği vurgulanırken zikredildiği¹⁶⁰ belirtilmektedir. Rabbin çoğulu olan *erbâb*

¹⁵² Secde, 32/5.

¹⁵³ Çiçek, “Kur’ân’da Sema Kavramı”, s. 14.

¹⁵⁴ Isfehânî, *Müfredât*, “rbb”, s. 336.

¹⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “rbb”, C. I, s. 399; Isfehânî, *Müfredât*, “rbb”, s. 336.

¹⁵⁶ ‘Abdu’l-Bâkî, *Mu’cemü’l-Müfhehras*, “rbb”, ss. 286- 299.

¹⁵⁷ Bekir Topaloğlu, “Rab”, *DİA*, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 372.

¹⁵⁸ Yûsuf, 12/23,41,42, 50.

¹⁵⁹ Nâziât, 79/24.

¹⁶⁰ En‘âm, 6/164.

kavramının da birden fazla rab edinmeyi eleştiren¹⁶¹ dört âyette görüldüğü dile getirilmektedir.¹⁶²

Rabb kavramıyla ilgili önemli hususlardan biri de onun Kur'ân'daki kullanım sıklığı ve Mekkî-Medenî sûrelerdeki dağılımıdır. Kur'ân, insanları eğitirken tedrici bir yöntem takip etmiş ve ilk önce dinin aslı olan itikâdî konulara ağırlık vermiştir. İtikâdî konuların temelinde tevhid inancı olmasından dolayı da Allah ve Rab kavramlarına fazlasıyla yer vermiştir. Yine bu kavramların, tevhid inancının ağırlıklı olarak ele alındığı Mekkî sûrelerde Medenî sûrelere nispetle daha çok kullanıldığına şahit olunmaktadır. Ancak tevhid inancının insanlara öğretilmesi, Allah'ın vasıflarının gerektiği gibi anlatılması ve Allah'ın kudret ve azametinin gösterilmesi gibi sebep ve hikmetlerden dolayı Rab kavramının Allah lafzına nispetle daha çok kullanıldığı görülmüştür.¹⁶³ Basâiru'l-Kur'ân Tefsîri'nde bu husus şu şekilde dile getirilmektedir:

Kur'ân, ilk mü'minlerin gönlünde sahih bir Allah inancını oluşturmayı hedeflemişti. Çünkü sorun insanları Allah'ın varlığına inandırma sorunu değildi. Câhiliye insanı Allah'ın varlığına zaten inanıyordu. Ama bu insanlar sahih Allah inancını kaybettikleri, Allah'ın olanı başkalarıyla paylaştıkları için sapıtmışlardı. Bu nedenle Allah, ilk indirdiği âyetlerinde insanların zihinlerinde kendi Rabliğini silinmez bir biçimde yazmayı murad ediyordu. Bundan dolayıdır ki, yaratıcının en büyük ismi olan Lafzatullâhın dört katı olarak “Rab” ismi kullanılmıştı. Rabliği kabul edilmemiş bir Allah'a müşrikler zaten öteden beri inanıyorlardı.¹⁶⁴

Rab kavramının özellikle Mekkî sûrelerde Allah lafzından ortalama dört kat daha fazla kullanıldığı belirtilmektedir. Konumuz olan Duhân sûresinde de Mekkî bir sûre olmasından dolayı Rab kavramı dokuz kez kullanılırken Allah lafzı üç kez kullanılmıştır.

3.1.2. Vahyin Özellikleri, Gönderilişi ve Hikmeti

3.1.2.1. Hurûf-ı Mukattaa

Mukattaa harflerine “kesik kesik” okundukları için hurûf-ı mukattaa, harekelenerek değil, hecelenerek okundukları için kendilerine hecâ veya teheccî harfleri de denmektedir. Yine sûrelerin ilk harflerini teşkil ettiklerinden dolayı evailü's-süver ve fevatihu's-süver de denmektedir. Ayrıca ne anlama geldikleri veya

¹⁶¹ Âl-i İmrân 3/64, 80; Tevbe 9/3 1; Yûsuf 12/39.

¹⁶² Topaloğlu, “Rab”, *DİA*, C. 34, s. 372.

¹⁶³ Halil İbrâhîm Aydın, *Kur'ân'da Rab Kavramı*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2017, ss. 75-83.

¹⁶⁴ Ali Küçük, *Besâiru'l-Kurân*, Hüner Yayınevi, Konya 2004, C. XVII, s. 194.

bu sûrelerin başında hangi gayeyle yer aldıkları kat'î olarak bilinmediğinden hurûf-ı mübheme olarak da adlandırılmaktadır.¹⁶⁵

Mukattaa harfleri, yirmi yedisi Mekke, ikisi Medine olmak üzere toplam yirmi dokuz sûrenin başında bulunmaktadır. Bunlar on dört harf olup on dört farklı formda kullanılmaktadır. Mukatta'a harfleri ص (sâd),¹⁶⁶ ق (kâf),¹⁶⁷ ن (nûn)¹⁶⁸ şeklinde tek harfli; طه (tâ hâ),¹⁶⁹ يس (yâ sîn),¹⁷⁰ طس (tâ sîn),¹⁷¹ حم (hâ mîm)¹⁷² şeklinde iki harfli; الم (elif lââm mîm),¹⁷³ الر (elif lââm râ),¹⁷⁴ طسم (tâ sîn mîm)¹⁷⁵ şeklinde üç harfli; المص (elif lââm mîm sâd),¹⁷⁶ الر (elif lââm mîm râ)¹⁷⁷ şeklinde dört harfli ve كهيعص (kâf hâ yâ 'ayn sâd)¹⁷⁸ ile حم عسق (hâ mîm 'ayn sîn kâf)¹⁷⁹ şeklinde beş harfli olarak Kur'ân'da yer almaktadır.¹⁸⁰

Hurûf-ı mukattaa'nın müstakil bir âyet olup olmadığı hususunda biri Kûfelilere diğeri Basralılara ait olmak üzere iki görüş bulunmaktadır. Kûfelilere göre bunların on tanesi bir âyetin parçası, on sekiz tanesi tek başına bir âyet, bir yerde ise iki âyet sayılmaktadır. Basralılar ise bunların hiç birini müstakil bir âyet olarak kabul etmemektedir. Hurûf-ı mukattaa'nın âyet olup olmaması bir kurala bağlı olarak değil tevkifi olarak belirlenmektedir.¹⁸¹

Geçmişten günümüze hurûf-ı mukattaa'nın anlaşılması noktasında birçok fikir ileri sürülmüştür. Bu fikirler iki grup altında toplanmaktadır:

Bazı âlimlerimiz bu harflerin Kur'ân'ın sırlarından olduğunu ve anlamlarının bilinemeyeceğini düşünmektedir. Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) konuyla ilgili şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Her kitabın bir sırrı vardır; Allah'ın Kur'ân'daki sırrı da

¹⁶⁵ M. Zeki Duman ve Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Mukattaa" *DİA*, C. 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 401.

¹⁶⁶ Sâd, 38/1.

¹⁶⁷ Kâf, 50/1.

¹⁶⁸ Kalem, 68/1.

¹⁶⁹ Tâhâ, 20/1.

¹⁷⁰ Yâsîn, 36/1.

¹⁷¹ Neml, 27/1.

¹⁷² Mü'min, 40/1; Fussilet, 41/1; Zuhuruf, 43/1; Duhân, 44/1; Câsiye, 45/1; Ahkâf, 46/1.

¹⁷³ Bakara, 2/1; Âl-i İmrân, 3/1; Ankebût, 29/1; Rûm, 30/1; Lokmân, 31/1; Secde, 32/1.

¹⁷⁴ Yûnus 10/1; Hûd 11/1; Yûsuf 12/1; İbrâhîm 14/1; Hicr 15/1.

¹⁷⁵ Suarâ, 26/1; Kasas, 28/1.

¹⁷⁶ A'râf, 7/1.

¹⁷⁷ Ra'd, 13/1.

¹⁷⁸ Meryem, 19/1.

¹⁷⁹ Şûrâ, 42/1-2.

¹⁸⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2018, ss. 157-158.

¹⁸¹ Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu. 193, İstanbul 2014, s.170; Mehmet Okuyan, *Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Yûsuf Kıssası*, Erkam Yayınları, İstanbul 2019, s. 19.

sûre başlarıdır.” Hz. Ali’nin(ö. 40/661) ise şu ifadeleri kullandığı nakledilmektedir: “Her kitabın bir özü vardır; bu kitabın özü de hecâ harfleridir.”¹⁸² Sahabeden Kufe tefsîr mektebinin kurucusu İbn Mes‘ûd (ö. 32/652-53) ve Raşid Halifelere nispet edilen rivâyetlere göre ise “Bu harfler gizli bir ilim ve kapalı bir sırdır. Allah onları bilmeyi kendisine özel kılmıştır.”¹⁸³

Tâbiünden İmam Şa‘bî, (ö. 104/722) bu harflerin Allah’ın sırrı olduğunu, onları talep etmemek gerektiğini beyan etmektedir. Tefsîr ilimlerinde otorite kabul edilen sahabelerden biri olan İbn Abbâs’a (ö. 68/687-88) nispet edilen bir görüşe göre âlimlerin onları anlamaktan aciz kaldığı ifade edilmektedir. Ebû Hâtim (ö. 327/938) de “Kur’ân’da mukattaa harflerini sûre başlarında bulduk. Allah’ın bunlarla ne kastettiğini bilemiyoruz” demiştir.¹⁸⁴

Harflerin anlamının bilinemeyeceğini söyleyenlere göre hurûf-ı mukattaa Kur’ân’ın sırlarıdır, gizemleridir; onları Allah’tan başkası bilemez. Bunlar sırlı birer ilimdir veya sadece Hz. Peygamber’in kavrayabileceği bir şifredir; dolayısıyla bunların anlaşılması mümkün değildir.

Hurûf-ı mukattaa’nın anlaşılmasında ikinci grubu oluşturan mütekellimler ise Kur’ân’ın hidâyet rehberi olduğunu, onda anlamsız hiçbir şeyin olamayacağını düşünmektedirler. Yine Kur’ân’da tehatti olduğunu, anlamı olmayan şeyle tehatti yapılamayacağını, dolayısıyla müteşâbih âyetler üzerinde de durmak gerektiğini söylemektedirler. Bu harflerin de müteşâbihden olduğunu, müteşâbihlerin ise çok anlamlılık esasına dayalı ifadeler ve haklarında sözün tükenmediği metinler olduğunu ifade etmektedirler. Kelâmcılar, müteşâbihler için “kesin anlamları veya maksatları şudur” demenin hatalı olabileceğini ancak ilimde derinleşen âlimlerin onlarla ilgili yorumlar yapabileceğini ileri sürmektedirler.¹⁸⁵ Bu görüşten hareketle mukattaa’a harfleri hakkında âlimlerimiz tarafından öne sürülen bazı fikir ve değerlendirmeler şu şekildedir:

¹⁸² Ebu ‘Abdillâh Muhammed b. Umar Fahreddin Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C.I, Akçağ Yayınları, Ankara ts., s. 411.

¹⁸³ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 159.

¹⁸⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 159.

¹⁸⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C.I, ss. 412-414.

1. Kelâmcıların ekserisine, ünlü dil âlimleri Halil b. Ahmed (ö.175/791) ve Sîbeveyh'e (ö.180/796) göre bu harfler "sûrelerin isimleri"dir. Hangi sûrenin başında gelmişlerse o sûrenin ismini belirlemiş olabilirler.¹⁸⁶

2. İbn Abbas'a göre, bu harflerin her biri "Allah'ın isimlerinden veya sıfatlarından biri"ne delalet ettiği gibi, Allah'tan başka isimlere de delalet edebilirler. Mesela elif lââm-mîm'deki elif "Yüce Allah"a, lââm "latîf" sıfatına, mîm de "mecîd" ve benzeri sıfatlara delalet etmektedir. Yine burada elif "Yüce Allah'a, lââm "Hz. Cebrâîl'e, mîm ise "Hz. Muhammed'e (s) işaret etmektedir. Bu son yaklaşıma göre bu vahyin Yüce Allah tarafından Cebrâîl (as) aracılığıyla Hz. Muhammed'e (s) indirildiği belirtilmiş olur.¹⁸⁷

3. Bu harfler grup grup bir araya getirilirse Yüce Allah'ın isim veya sıfatlarından bir kısmı elde edilebilir. Bu bağlamda bir örnek olarak tâbiîn âlimlerinden Said ibn Cübeyr'den (ö. 94/713 [?]) gelen bir rivâyete göre, الr elif lââm râ, حم hâ mîm ve ن nûn harfleri bir araya getirilirse الرَّحْمَن er-rahmân kelimesi elde edilmektedir.¹⁸⁸

4. Bu harflerin bir kısmı yâ sîn ve tâ hâ harfleri gibi özel olarak Hz. Peygamber'i sembolize edebilir. İlk konusu Hz. Mûsâ ile ilgili olan Şuarâ ve Neml sûrelerinin ayrıca içerdiği tek kısma Hz. Mûsâ'dan oluşan Kasas sûresinin başındaki tâ sîn mîm ve tâ sîn harfleri "Tûr-i Sînâ" veya "Mûsâ'nın vahiy aldığı Tûr-i Sînâ" manasına alınabilir. Diğer sûrelerde de bu tür örneklendirmeleri yapmak mümkündür.¹⁸⁹

5. Kelbî (ö.146/763), tâbiîn müfessirlerinden Süddî (ö.127/745) ve Katâde'ye (ö. 117/735) göre bu harfler "Kur'ân'ın isimleri" olabilir. Harflerden sonra genellikle vahye gönderme yapıldığı için maksadı Kur'ân'ın isimleri olarak anlamakta hiçbir sakınca yoktur. Nitekim sâd, kâf, nûn, elif lââm mîm, elif lââm râ, elif lââm mîm râ, elif lââm mîm sâd, hâ mîm, hâ mîm 'ayn, sîn kâf gibi harflerin peşinden "el kitâb"ın veya "vahy"ın geldiği herkesin malumudur.¹⁹⁰

6. Ahfeş'e (ö. 177/793) göre Yüce Allah bu harflere "yemin" etmektedir. Yüce Allah, kendi şerefi, yüceliği ve kâinattaki bazı varlıklar üzerine yemin ettiği gibi

¹⁸⁶ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, s. 173.

¹⁸⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 161.

¹⁸⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. I, s. 416.

¹⁸⁹ Okuyan, *Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Yûsuf Kıssası*, s. 24.

¹⁹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, ss. 162-163.

hurûf-ı mukattaa üzerine yemin etmiştir. Bu yeminle söz konusu harflerin değerleri yükseltmek ve söze ayrı bir güzellik kazandırılmak istenmektedir.¹⁹¹

7. Bu harfler birer “tembih edatı”dır. Dolayısıyla bunların Hz. Peygamber’i ve müminleri uyarmak için gelmiş olmaları da muhtemeldir. Onların vahyin gelişine hazır hâle gelmesini sağlamak için bazı sûrelerin başında bu harflere yer verilmiş olabilir. Eğer muhataplar müminler ise onların meşguliyet durumları göz önüne alınmakta ve değişik sayılarda harflere yer verilmektedir. Bu durumda konunun önemi vurgulanmakta ve muhatapların dikkatleri çekilmektedir.¹⁹²

8. Ferrâ (ö. 207/822), Kutrub (ö. 210/825) ve Müberred’e (ö. 286/900) göre, bunlar münferit harflerdir; Yüce Allah, bu harfleri, kâfirlerin aleyhine delil olmak üzere zikretmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s) onlara Kur’ân’ın benzerini veya on sûresinin ve yahut da tek bir sûresinin benzerini söylemelerini meydan okuyarak teklif edip onlar da bunu yapamayınca Yüce Allah Kur’ân’ın bu harflerden başka bir şeyden müteşekkil olmadığına, onların da bu harflere sahip olduğuna, fesâhat kaidelerini bildiklerine, bu sebeple de Kur’an’ın bir benzerini getirebilmeleri gerektiğine dikkatlerini çekmek için bu hurûf-ı mukatta‘ayı indirmiştir. Kâfirler bunu yapamayınca, bu Kur’ân’ın bir insan tarafından değil de Allah tarafından indirildiğine delalet etmiştir.¹⁹³

9. İbn Ravk (ö.111/729-30) ve Kutrub’un görüşüne göre kâfirler: “Bu Kur’an’ı dinlemeyiniz ve onun hakkında manasız yaygaralar (gürültüler) yapın. Belki ona üstün gelir (duyulmasına mani olursunuz)”¹⁹⁴ deyip Kur’ân’dan yüz çevirmeyi birbirlerine tavsiye etmişler. Yüce Allah da onların fayda ve menfaatlerini istediği için onların susmalarına ve Kur’ân’dan kendilerine gelen şeyi dinlemelerine sebep olsun diye onların duymadıkları şeyi onlara indirmeyi murât etmiş ve onlara bu harfleri indirmiştir. Onlar bu harfleri duyunca dikkatlerini çekmiş, hayret içinde kalmışlar ve onu dinlemeye yönelmişlerdir. Böylece Kur’ân onlara nüfûz etmiş ve bu durum, Kur’ân’dan istifade etmelerine sebep olmuştur.¹⁹⁵

Hurûf-ı mukattaanın Kur’ân’ın i’câzını ortaya çıkarma veya muhatapın dikkatini çekme işlevi gördüğü yönündeki bu görüş son dönemlerde ağırlık kazanmaya

¹⁹¹ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, s. 173.

¹⁹² Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s.164

¹⁹³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. I, s. 417.

¹⁹⁴ Fussilet, 41/26.

¹⁹⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. I, s. 418.

başlamıştır. İleri sürülen deliller düşünüldüğünde hurûf-ı mukattaa'nın Kur'ân vahyine dikkat çekme işlevi gördüğü yönündeki iddia, akla ilk gelen fikir olarak görünmektedir. Ancak dikkat çekmede hedeflenen kitlenin Kur'ân'ın indiği dönemdeki müşrikler ve Ehl-i Kitap'la sınırlı olmayıp her dönemin insanları için geçerli olduğunu düşünmek daha isabetli görülmektedir. Birçok yerde bu harflerin peşi sıra Kur'ân veya kitap kelimelerini içeren yahut bunlara işaret eden âyetlerin gelmesi, onların dikkat çekmek maksadıyla kullanıldığını gösteren önemli delillerden kabul edilmektedir. Hurûf-ı mukattaa sadece dikkat çekme amacıyla zikredilmiş olmasa bile, manalarını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği yönündeki görüş de dahil olmak üzere, bu konuda geliştirilen görüşlerin hemen hepsinde söz konusu harflerle dikkat çekme amacının gözetildiğini kabul etmek mümkün görünmektedir. Dolayısıyla bu görüş, diğer yaklaşımların ortak noktası olması açısından dikkate değer görülmektedir.¹⁹⁶

Harflerin manasıyla ilgili belirtilen görüşlerden anlaşılıyor ki bu konuda söylenenleri ve söylenecek olanları sonlandırmak veya sınırlandırmak zor görülmektedir. Hz. Peygamber'in de bu hususta bir açıklama yapmaması, onlar hakkında kesin bir hükme varmayı da zorlaştırmaktadır. Harfler hakkında ortaya atılan ve bir kısmını aktardığımız bu görüşler, bazı yönlerden akla uygun geliyorsa da hemen hemen hepsinin eleştiriye açık yönleri bulunmaktadır. Bunlarla beraber bu harflerle göz ardı edilmemesi gereken şey, bu harflerin Kur'ân'da bulunmasının, vahyin Hz. Peygamber tarafından eksiksiz bir şekilde iletiliğinin en önemli delillerinden olmasıdır.

3.1.2.2. Kasemin Konusu

İnsanlar nazarında bir haberin veya hükmün kesinlik ve netlik kazanmasında şahitlik ve yemin önemli bir yer tutmaktadır. Yeminin, Kur'ân'ın indiği toplumda da yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerim Arap diliyle nazil olduğu için Arapların bu âdetini muhafaza etmiş, çeşitli edatlarla (hurûfû'l-kasem) yapılan yeminler ve ifadeyi güçlendiren değişik edebî sanatlar kullanarak ilahi hakikatleri tekit ve teyit etmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Duman ve Altundağ, "Hurûf-ı Mukattaa" *DİA*, ss. 407-408.

¹⁹⁷ Celal Kırca, "Aksâmu'l-Kur'ân" *DİA*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 290.

Kasem (قسم), yemin ve ant anlamındadır. Çoğulu *aksâm* (أقسام) olarak gelir. Kelime aslında *kasâme* (قسامة) kelimesinden türemiştir.¹⁹⁸ *Kasâme*, hususi olarak İslâm hukukunda, fâilin kesin delille belirlenemediği bir cinâyet işlendiğinde suç mahallinden sınırlı sayıda bir topluluğun haklarındaki suç isnadını defetmek veya maktulün yakınlarının suç isnadında bulunmak amacıyla mahkeme huzurunda yaptığı özel yeminler için kullanılmıştır.¹⁹⁹ Daha sonra bu kelime yeminlerin yerine kullanılmaya başlanmış ve umûmi bir anlam kazanmıştır. Bu özelliği itibarıyla *kasem* diğer yemin ifadelerinden daha kuvvetli bir manaya delalet etmektedir.

Kasemde yemin lafzı (yemin fiili ya da fiil hazf olununca yerine gelen (و-ت-ب) *kasem* harfi), kendisiyle yemin edilen (muksemun bih) ve kendisine yemin edilen (muksemun aleyh) olmak üzere üç unsur bulunmaktadır.²⁰⁰

Kurân-ı Kerîm’de on yedi, sûre yemin ile başlamaktadır. Kur’ân’da özellikle Mekki sûrelerde kendisine *kasem* edilenler (muksemun bih) Allah’ın zatı, melekler, Kur’ân, Hz. Peygamber, kıyamet gibi esaslar ile ay, yer, gök, yağmur yüklü bulutlar, yıldızlar ve kalem, kalemin yazdıkları, el-Beytü’l-Ma’mûr, es-Sakfu’l-Merfû, el-Bahru’l-Mescûr, tîn, zeytûn, on gece, nefis, tek, çift, erkek, dişi, doğular, batılar, gördüklerimiz, görmediklerimiz şeklinde sayılmaktadır.²⁰¹ Yüce Allah, bütün bu *kasem* ettiği şeyleri (muksemun bih) ilahi hakikatlerin tekidine ve bunlara inanmayanların cezalandıracağına şahit tutmakta, aynı zamanda yemin ettiği şeylere değer atfetmektedir.

Yüce Allah, Kur’ân’da yeminle ekseri tevhide²⁰², Kur’ân’ın hak bir kitap olduğuna²⁰³, peygamberlerin hak olduğuna²⁰⁴, ahirette cezanın vaki olacağına²⁰⁵ ve insanların hâllerine²⁰⁶ işaret etmekte, bu konulardaki şüpheleri izale etmektedir.²⁰⁷

Kasemle ilgili bu kısa bilgileri aktardıktan sonra kaseme konu olan **حُم وَالْكِتَابِ** “Hâ mîm. Apaçık olan kitaba yemin olsun ki” âyeti şu şekilde açıklanabilir:

¹⁹⁸ İbn Faris, “ksm”, *Mu‘cemü Mekâyîsi l-Luga*, C. V, s. 86.

¹⁹⁹ Ali Bardakoğlu, “Kasâme” *DİA*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 528.

²⁰⁰ Mehmet Çalışkan, *Kur’ân Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana 2016, s. 13.

²⁰¹ Çalışkan, *Kur’ân Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu*, s. 19.

²⁰² Sâffât, 37/1-4.

²⁰³ Vâkıa, 56/75-78.

²⁰⁴ Yâsîn, 36/2-3.

²⁰⁵ Teğâbûn, 64/7; Sebe, 34/3; Yûnus, 10/53.

²⁰⁶ Leyl 92/1-4; Asr 103/2.

²⁰⁷ Mehmed Refîû Kileci, *Kur’ân’da Yeminler*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s. 24.

Bu âyetle ilgili birkaç ihtimalin olduğu ifade edilmektedir: **حَمَّ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ** ifadesinin takdiri **هَذِهِ حَمَّ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ** “Bu hâ-mîm’dir. Kitab-ı Mübin’e yemin ederim” şeklindedir. Ya da “hâ-mîm” denildiğinde cümle tamamlanmış ve “Kitab-ı Mübîn’e yemin olsun ki onu biz indirdik.” denilmiştir. Veya kelamın takdiri Hâ-mîm’e yemin olsun ki, Kitab-ı Mübîn’e yemin olsun ki biz onu indirdik.” şeklinde de olabilir. Ancak bu şekilde olması hâlinde aynı şey için iki kez yemin edilmiş olmaktadır.²⁰⁸

Yeminin cevabı, "Ha, Mim" kabul edildiğinde ifadenin Yüce Allah'ın "Mubîn" buyruğunda tamam olduğu, sonrasında "Şüphesiz Biz onu... indirdik" buyruğu ile okunmaya devam edildiği; eğer yeminin cevabı, "Muhakkak biz korkutup uyarırlarız" ifadesi kabul edildiğinde ise "korkutup uyarırlarız" buyruğu üzerinde durulduğu ve "o gecede hikmetli her bir iş... ayrılır" buyruğu ile yeniden okunmaya devam edildiği söylenmektedir. Yeminin cevabına en uygun olanın, "Şüphesiz Biz onu... indirdik" ifadesi olduğu ileri sürülse de kimi dilciler kendisine yemin edilenin sıfatı olması bakımından bunu kabul etmemişlerdir. Çünkü kendisine yemin edilenin (muksemu'n bih) kasemin cevabı olamayacağı ve "(Biz) onu... indirdik" buyruğundaki zamirin Kur'ân'a ait olması sebebiyle bu ifade cevap olarak kabul edilmemektedir.²⁰⁹

Yeminin cevabı olarak “Biz onu indirdik.” buyruğunun kabul edilmesinin, bu ifadenin kitabın sıfatlarından olduğu için uygun olmayacağı ve kitabın yüceliğini tam olarak karşılamayacağı ileri sürülmüştür. Bundan dolayı “Biz onu uyarıcı olarak indirdik” ifadesinin cevap kabul edilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür.²¹⁰

Yüce Allah, kitaba yemin ettikten sonra, yemine cevap niteliğinde açıklamalarla devam etmektedir. Şöyle ki; Allah, Kur'an'ı kutlu bir gecede indirdi; öyle bir gece ki sağlam ve önemli her iş gerçekleştirilmek üzere onda kararlaştırılır. Kitabı indirmekle insanları sakındırmak ve korkutmak istedi. O, Resûlü'nü peygamberlik görevi için insanlara rahmet olarak gönderdi. O, yerin, göğün ve ikisi arasındakilerin Rabbi, işitendir, bilendir. O'ndan başka ilah yoktur. Dirilten ve öldüren O'dur. O dinleyenlerin de ilk atalarının da Rabb'idir. Eğer muhatapları yakînen bilmek istiyorlarsa işte apaçık hakikat budur. Bütün bu açıklamalar,

²⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XIX, ss. 563-564.

²⁰⁹ Kurtûbî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. XIX, ss. 98-99.

²¹⁰ Abdülhak b. Gâlib İbn Atiyye el-Endülsî, *Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Aziz*, (thk.) ‘Abdullah b. İbrahim el-Ensârî, vd, C. VII, Dâru'l-Hayr, Katar 2007, s. 569.

Kur'an'ın vahye dayandığını, Resûl'ün risaletinin hak olduğunu ve onun insanlık için rahmet olarak gönderildiğini pekiştirmektedir.²¹¹

Âyette “Hak ile batılı, doğru ile yanlış açıkça ortaya koyan bu kitaba andolsun ki” yemini zikredilmiştir. O’nun hak ve batılı ayıran ve açıklayan bir kitap olduğu, hak din namına her şeyi ortaya koyduğu açıklanmıştır. Kasemin cevabının, “Biz onu mübarek bir gecede indirmeye başladık. Çünkü biz ‘peygambere vahyettiğimiz mesajlarla’ insanları uyarırız” âyeti olduğu düşünülmüştür. Nitekim muksemin bih ile muksemin aleyh arasındaki ilişki de bunu göstermektedir. Çünkü açık seçik kitabın Allah tarafından indirildiği haber verilmiştir. “Şüphesiz biz onu mübarek bir gecede indirdik” ifadesi Kur’an’ı indireni belirtmektedir. Kur’an’ın Allah katından indirilmiş olması, yine Kur’an’a yemin edilerek haber verilmiştir. Bu şekilde haberi te’yîd eden şeyle haberin lafzının aynı olduğu görülmektedir.²¹²

Çoğunluğun görüşüne göre yeminin cevabı “Biz onu mübarek bir gecede indirdik.” ifadesidir.²¹³ Kitaba yemin edilerek Kur’an’ın insanları uyarmak için mübarek bir gecede indirildiği, her türlü hikmetli işin veya emrin kararlaştırıldığı o gecede Allah’ın insanlara acıdığı için, peygamber göndermeyi, Kitap indirmeyi irade ettiği, O’nun işiten, bilen, göklerin, yerin ve bütün kâinâtın Rabbi olduğu, O’ndan başka ilah bulunmadığı, öldüren ve diriltiren O ilahın gelmiş ve gelecek bütün insanların Rabbi olduğu vurgulanmaktadır.²¹⁴

3.1.2.3. Kitabın Apaçık Olması

Sûrenin ikinci âyetinde “Apaçık bir kitap” diye çevrilen “kitâbin mübîn” tamlaması yer almaktadır. “Kitâbin mübîn” tamlamasında yer alan “kitap” kavramıyla neyin kastedildiğine dair farklı yorumların yapıldığı görülmektedir. Kitap ile *لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ* “Şüphesiz ki biz, elçilerimizi apaçık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde Kitabı ve ölçüyü indirdik. ...”²¹⁵ âyetinde buyrulduğu üzere önceki peygamberlere gönderilen semâvî kitapların kastedildiği söylenmiştir.²¹⁶ Sûrenin başında Kur’an’ın

²¹¹ Muhammed ‘İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, C. IV, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyyi, Kahire 2000, s. 535.

²¹² Çalışkan, *Kur'an Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu*, s. 82.

²¹³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.VIII, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. Baskı, İstanbul 1979, s. 4293.

²¹⁴ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, C.VIII, s. 300.

²¹⁵ Hadîd, 58/25.

²¹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C.XIX, s. 564.

temel prensibi olan tevhidin vurgulanmasından sonra Hz. Mûsâ kıssasının anlatılmasının bu ihtimali kuvvetlendirdiği belirtilmiştir. Bundan Hz. Mûsâ'nın kitabının içeriğinin Hz. Muhammed'e (s) vahyedildiği anlaşılmıştır.²¹⁷

Bir başka yorumda da Kitap ile Levh-i Mahfuz'un kastedildiği ileri sürülmüştür.²¹⁸ Yine bu Kitap ile hafaza melekleri tarafından tutulan amel defterinin²¹⁹ veya *وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا* *يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ* “Gaybın (bilinemeyen şeylerin) anahtarları, yalnızca O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilemez. O karada ve denizde ne varsa hepsini bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptır.”²²⁰ âyetinde de ifade edildiği üzere Allah'ın her şeyi kuşatan ilminin²²¹ kastedildiği açıklanmıştır.

“Kitâbin mübîn” tamlamasıyla bütün olarak Kur'an'ın kendisinin kastedildiği, ileride bütünleşecek olan Kur'an'ın, misal âlemindeki bütünlüğü kastedilerek Kitab-ı Mübîn dendiği ifade edilmiştir.²²² Kur'an'ın kitap olarak kabul edilmesinde yazılmasından ziyade okunması mihenk taşı olarak alınmıştır. Nitekim Kur'an nâzil olduğu günden beri yalnızca yazı bilenler tarafından değil, okuyup yazma bilmeyenler tarafından da ezberlenmiş ve okunmuştur; o yazılsın yazılmasın daima “okunan” bir kitap olarak kabul edilmiştir.²²³

Kitabın “mübîn” apaçık olması sıfatıyla onda insanların dünya ve ahiret kurtuluşu için her şeyin var olduğu²²⁴ İbn-i Abbas'ın (ra) rivâyet ettiği üzere helali ve haramı açıkladığı²²⁵ yine hak ile batılı ayırdığı ve insanlara hidâyet eyleyip yol gösterdiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu özelliği itibariyle Kur'an'da anlaşılmayan

²¹⁷ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, C. VIII, s. 300.

²¹⁸ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahru'l-Mûhît*, (thk.) Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd – 'Ali Muhammed Megûd, C. VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, s. 33.

²¹⁹ Hayreddin Karaman-Mustafa Çağrıçı-İbrâhîm Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîri*, C. II, DİB Yayınları, Ankara 2012, s. 415.

²²⁰ En'âm, 6/59.

²²¹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, C. VIII, s. 300.

²²² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, C. VIII, s. 300.

²²³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C. IV, s. 766.

²²⁴ Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, C. XIII, s. 176.

²²⁵ Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ahmed Vâhidî, *Tefsîru'l-Besît*, (thk.) 'Ali b. Ömer es-Sehibânî, C. XX, Silsiletü'r-Rasâilî'l-Câmi'iyye, Riyad 1430h. s. 93.

âyetlerin olduğunu söylemenin, Allah'ın açık bilgi vermediği anlamına geleceği de iddia edilmektedir.²²⁶

3.1.2.4. Gönderildiği Mübarek Gece

Kur'ân'ın nasıl indirildiği, hangi gece gönderildiği ve bu gecenin mübarek olması konusunda bir hayli yorumun yapıldığı görülmektedir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre Kur'ân, Kadir Gecesi'nde indirilmiştir. Katade'den gelen bir rivâyette şöyle ifade edilmektedir: "İbrahim'in sayfeleri ramazanın ilk gecesi indirildi. Tevrat, ramazanın altıncı gecesi indirildi. Zebur, ramazanın on ikinci gecesi indirildi. İncil, ramazanın on sekizinci gecesi indirildi. Kur'ân ise ramazanın yirmi dördüncü gecesinden sonraki gece indirildi."²²⁷ İbn Zeyd'den (ö.386/996) gelen bir rivâyette de bu gecenin kadir gecesi olduğu, Allah'ın Kur'ân'ı Ümmü'l-Kitap'ta kadir gecesinde indirdiğini, sonra diğer gün ve gecelerde Resûlüne indirdiği nakledilmektedir.²²⁸

Mübarek gecenin kadir gecesi olduğunu söyleyenler, konu edilen âyetin, Bakara ve Kadr sûresindeki âyetlerle teyit edildiğini belirtmektedir. "Biz onu (Kur'ân-ı) bereketli bir gecede indir(meye başla)dık."²²⁹ âyetiyle "Şüphesiz ki biz onu (Kur'ân-ı) Kadir gecesinde indir(meye başla)dık."²³⁰ âyetinin birbirine zıt düşmemesi için mübarek gecenin kadir gecesi olması gerekmektedir. "Ramazan ayı Kur'ân'ın indirildiği aydır."²³¹ âyetinde Kur'ân'ın Ramazan ayında indirildiği bildirilmiştir. Dolayısıyla mübarek gecenin de Ramazan içerisinde olması gerekmektedir. Ramazan ayı içinde bulunan gecenin ise Kadir gecesi olduğu kabul edilmektedir. Yine Yüce Allah kadir gecesinden bahsederken "Melekler ve Ruh o gece Rablerinin izniyle her bir iş için iner de iner. O gece ... bir selamdır."²³² buyurmuş, bu âyetle ise "Her hikmetli iş bir emir ile ondan ayrılır." buyurmaktadır. Bu da iki âyetin birbirine uygun olduğunu, mübarek gecenin kadir gecesi olduğunu göstermektedir.²³³

²²⁶ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2006, s. 387.

²²⁷ Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, (thk.) Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, C. XXI, Dâru Hicr, Kahire 1422/2001, s. 5.

²²⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. XXI, s. 6.

²²⁹ Duhân, 44/3.

²³⁰ Kadr, 97/1.

²³¹ Bakara, 2/185.

²³² Kadr, 97/ 4-5.

²³³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. XIX, s. 565.

Tâbiîn müfessirlerinden İkrime (ö. 105/723) ve bazıları ise burada sözü edilen mübarek gecenin şabanın ortasındaki berat gecesi olduğunu söylemektedir. Bu gece; leyle-i mübareke, leyle-i berae, leylei sakk ve leyle-i rahmet olmak üzere dört isimle anılmaktadır. Bu görüşlerini nebevi hadislerle açıklamaktadırlar. Hadisler incelendiğinde bu geceye ait beş özellik ortaya konmaktadır: 1. Bütün hayırlı işlerin ayrılması, 2. Yapılan ibadetlerin faziletli olması, 3. Rahmetin indirilmesi, 4. Kahin, sihirbaz, buğzeden, içkiye düşkün, anne babasını inciten ve zina edenler hariç diğerlerine mağfiret edilmesi, 5. Resulullah'a şefaatin hepsinin verilmesi.²³⁴ Bu özellikleri itibarıyla mübarek gecenin, şabanın ortasındaki berat gecesi olduğu kabul edilmektedir.

Mübarek gecenin Şaban ayında olduğuna karşı çıkanlar şöyle demektedir: Şaban ayı ortasındaki gece hakkında zikredilen hadislerde, Kur'ân'ın bu günde indirildiğine dair açıkça işaret edilmemektedir. İbn Kesir (ö.774/1373), Şaban ayının ortasındaki gece diyenlerin sözlerini doğru bulmamış, böyle diyenlerin kurtuluştan uzaklaştıklarını söylemiştir. Çünkü nassın, Kadir gecesinin Ramazan ayında olduğunu desteklediğini, Şaban gecesi hakkında nebevi hadislerin mürsel olduğunu, bununla sabit bir nassa itiraz edilemeyeceğini savunmaktadır.²³⁵

Kur'ân'ın gönderilişiyle ilgili âyetin yorumunda öne çıkan konulardan biri de Kur'ân'ın indirilmesi meselesidir. İbni Abbas başta olmak üzere birçok âlim Kur'ân'ın bu gecede bir bütün olarak Levh-i Mahfûz'dan dünya semâsına daha sonra da yaşanan olay ve durumlara göre diğer zamanlarda tedricen indirildiğini söylemektedir.²³⁶ “Biz onu indirdik” ifadesinden “tamamını indirdik” veya “indirmeye başladık” mânaları anlaşılmıştır. Âlimlerin çoğu, âyetle “peyderpey indirdik” anlamındaki “*nezzelnâ*” yerine “indirdik” anlamındaki “*enzelnâ*” fiilinin kullanılmasını gerekçe göstererek burada Kur'ân'ın tamamının ulûhiyyet makamından dünya semâsına indirilmesinin söz konusu edildiğini ileri sürmüşlerdir.²³⁷ Bazıları da senenin diğer bölümlerinde incek olan buyrukların hep Kadir gecesinde indirildiğini ileri sürmektedir.²³⁸ Bazı âlimler ise bu âyetle doğrudan

²³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C.VIII, s. 4294.

²³⁵ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, (thk.) Mustafa es-Seyyid Muhammed, vd., C. XII, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 1421/2000, s. 334.

²³⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. XIX, s. 568.

²³⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C. V, s. 659.

²³⁸ Vâhidî, *Tefsîru'l-Besît*, C. XX, s. 94.

Hız. Peygamber'e gelen Alak sûresinin ilk âyetlerinin kastedildiğini düşünmektedir.²³⁹

Son dönem müfessirlerinden Süleyman Ateş (1933-), Kur'ân'ın Levh-i Mahfuz'dan bütün olarak dünya semasına indirildiği görüşünü doğru bulmayarak bu görüşü şu sözlerle tenkit etmektedir: "Bazı müfessirler İbni Abbas'a dayanarak Kur'ân'ın Levh-i Mahfuz'dan bütün olarak dünya semasına oradan da Cebrail'in olaylar üzerine azar azar Hız. Muhammed'e (s) indirildiğini söylemişlerdir. Ancak bu sağlam bir görüş değildir. Bunun bir hikmeti de yoktur. Vahiy öyle bir yerden bir yere taşınan türden bir şey olmayıp mahiyeti bilinmez. Allah'ın zâti keliması, maddi bir kitap mıdır ki Levh-i Mahfuz'dan alınsın, ona en yakın göğe aktarılsın? Nitekim bu konuda Peygamber'e (s) dayanan sağlam bir nass da yoktur."²⁴⁰

Süleyman Ateş'in bu görüşüne mutabık olarak Kur'ân'ın doğrudan Levh-i Mahfuz'dan mahiyeti bilinmeyen bir şekilde vahiy meleğine aktarıldığı, onun vasıtasıyla çeşitli zamanlarda Hız. Peygamber'e (s) indirildiği söylenmiştir. Bu indirmenin de Kur'ân'ın sadece kadim manasıyla değil, bu manaları taşıyan lafızlarla beraber olduğu belirtilmiştir. Bu şekilde Kur'ân, metin olarak yirmi üç seneye yakın bir sürede Mekke ve Medine'de meydana gelen olaylara cevap teşkil etmek üzere Hız. Peygamber'e (s) Cebrail vasıtasıyla vahyedilmiştir.²⁴¹

Konuyla ilgili bir mesele de gecenin mübarek kabul edilme sebebidir. Kadir gecesi, Allah katında kıymetli ve yüce olduğu için bu adı almıştır. Ancak onun kıymetli olması zamanından kaynaklanmaz. Çünkü zamanların hepsi özellikleri itibarıyla aynıdır. Zamanı kıymetli kılan şey kendisinde önemli şeylerin meydana gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla bu gecenin değeri de Kur'ân'ın gönderilmesinden ve Hız. Muhammed'in (s) nübüvvetinin sabit olmasından gelmektedir.²⁴² Kur'ân'ın gönderilmesiyle bereketlenen bu gece, Allah'ın indirdiği vahiyyle bir ayırt edicilik, iyi ile kötüyü belirleyicilik niteliği kazanmıştır. Zira Kur'ân, dinî-dünyevi yararların kaynağını teşkil etmekte, onda meleklerin ve rahmetin inmesi, duanın kabulü, nimetin taksimi ve hükümlerin açıklaması bulunmaktadır.²⁴³

²³⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C. V, s. 659.

²⁴⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, C. VIII, s. 301.

²⁴¹ Muhsin Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı YoRûmlar III*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 97

²⁴² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. XIX, s. 566.

²⁴³ Nasîrüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydavî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, (terc.) Abdülvehhâb Öztürk, C. IV, Kahraman Yayınları, İstanbul 2011, s. 620.

3.1.2.5. Hikmetli İşlerin Ayrılması

Kadir Gecesi'nde Allah'ın o yıl içerisinde gerçekleşmesini planladığı önemli işlerin tayin edildiği ve levh-i mahfuzdan alınarak yine Allah'ın emriyle meleklerle verildiği nakledilmektedir. Allah (cc), bunun böyle olduğunu Kadir sûresinde de teyit etmektedir. Bu geceyle ilgili İbn Abbâs'ın, “Yüce Allah, bu gece hayat, ölüm ve rızık gibi, gelecek seneye kadar olacak dünya işlerine hükmeder.” dediği rivâyet edilmektedir.²⁴⁴ Asrımız müfessirlerinden Sabûni (1930-2021) de bu âyetin izahında tefsîrcilerin, Allah (cc)'ın Kadir gecesi'nde, o sene meydana gelecek olan kulların rızıkları, ecelleri, bütün hayır ve şer işleri, iyi ve kötü şeyleri Levh-i Mahfûz'dan yazdırır, hatta kişi, adı ölecekler arasında bulunduğu halde pazarda yürür, evlenir ve çocuğu olur, dediklerini bildirmektedir.²⁴⁵

Allah'ın bir rahmet olarak peygamberler göndermesi ve Hz. Muhammed'i (s) de bu gece görevlendirmesi hikmetli işlerden kabul edilmektedir.²⁴⁶ Yine Kur'ân'ın bu gece gönderilmesi hikmetli işlerden sayılmaktadır. Çünkü Kur'ân aracılığıyla her emrin ayırt edildiği, her meselenin çözüme bağlandığı, hak ile batılın belirlendiği, insanlığın bu geceden itibaren kıyamet gününe kadar sürecek yolculuğundaki güzergâhını belirleyen tüm yol işaretlerinin dikildiği izah edilmektedir. Kur'ân ile insanların hayatlarını inşasında dikkate almak zorunda oldukları her şey açıklanmakta, genel ve kalıcı evrensel yasalar sisteminde olduğu gibi her şey ortaya konmaktadır.²⁴⁷

3.1.2.6. Peygamberlerin Rahmet Olarak Gönderilmesi

Rabbi'nden rahmet olarak (رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ) ifadesi “muhakkak ki biz uyarıcılarız” (إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ) ifadesinin bedeli olarak kabul edildiğinde rahmet ile kastedilenin Kur'ân olduğu, çünkü kullarına rahmet olması için kitaplarla peygamber göndermenin Yüce Allah'ın (cc) işlerinden olduğu belirtilmektedir. (مِنْ رَبِّكَ) sözü (يُفَرِّقُ) veya (أَمْرًا) sözlerinin illeti olarak düşünülüp (رَحْمَةً) sözü mef'ûlün bih olarak kabul edildiğinde o gece bütün işlerin ayrılmasının ya da katından bütün emirlerin açıklanmasının rahmet olduğu anlaşılmaktadır. Yine kullarının faydalanması için rızıkların ve diğer şeylerin taksiminin Yüce Allah (cc) tarafından bir rahmet olduğu zikredilmektedir. Âyette zamir yerine Rabb isminin kullanılması, Rab oluşunun terbiye edilen ve yaratılanlara

²⁴⁴ İbn Kesir, *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azim*, C. XII, s. 334.

²⁴⁵ Muhammed 'Ali Sâbûnî, *Safvetu 't-Tefâsîr*, C. III, Dâru'l-Kur'ânu'l-Kerîm, Beyrut 1981, s. 171.

²⁴⁶ Taberî, *Câmi'u 'l-Beyân*, C. XXI, s. 11.

²⁴⁷ Seyyid Kutup, *Fî Zilâl 'l-Kur'ân*, C. V, Dâru's-Şurûk, Kahira 1423/2003, ss. 3208-3209.

rahmeti gerektirdiğini izah etmektedir.²⁴⁸ “Şüphe yok ki O hakkıyla işiten ve bilendir.” ifadesini Yüce Allah’ın (cc), bu rahmetin, kullarının ihtiyaçlarına göre olduğunu çünkü kendisinin onların yakarışlarını duyduğunu ve ihtiyaçlarını bildiğini beyan etmek için kullandığı anlaşılmıştır.²⁴⁹

Pakistanlı âlim ve düşünür Mevdûdi (1903-1979), bu âyeti yorumlarken, Yüce Allah’ın (cc) kullarının bedeni ihtiyaçları için her şeyi yarattığı gibi onların karanlıkta kalmamaları, doğru yolu görebilmeleri için hak ile batılın ne olduğunu kendilerine bildirecek bir bilgiye ihtiyaç olduğunu bildiğinden dolayı Kitab’ı gönderdiğini dile getirmektedir. Dolayısıyla peygamberlere kitap gönderilmesinin sadece bir hikmetin gereği olmayıp Allah’ın rahmetinin de bunu gerektirdiği anlaşılmaktadır.²⁵⁰

Yüce Allah (cc), kulları adına aldığı kararları kendilerine bildirmek, insanlığı uyarmak ve insanlara öne sürecek bir bahane bırakmamak için kitapları, Allah’ın apaçık âyetlerini kendilerine okusunlar, faydalarına ve zararlarına olan şeyleri beyan etsinler ve onlara örnek olsunlar diye de peygamberlerini göndermiştir. İnsanlar peygamberlerin örnekliğinde Allah’ın razı olduğu kulluğun nasıl olduğunu görmüş, bu sayede sırtlarındaki günah yüklerinden kurtulmuş, beyinlerine ve gönüllerine vurulan zincirleri kırmışlardır. Bütün bunlar dikkate alındığında Allah’ın kitapları ve peygamberleri göndermesi kullarına devamlı süren bir rahmetidir.²⁵¹

Yine Enbiyâ sûresi 107. âyette “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” ifadesi rahmet kavramının nübüvvet olarak anlaşılmasını desteklemektedir. Çünkü müfessirlerin çoğu bu ifadedeki rahmet sıfatının Hz. Peygamber’e (s) ait olduğunu söylemişlerdir. Onun rahmet oluşuyla ilgili yorumlar şu şekildedir: Hz. Peygamber’in (s), mümin-kâfir herkese gönderildiği, müminlere yönelik rahmetinin onların cennete sokulması, kâfirlere yönelik olanın ise azaplarının tehir edilmesi şeklinde tecelli ettiği söylenmektedir. Bir başka yorumda ise Hz. Peygamber’in (s), cinler ve insanlar için nimet olduğu ileri sürülmektedir. Yine rahmet kavramı Hz. Peygamber’le ilişkilendirilerek onunla gönderilenin (Kur’ân’ın)

²⁴⁸ Muhammed b. ‘Umar ez-Zemahşerî, *Tefsîru’l Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl*, (thk.) ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd, ‘Ali Muhammed Muavviz, C. V, Mektebetü’l-‘Abikân, Riyad 1998, s. 465.

²⁴⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, C. XIX, s. 569.

²⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, C. V, s. 297.

²⁵¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, s. 390; Zuhaylî, *Tefsîru’l-Münîr*, C. XIII, s. 177.

insanlığın kurtuluşuna, dünya ve ahiret huzuruna ermelerini sağlayacak esas vesileyi oluşturduğuna dikkat çekilmiş, kâfirlere yönelik rahmetinin de onları helak, kılık değiştirme ve acele dünya azabından kurtarmak şeklinde tecelli ettiği görüşüne yer verilmektedir. Razi'nin de bu âyetle ilgili olarak rahmet vesilesi olan Hz. Peygamber'in insanları hakka çağırdığı, onlara mükâfat yollarını açıkladığı, Allah'ın hükümlerini insanlara gösterdiği şeklinde yorum yaptığı söylenmektedir.²⁵²

Bütün bu açıklamalar ve yorumlar dikkate alındığında Allah'ın peygamberleri göndermesinin insanlar için hem dünyada hem de ahirette rahmet olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.2.7. Gerçekten İman Edenlerin Allah İnancı

Âyette geçen *mukînîn* (مُوقِنِينَ) kelimesi “kesin, yakınî, şüphe karıştırmayan, tereddüt olmayan bir inanç ve iman” şeklinde açıklanmaktadır. Müşrik Arapların, aslında Allah'ın kâinatın ve içerisindeki her şeyin yaratıcısı olduğunu kabul ettikleri ancak hayatlarına düzen vermek için vahy ve peygamber gönderiyor olmasını kabullenmedikleri bildirilmektedir.²⁵³

Söz konusu âyetle, inançlarında samimi oldukları takdirde müşriklerin; insanlara doğru yolu göstermenin ve bunun için kitap ve peygamber göndermenin de Allah'a ait olduğunu benimsemeleri gerektiği belirtilmektedir. Kâinatın hâkimi ve sahibi olması nedeniyle mülkünde dilediği gibi tasarruf etmenin sadece onu hakkı olduğu, kendilerinin O'nun emir ve yasaklarına itaat etme sorumluluklarını kabul etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.²⁵⁴

Yüce Allah (cc) gerçek iman nasıl olması gerektiğini anlattıktan sonra vahdaniyetine ve kudretine vurgu yaparak yaşatan ve öldürenin ancak kendisi olduğunu, ortak koştukları putların bunlara güç yetiremeyeceğini ortaya koymaktadır. Sonrasında müşriklerin göz ardı ettikleri rububiyetini, hem kendilerinin hem de atalarının işlerini düzenleyenin kendisi olduğunu söyleyerek teyit etmektedir.

Müşrikler inandıklarını söyleseler de Allah onların durumunu “şüphe içerisinde eğleniyorlar” diye açıklamaktadır. Müşriklerin ölümden sonra dirilmenin ve

²⁵² Mehmet Okuyan, “Kur'an'da Rahmet Kavramı ve Hz. Peygamber'in Alemlere Rahmet Oluş Keyfiyeti”, *Marmara Üniversitesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2004, S. 14, ss. 45-47.

²⁵³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsiri*, C. XVII, s. 391.

²⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 298.

yaratıcılarının Allah olup olmadığı konusunda şüphe duydukları söylenmektedir.²⁵⁵ Bununla beraber Mevdûdi, müşriklerin şüphesinin kendi inançları ile ilgili olduğunu söylemektedir. O, ateistlerin ve müşriklerin düşüncelerinde ne kadar bağınaz olursa olsunlar, kendi ilahlarının mabutluğu konusunda zaman zaman kalplerinde birtakım şüpheleri oluştuğunu söylemektedir. Ancak bu şüphenin onların muvahhid bir tavır almalarına yetmediğini, şüphenin rahatsızlığından kurtulmak için de tamamen dünyaya yöneldiklerini, bütün enerjilerini servet biriktirmek ve refaha kavuşmak için harcadıklarını belirtmektedir. Hatta onların birtakım ibadet ve dinî merasimlerinin dahi eğlence niteliğinde olduğunu anlatmaktadır.²⁵⁶

Bütüncül bir inanç kesin, şüphe getirmeyen ve parçalanma kabul etmeyen bir inançtır. Yakini iman yer-göğün ve ikisi arasındaki var olanların yaratıcısının Allah olduğunu, O'nun Rab olarak hayatın bütün aşamalarına müdahil olduğunu, insanlara yol göstermek için peygamber ve kitap gönderdiğini kabul etmektir.

3.2. 10-16. Âyetler

- فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُّبِينٍ (۱۰)
يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۱)
رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ (۱۲)
أَتَى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ (۱۳)
ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ (۱۴)
إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ (۱۵)
يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنتَقِمُونَ (۱۶)

10. (Şimdi) sen göğün açık bir duman getireceği günü gözetle!
11. (O duman) insanları kaplayacaktır. Bu, elem verici bir azaptır.
12. (İşte o zaman inkârcılar:) “Rabbimiz! Bizden azabı kaldır! Şüphesiz ki biz (artık) inanıyoruz diyecekler.
13. Bu hatırlamanın onlara ne yararı olabilir ki! Oysa kendilerine (gerçeği ulaştıran) apaçık bir elçi gelmişti.
14. Sonra ondan yüz çevirmiş ve “Bu, cinlenmiş, (başkaları tarafından) öğretilmiş biridir!” demişlerdi.
15. Azabı kısa bir süre kaldıracamız; (ama) siz (yine eski hâlinize) döneceksiniz.

²⁵⁵ Zuhaylî, *Tefsîru 'l-Münîr*, C. XIII, s. 178.

²⁵⁶ Mevdûdi, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, C. V, s. 299.

16. (Fakat) biz büyük bir darbe vuracağımız gün şüphesiz ki intikam alıcıyız.

3.2.1. 10-16. Âyetlerde Öne Çıkan Kavramlar

3.2.1.1. Duhân

Duhân (دُحَان) kavramı, “tutmek, dumanı çıkmak” anlamına gelen (د خ ن) d-h-n kök harflerinden türemiş olup “duman ve aleve eşlik eden şey” anlamında kullanılmakta, çoğulu ise *edhine* (أدخنة), *devâhin* (دواخن) olarak gelmektedir.²⁵⁷ Kur’ân’da iki âyette²⁵⁸ zikredilmekte ve ikisinde de duman anlamına gelmektedir.²⁵⁹ Birincisi Fussilet sûresinde kâinatın kozmik yaratılışında ilk maddenin özelliğini anlatmak için zikredilmektedir. Evvela ilk maddenin yaratıldığı ve onda henüz bir ışık olmadığı, karanlık bir halde bulunduğu ve yahut maddenin tabiatı itibarıyla karanlık olmasından dolayı "duhân" kavramıyla nitelendirildiği düşünülmektedir.²⁶⁰ İkincisi ise çalışmamız olan Duhân sûresinde geçmekte olup, sûreye hem özel adını vermiş hem de nüzûl sebebini oluşturmuştur.

3.2.1.2. Azap

Azap (عَذَابٌ) kavramı, bir görüşe göre “kesilmek, terk etmek ve vazgeçmek” anlamlarına gelen *azebe* (ع ذ ب) kökünden gelip “insanı azaba yani aç ve susuz kullanmaya zorlamak” anlamına; diğer bir görüşe ise “tatlı hoş” anlamına gelen *azb* (ع ذ ب) kökünden gelip “hayatın tadını kaçıran şey” anlamına gelmektedir.²⁶¹ Azap (عَذَاب) kavramı, asıl manada vurmak ve şiddetli bir şekilde acı vermek, anlamında da kullanılmıştır.²⁶²

Kur’ân’da türevleriyle birlikte dört yüz doksan yerde geçen azap kavramı umumiyetle ilâhi emirlere karşı gelenlere verilen cezanın adı olarak kullanılmaktadır. İlgili âyetler incelendiğinde azabın, küfür,²⁶³ şirk,²⁶⁴ âyetleri yalanlama²⁶⁵ ve fîsk²⁶⁶ gibi itikadi ve bozgunculuk,²⁶⁷ günahlara dalma,²⁶⁸ infakı ve cihadı

²⁵⁷ Isfehânî, *Müfredât*, “dhn”, s. 310; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “dhn”, C. XIII, s. 149.

²⁵⁸ Fussilet, 41/11; Duhân, 44/10.

²⁵⁹ Metin Yurdagür, “Duhân”, *DİA*, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 546.

²⁶⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. VII, s. 4191.

²⁶¹ Isfehânî, *Müfredât*, “azb”, s. 555.

²⁶² Isfehânî, *Müfredât*, “azb”, ss. 554-555.

²⁶³ Bakara, 2/6-7; En’âm, 6/25-26; A’raf, 7/101; Enbiyâ, 21/6.

²⁶⁴ Nisâ, 4/48,116; Zümer, 39/65.

²⁶⁵ Enfâl, 8/54; Sâd, 38/14.

²⁶⁶ Bakara, 2/59; İsrâ, 17/16; Ahkâf, 46/35.

²⁶⁷ Mâide, 5/33; A’raf, 7/86.

²⁶⁸ En’âm, 6/6,31; Enfâl, 8/25.

terketme,²⁶⁹ yetim hakkı yeme²⁷⁰ ve ölçü ve tartıda hile yapma²⁷¹ gibi ameli ve ahlaki sebeplerden dolayı olacağı anlaşılmaktadır. Yine azabın dünyada, kabirde ve ahirette olmak üzere üç safhada gerçekleşeceği, hem maddi hem de manevi olabileceği belirtilmektedir.²⁷² Nuh, Salih, Lut, Hud ve Şuayb peygamberlerin kavimlerinde olduğu gibi kiminin yerin dibine geçirilmesi,²⁷³ kimine gökten taş yağdırılması,²⁷⁴ kiminin suda boğulması,²⁷⁵ kimine yağmur felaketi verilmesi²⁷⁶ maddi dünya azabına; Kur'ân'a inanmayan Ehl-i Kitab'a zillet damgası vurulması²⁷⁷ ise manevi dünya azabına örnek oluşturmaktadır. Kur'ân, dünya azabının hikmetini inkârcıların pişmanlık duyup girdikleri sapık yoldan dönmelerini ve rablerine yönelmelerini sağlamak²⁷⁸ olarak açıklamaktadır. Konumuzda bahsi geçen azabın da bu amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Eğer inkârcılar bütün uyarılara rağmen hatalarında ısrar ederlerse kabir hayatında da azabın devam edeceği²⁷⁹ bildirilmektedir.

Kur'ân, asıl azabın yeniden dirilişle başlayıp, cehennemle son şeklini alıp devam edecek olan ahiret azabı olduğunu²⁸⁰ zikretmektedir. Ahiret azabının da yakıcı ateşler, şiddetli soğuklar, zincirler ve demir topuzlar, ateşten yatak, örtü ve elbiseler, kaynar sular, zakkumdan ve dikenli ağaçlardan yiyecekler, katranlar ve dar hücreler²⁸¹ gibi maddi (fizyolojik) ve Allah'ı görmekten ve O'nunla konuşmaktan mahrum bırakılma²⁸² gibi ruhu ıstırap içinde bırakan manevi (psikolojik) azap olmak üzere iki şekilde gerçekleşeceği anlaşılmaktadır.²⁸³

Azap kavramı sûremizde dört kez geçmektedir. Biri Allah'ın müşriklere gönderdiği duhân azabı, ikincisi Firavun'un İsrailoğullarına yaptığı alçaltıcı azap olmak üzere iki yerde dünya azabı anlamında kullanılmıştır. Diğer ikisi ise cehennem azabı anlamına gelmektedir.

²⁶⁹ Bakara, 2/216; Âl-i İmrân, 3/92.

²⁷⁰ Nisâ, 4/10; En'âm, 6/152.

²⁷¹ Mütaffifîn, 83/17.

²⁷² Yûsuf Şevki Yavuz, "Azap", *DİA*, C. 4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 302.

²⁷³ Necm, 53/53.

²⁷⁴ Ankebût, 29/40.

²⁷⁵ İsrâ, 17/103.

²⁷⁶ A'râf, 7/84.

²⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/112.

²⁷⁸ En'âm, 6/ 64; Nahl, 16/ 53; Secde, 32/21.

²⁷⁹ Mü'minûn, 23/100; Mü'min, 40/46; Nûh, 71/25.

²⁸⁰ Nisâ, 4/ 145; Nahl, 16/ 88; Kehf, 18/105-106.

²⁸¹ Nisâ, 4/ 55; İbrâhîm, 14/16-17, 49; Kehf, 18/29; Hac, 22/19-21; Furkân, 25/13; Sâffât, 37/62; Mü'min, 40/72; İnsân, 76/4.

²⁸² Bakara 2/161-162; Al-i İmrân 3/77.

²⁸³ Yavuz, "Azap", *DİA*, C. 4, s. 303.

3.2.1.3. Elîm

Elîm (أَلِيمٌ) kavramı, “acı ve ağrı hissetmek” anlamına gelen *elime* (الم) kökünden türemiş olup “çok acı veren”²⁸⁴ anlamına gelmektedir. Kur’ân’da yetmiş iki defa zikredilmiş olup genellikle cehennem azabının şiddetini ifade etmek için kullanılmaktadır.²⁸⁵ Nisa sûresi 104. âyette fiil hâliyle kullanılmakta ve savaşta çekilen acı ve sıkıntıya delalet etmektedir. Çekilen azabın şiddetini anlatmak için sıkça tekrar edilen *azâbün elîm* (عَذَابٌ أَلِيمٌ) tabiri ise “verdiği acı son sınıra ulaşmış azap” anlamına gelmektedir.²⁸⁶ Çalıştığımız sûre de bu anlamda kullanılmaktadır.

3.2.1.4. Batş

Batş (بَطَشَ) kavramı, “şiddet kullanarak tutmak, yakalamak, sımsıkı tutmak” anlamlarına gelen *b-t-ş* (ب ط ش) kök harflerinden türemiş bir mastardır.²⁸⁷ *Batş* kavramının Allah’a izafe edildiğinde “helak etmek ve azapla cezalandırmak” anlamlarına geldiği söylenmektedir.²⁸⁸ Konumuzda yer alan âyetle beraber Kur’ân’da üç yerde²⁸⁹ bu manada kullanılmaktadır. Duhân sûresinde yer alan *el-batşetü’l-kübra* (الْبَطْشَةُ الْكُبْرَى) tamlamasıyla neyin kastedildiği konusunda müfessirler iki farklı yorum yapmaktadırlar. Bazıları onunla Bedir gününün kastedildiği söylerken bazıları da kıyamet günü olduğunu söylemektedir.²⁹⁰

3.2.1.5. Müntakım

Müntakım (مُنْتَقِمٌ) kavramı, “şiddetle ayıplamak ve suçluyu cezalandırmak” anlamındaki *n-k-m* (ن ق م) kökünün *iftiâl* babından türemiş bir sıfat olup “suçluyu cezalandıran, yadırgayıp ayıplayan ve intikam alan”²⁹¹ anlamlarına gelmektedir. Bu öç alma işinin, dille olabileceği gibi suçluyu cezalandırarak da olabileceği²⁹² söylenmektedir. Müntakım, aynı zamanda Allah’ın (cc) isimlerinden biridir.

²⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “elm”, C. XII, s. 22.

²⁸⁵ ‘Abdu’l-Bâkî, *Mu’cemü’l-Müfhehras*, “elm”, ss. 37-38.

²⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “elm”, C. XII, s. 22.

²⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “btş”, C. VI, s. 268.

²⁸⁸ Bekir Topaloğlu, “Batşe-i Kübra”, *DİA*, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 203.

²⁸⁹ Duhân, 44/16; Kamer, 54/36; Burûc, 85/12.

²⁹⁰ Topaloğlu, “Batşe-i Kübra”, *DİA*, C. 5, s. 203.

²⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “nkm”, C. XII, s. 591.

²⁹² Isfehânî, *Müfredât*, “nkm”, s. 822.

Müntakım kavramı, Kur’ân’da türevleriyle birlikte on yedi yerde geçmekte, bunlardan on üç tanesi doğrudan Allah’a nispet edilmektedir.²⁹³ Allah’a nispet edilenlerin altı tanesi fiil sigasında,²⁹⁴ dördü *zü’ntikam* “suçlunun hakkından gelen”,²⁹⁵ üçü *müntakım*²⁹⁶ şeklindedir. *Zü’ntikam* nitelemelerinin *Azîz* “yenilmeyen yegâne galip” ismiyle birlikte kullanıldığı ve iki ismin muhteva bakımından birbirini tamamladığı belirtilmektedir.²⁹⁷ Müntakım biçimindeki kullanımların da tâzim için çoğul kalıbıyla geldiği görülmektedir.

İntikam kavramı Allah’a nispet edildiğinde içeriğine iki önemli unsurun ilâve edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır: Birincisi Allah’ın suçluyu cezalandırmadan önce çeşitli yollarla uyardığı, yanlış davranışlarından vazgeçmesi için ona imkân tanıdığı ve zaman verdiği; ikincisi ise düşmanlarından intikam alırken bunu kendisi için değil zulme uğrayan kulları için yaptığıdır. Allah’ın intikamında psikolojik bir tatmin unsurunun bulunmadığı; O’nun cezalandırmasının amacının kişiyi düzeltmek, toplumun nizamını sağlamak ve adaleti tesis etmek olduğu belirtilmektedir.²⁹⁸

3.2.2. Nübüvveti ve Vahyi İnkâr Edenlere Uyarı ve Azap

3.2.2.1. Göğü Kaplayan Duman ve Amansız Azabın Günü

Duhân olayının anlatıldığı âyetlerin nüzûl sebebiyle ilgili kaynaklarda İbn Mesud’dan (ra) rivâyetle şu olay anlatılmaktadır: “Kureyş, Hz. Peygamber’in (s) çağrısına icabet etmeyip ona karşı çıkınca Hz. Peygamber (s): Allah’ım! Onların yedi senesini, Yusuf’un yedi senesi gibi yapmak sûretiyle onlara karşı bana yardımcı ol, diye dua etti. Bunun üzerine korkunç bir kıtlık peyda oldu. Öylesine perişan bir duruma düştüler ki kemikleri bile yediler. Açlıktan gözlerinin ferî kesilmişti. Öyle ki semaya baktıkları zaman semada duman gibi bir şey görmeye başlamışlardı. Bunun üzerine Allah *فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُّبِينٍ* âyetini inzal buyurdu. O zaman Kureyşliler, Hz. Peygamber’in (s) huzuruna gelerek ona: “Ey Allah’ın Elçisi! Allah’tan Mudar için yağmur iste. Çünkü helak olup gittik,” dediler. Hz. Peygamber (s) onlar için Allah’tan yardım istedi. Böylece suya mazhar oldular. Bunun üzerine Allah *رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ* âyet-i kerîmesini inzal buyurdu. Ne var ki refaha

²⁹³ ‘Abdu’l-Bâkî, *Mu’cemü’l-Müfhehras*, “nkm”, ss. 717-718.

²⁹⁴ Mâide, 5/59, 95; A’râf, 7/136; Hicr, 15/79; Rûm, 30/47; Zuhuruf, 43/25, 55.

²⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/4; Mâide, 5/95; İbrâhîm, 14/47; Zümer, 39/37.

²⁹⁶ Secde, 22/22; Zuhuruf, 43/41; Duhân, 44/16.

²⁹⁷ Bekir Topaloğlu, “Müntakım”, *DİA*, C. 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 24.

²⁹⁸ Topaloğlu, “Müntakım”, *DİA*, C. 32, s. 24.

kavuşunca tekrar eski hâllerine döndüler. Bunun üzerine يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَىٰ إِنَّا مُنتَقِمُونَ âyetini inzal buyurdu. Allah onlardan intikamını Bedir’de aldı.”²⁹⁹

Duhân (duman) olayının, olup bitmiş bir olay mı yoksa kıyamet yaklaştığında gerçekleşecek bir alâmet mi? olduğu tartışılmalıdır. Müfessirlerin bir kısmı, duman olayının Hz. Peygamber (s) hayatta iken gerçekleştiğini, dumandan maksadın, açlık yüzünden meydana gelen görme bozukluğu, müşrikleri yakalayan amansız azabın ise Bedir Savaşı olduğunu söylemiştir. Bir kısmı ise bu yorumlara katılmayıp ilgili kavramların kıyametin kopmasından hemen önce zuhur edecek dumana işaret ettiğini dile getirmişlerdir.³⁰⁰

Duman olayının gerçekleştiğini savunanlar, âyetlerin nüzûl sebebi olarak da kabul edilen İbn Mes‘ud’dan rivâyet edilen şu hadisi delil getirmektedir: Müşrikler çağrısına karşı direnince Hz. Peygamber, Allah’a yalvararak, Hz. Yûsuf’un kavmine yaptığı gibi bunlara da bir kıtlık vermesini istedi. Duası kabul edildi, kıtlık geldi, yiyecek içecek bir şey kalmadı. İnsanlar derilere ve kemiklere varıncaya kadar ne buldularsa yediler. Açlıktan öylesine zayıfladılar ki sonunda görme bozukluğuna yakalandılar, baktıklarında kendilerini kuşatmış bir duman görüyorlardı. Hz. Peygamber’e başvurarak bu azabın kaldırılması için dua etmesini, artık inandıklarını söylediler. O ise “Azap kalkınca yine eski halinize dönersiniz” buyurdu. Nitekim duası üzerine azap kaldırıldı, onlar da derhal eski inkârcılıklarına döndüler. Allah bu dönecliğin, inkâr ve zulümde ısrar etmenin cezasını Bedir Savaşı’nda verdi.³⁰¹

Duhân olayının gerçekleştiğini söyleyenlerin görüşlerini teyit ettikleri bir rivâyette şu şekildedir: Mesruk diyor ki: "Biz Abdullah ibn Mes'ûd'un yanında iken bir adam geldi: Ey Ebû Abdîrrahmân, dedi, mescitte Kur'ân'ı kendi re'yiyle tefsîr eden bir adamın yanından geliyorum. Bu adam: " فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُّبِينٍ " âyetini şöyle tefsîr ediyor: “Kıyamet günü bir duman gelir, insanların nefeslerini tıkar, onları nezle gibi yakalar.” Uzanmış olan Abdullah kızarak doğrulup oturdu ve şöyle dedi: İnsan bir şeyi bilirse onu söylesin, bilmiyorsa Allah bilir, desin. Çünkü insanın, bilmediği şey için Allah bilir, demesi de irfandır. Zira Allah, Peygamber'ine: "Ey Muhammed, de ki: Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum ve ben yapmacık yapanlardan değilim, de" buyurdu ve şöyle dedi: Kureyş yüz çevirince

²⁹⁹ Suyutî, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbabî'n-Nüzûl*, s. 230.

³⁰⁰ Karaman, *Kur'an Yolu*, C. IV, s. 793.

³⁰¹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Tefsîr, 44/2, ss. 1216-1217.

Peygamber (s): "Allah'ım, şunların başına Yûsuf'un yedi yılı gibi yedi yıl ver!" dedi. Her şeyi tüketen bir kıtlık yılı başladı. Öyle ki açlıktan derileri, leşleri yediler. Biri göğe baksa, duman gibi görüyordu. Ebû Süfyan, Peygamber'e geldi: Ey Muhammed, sen bize Allah'a ibadet, akrabayı ziyaret etmeyi emrederdin. Kavmin helak oldu. Onlar için Allah'a dua et, dedi. İşte: "O gün gök apaçık bir duman getirir. Bu, acı bir azaptır" âyeti buna işaret ediyor.³⁰²

Yine Abdullah'dan rivâyet edildiği üzere duhân, lizâm, Rûm, batşe ve Kamer olmak üzere beş şeyin kıyametten önce gerçekleştiği söylenmektedir.³⁰³

Ebu Ubeyde (ö.209/824) ve İbni Kuteybe (ö.276/889) ise âyetteki dumanın kuraklığın şiddetinden rüzgarın etkisiyle yerden yükselen toz olduğunu ve Arapların tozu duman olarak isimlendirdiğini belirtmektedirler.³⁰⁴

Tâbiünden A'rac (ö.117/735) da dumanın Mekke'nin fethinde atların toynaklarından çıkan toz olduğunu, onun semaya isnat edilmesinin mecaz anlamı taşıdığını çünkü yükselen tozların semada biriktiğini dile getirmektedir.³⁰⁵ A'rac, dumanın oluşumu için farklı bir yorum yapmış olsa da o da duman olayının gerçekleştiğini kabul etmektedir.

Duhân ile ilgili âyetin Allah'ın Peygamber'e (s) kendisini yalanlayanlardan intikamını alacağına dair vaadi, müşriklere ise Allah'ın tek ve Peygamber'in (s) hak olduğunun delillerine rağmen nankörlük etmeleri ve Kur'ân ve Peygamberle alay etmelerinden dolayı tehdidi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Allah'ın Peygamber'e (ارْتَقِبْ) "bekle" emri, duman olayının henüz gerçekleşmediğini ancak gerçekleşmesinin yakınlığından kinayeyi iktiza etmektedir. "İnsanları saracak" ifadesinden kastedilen müşriklerdir. Allah (cc), onları gelmesi yakın olan bir şey ile tehdit etmektedir. Dolayısıyla dumanın görünmesinin dünya hayatında müşriklerin cezalandırılması için olduğu düşünülmektedir.³⁰⁶

Süleyman Ateş de bu bağlamdan yola çıkarak bu âyetlerin, Hz. Muhammed'e (s) inanmayan müşrikleri tehdit ettiğini ancak duhân kıyamet alameti olarak kabul edildiğinde onları göremeyecekleri bir şeyle tehdit etmek olduğunu bunun da

³⁰² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. XXI, s.14.

³⁰³ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Tefsîr, 44/1, s. 1216; İbn Atiyye, *Muharrerü'l-Vecîz*, C. VII, s. 571.

³⁰⁴ İbn 'Aşûr, *et-Tahrîru ve't-Tenvîr*, C. XXV, s. 286.

³⁰⁵ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahru'l-Mûhît*, C. VIII, s. 35.

³⁰⁶ İbn 'Aşûr, *et-Tahrîru ve't-Tenvîr*, C. XXV, s. 285.

yararsız olacağını ifade etmektedir. Bundan dolayı âyetlerde anlatılanların, kıyamet olayları değil, o müşriklere isabet edecek felâketler olduğunu kabul etmektedir.³⁰⁷

Hiz. Ali, Abdullah ibn Abbas, Abdullah b. Ömer (ö.73/693) gibi sahâbîlerin de bulunduğu âlimlerin görüşüne göre duhân hadisesi kıyametin büyük alametlerinden birisi olup gerçekleşmemiştir. Zira Abdullah b. Abbas'tan sahih bir senetle şöyle aktarılır: “Ebû Melîke: Bir gün İbn Abbas'ın yanına gittim. Bana “bu gece uyuyamadım” dedi. Niçin? diye sordum. Bir kuyruklu yıldız geçti, akabinde duhân gelecek diye ürperdim. Sabah oluncaya kadar uyuyamadım.”³⁰⁸ Hiz. Ali'nin ise duhânın gerçekleşme biçimiyle ilgili “Bütün yeryüzü içinde ocak yakılmış, bacası olmayan bir eve dönecek” dediğı tefsîrlerde yer almaktadır.³⁰⁹

Duman olayı ile ilgili Hiz. Peygamber'in (s) şöyle dediğı nakledilmektedir: “Kıyamet alametlerinin ilki, duman, Meryem oğlu İsa'nın inişi ve insanları mahşer yerine süren Aden çukurlarından çıkacak bir ateştir.” Bunun üzerine Huzeyfe, “Ey Allah'ın Resûlü, duhân nedir?” deyince, Hiz. Peygamber (s), bu âyeti okuyarak, “bu doğu ile batı arasını dolduran bir dumandır. Kırk gün kırk gece kalır. O, Mü'mine isabet edince onu nezleye yakalanmış gibi yapar. Kâfire isabet edince, kâfir sarhoş gibi olur ve bu duman burun deliklerinden, kulaklarından ve dübürlerinden çıkar.”³¹⁰

Duman olayının, kıyametin alametlerinden olduğu ayrıca şu izahlarla teyit edilmektedir: Âyetteki “semânın dumanı getireceğı” ifadesinin gereğı olarak dumanın sema tarafından getirilmesi gerekmektedir. Ancak açlığın şiddetinden meydana gelen karartı bunu karşılamamakta, bu da zahirin taşıdığı manayı delil olmadan mecaza taşımak olur ki caiz görülmemektedir. Yüce Allah, dumanı anlatırken apaçık olduğunu söylemiştir. Açlık dolayısıyla meydana gelen ise bazı insanların beynindeki arızî bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Yine âyette duman, insanları bürüyen şeklinde tavsif edilmektedir. Bu da dumanın gelip, onlara bitişerek sarmasını gerektirmektedir. Diğer türlü düşünüldüğünde hakiki manadan mecaza geçileceğı bunun da doğru olmayacağı söylenmektedir.³¹¹

Duman olayını kıtlık sebebiyle olduğunu kabul eden İbn Mesud, Mücahid (ö.103/721) ve diğerleri, Allah'ın azabı kaldırıp kâfirlere fırsat verdiğini, onların eski

³⁰⁷ Ateş, *Yüce Kurân'ın Çağdaş Tefsîri*, C. VIII, s. 304.

³⁰⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. XXI, s. 19.

³⁰⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 466.

³¹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 466.

³¹¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. XIX, s. 572.

hâline dönmesi üzerine Bedir Günü'nde intikamını aldığını söylemektedir. İbn Abbas ise asıl büyük yakalamanın kıyamet günü olacağını iddia etmektedir. Razi de ikinci görüşün daha doğru olduğunu kabul etmiş, Bedir gününün bütün hüsrana rağmen böylesi bir vasıfla nitelenecek dereceye ulaşmadığını ileri sürmektedir. Tam ve kusursuz yakalamanın, Yüce Allah'ın, “Bugün herkes ne kazandıysa onunla karşılanacak.”³¹² âyetinde zikrettiği gibi kıyamet gününde olacağını söylemektedir.³¹³

Son dönem tefsîrlerinde de duhân ile ilgili farklı yorumların yapıldığı görülmektedir. Örneğin âyette zikredilen duhân ile Fussilet sûresi on birinci âyette geçen duhân ilişkilendirilerek şu sonuca varılmıştır: Yüce Allah kâinatı yaratırken ilk önce hidrojen gazını yarattı. Fussilet sûresinde geçen duhân, hidrojen gazının oluşturduğu duman olabilir. Kıyamet koparken bütün madde ilk hâline döneceği için bu dönüşüm anındaki hidrojen bulutuna da duhân denmiş olabilir. Bir başka yorum ise kıyamet gününde bu dünyanın başka bir dünyaya, bu göklerin başka göklere dönüştüğü³¹⁴ andaki dumanın kastedilebileceği ancak bu dumanı Hz. Peygamber'in (s) gözlemlemesi mümkün olmadığı için ahiret âleminin kurulduğu göğün getireceği duman azabıdır neticesine varılabileceği şeklindedir.³¹⁵

Âyetteki (ارْتَقِبْ) “bekle” emrinin sadece Peygamber'e (s) ait olmadığı onun nezdinde bütün nesilleri muhatap alması Kur'ânî bir metottur. Bundan yola çıkarak duhânın, aklın ve dinin bozulması, dinden uzaklaşmaların bir duman gibi dünyaya yayılması, beyinleri ve gönülleri nefsin dumanın bürümesi anlamında da alınabileceği ileri sürülmektedir. Böyle olduğunda kıyamet kopmadan ahlakta, beyinde ve gönülde kıyametin kopmuş olacağı, bunun da apaçık bir azap olacağı düşünülmektedir.³¹⁶

Duhân olayı için bilimsel açıklamalar da yapılmıştır. Süleyman Ateş, duhân olayının, kıyamet alâmetine işaret ettiği kabul edildiğinde bunun ileride icat edilecek nükleer silâhların yaratacağı nükleer dumanlar olabileceğini söylemiştir. Atılan atom bombalarıyla gerçekten insanları bir duman sarmıştır. Eğer kıyamet olayında atmosfer atomları tutuşursa veya çıkacak bir dünya savaşında birkaç nükleer bomba patlatılırsa insanları bir duman sarıp mahvedebilir, demiştir. Âyetlerin de ileride icat

³¹² Mü'min, 40/17.

³¹³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. XIX, s. 575.

³¹⁴ İbrâhîm, 14/48

³¹⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, ss. 394-395.

³¹⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, s. 395.

edilecek gazlı, dumanlı korkunç silâhlara işaret etmiş olabileceğini, o zamana dek inanmayanların, o hâli gördükten sonra inanmalarının bir yararı olmayacağını söylediğini dile getirmiştir.³¹⁷

Duhân ile ilgili yapılan dikkat çekici, güncel yorumlardan biri de onun kaldera patlamasına benzetilmesidir. Kaldera (süpervolkan), volkanik patlamalara benzemekle beraber barındırdığı hazne itibariyle volkanlara göre onlarca kat daha büyük olan ve genelde yerküre levhalarının kesiştiği alanlarda bulunan volkanik oluşumlardır. Kaldera haznesinin büyüklüğü ve patlama gücü nedeniyle volkanların aksine çöküntüler hâlinde bulunmaktadır. Kaldera patlamasının onlarca hatta yüzlerce bin yıllık periyotlarla gerçekleştiği bildirilmektedir. Bilimsel araştırmalar, henüz bir kaldera patlaması kaydetmese de günümüzde bilinen üç süpervolkadan biri olan ABD'nin Wyoming eyaletinde bulunan Yellowstone kalderasının periyodunu doldurduğu düşünülmektedir. Jeolojik zaman diliminde bir gün ile bin yıl arasında her an patlayabilir gözüyle bakılmaktadır.³¹⁸ Kaldera patlamasından sonra oluşacak olaylarla duhânın özellikleri birbirine benzetilmektedir. Şöyle ki:

1. Bilimsel olarak kaldera patlamasını durdurmanın imkansız olduğu söylenmektedir. Kur'ân'da geçen duhân olayı kıyamet alameti olarak yorumlandığında duhân hadisesini durdurmak mümkün görülmemektedir.

2. Bilimsel olarak patlama büyük bir yıkıma sebep olacaktır. Âyet de duhânı acı verici bir azap olarak betimlemektedir.

3. Bilim insanlarına göre patlamanın eli kulağındadır ve zamanı bilinmese dahi patlama her an gerçekleşebilir. Dinî kaynaklara göre kıyametin küçük alametlerinin önemli bir kısmı tamamlanmıştır. Zamanı bilinmese dahi “duman” olayı da her an gerçekleşebilir.

4. Bilimsel olarak patlamanın dumanı stratosferden yayılarak tüm gökyüzünü kaplayacaktır. Âyette de dumanın tüm insanları kuşatacağı bildirilmiştir.

5. Bilimsel açıdan Yellowstone patlamasının Ortadoğu'ya etkisi daha az olacaktır. Hadislerde Müslümanların duhân olayından daha az etkileneceği söylenmiştir.

³¹⁷ Ateş, *Yüce Kurân'ın Çağdaş Tefsiri*, C. VIII, s. 306.

³¹⁸ Utku Açıkgöz, Yellowstone Süper Yanardağı Hakkında Bilinmesi Gereken 5 Şey, <https://bilimfili.com/yellowstone-super-yanardagi-hakkinda-bilinmesi-gereken-5-sey/>, (17.11.2017).

6. Bilimsel açıdan patlamadan ortaya çıkan mikro toz tanecikleri insanın iç organlarına kadar girecek mahiyettedir. Rivâyetlerde dumanın kâfirlerin vücut deliklerinden girerek başlarını pişireceği yer almaktadır.

7. Bilimsel açıdan kaldera patlamasından oluşacak duman, dünya atmosferinde kalıp dışarı çıkamayacaktır. Hz. Ali de duhân için “Bütün yeryüzü, içinde ocak yakılmış, fakat bacası olmayan bir eve dönecek” demektedir.³¹⁹

Duhân hakkındaki görüşlerle ilgili yapılan değerlendirmelerden de bahsetmek konunun doğru anlaşılmasında faydalı olacaktır. Duhânın bir açıklaması da Bedir Günü’nde kalkan toz olduğu şeklindeydi. Ancak Bedir Gazvesi’nin tozlu bir havada yapılmayıp âyette de işaret edildiği gibi³²⁰ savaş öncesi şiddetli bir yağmurun ardından gerçekleştiği belirtilmektedir. Dolayısıyla yağmurlu bir havanın ardından ıslak olan zeminden toz bulutlarının yükselmesinin pek mümkün olmayacağı ifade edilmektedir.³²¹

Müfessirlerin bir kısmı âyetlerde geçen duhân ve batşetü’l-kübrâ kavramlarının Bedir Gazvesi’yle ilgili olduğunu ileri sürmüşlerse de İbn Hişâm (ö.218/833) ve Vâkıdî (ö.207/823) gibi Bedir’le ilgili bütün âyetlere yer verip, gelişmeleri de en ince ayrıntısına kadar veren kaynaklarda bu konuyla ilgili en ufak bir ima dahi olmamasının ve bu olayların Bedir Gazvesi’yle ilintili olduğuna dair müfessirler arasında bir mutabakatın sağlanamamasının, bu görüşün isabetinde şüphe uyandırdığı söylenmektedir.³²²

Duhânla ilgili ortak bir karara varılamamıştır. Bu noktada Şevkânî’nin (ö.1250/1834), “Tercihe şayan görüş, duhânın, başlarına inen sıkıntıdan dolayı göğün kendilerine duman gibi gelmesi görüşüdür. Ama bu, kıyametten önce de bir dumanın çıkmasına engel değildir. O başka bir duman olabilir.” yorumu anlam kazanmaktadır.³²³ Yüce Allah’ın, bu azabı müşriklere Peygamber’i alaya aldıkları ve hakikati inkâr ettikleri için verdiği düşünüldüğünde, insanın olduğu her zaman

³¹⁹ Fehmi Soğukoğlu ve Ahmet Soğukoğlu, “Kur’ân’ın Bilimsel YoRûmuna Bir Katkı Denemesi: Duhân Âyeti (Duhân 44/10) ve Kaldera Patlaması,” *Iksad 11 –International Conference On Sciences*, Gaziantep Kasım/2018, ss. 1051-1053.

³²⁰ Enfâl, 8/11.

³²¹ İsrâfil Balcı, “Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevi Rivâyetlerin Kur’ân, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği” *İstem*, S. 13, 2009, s. 115.

³²² Balcı, “Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevi Rivâyetlerin Kur’ân, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği” s. 117.

³²³ Muhammed b. ‘Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr: el-Câmi‘ Beyne fenneyi’r-Rivâye ve’d-Dirâye min ‘İlmi’t-Tefsîr*, (thk.) ‘Abdurrahmân ‘Amîra, C. IV, ts., s. 746.

diliminde bu tür tavır ve davranışların devam etmesi aynı azabın tekrar gelebileceğini tasdik eder niteliktedir.

3.2.2.2. Kâfirlerin Azap Karşısındaki Tavrıları

Kâfirler, başlarına gelen bu azabın iman etmemeleri dolayısıyla geldiğinin farkına varmış ve Allah’a azabı üzerlerinden kaldırdığı takdirde iman edeceklerine söz vermişlerdir. Allah (cc), onların sözlerinde samimi olmadığını, eğer öğüt alacak olsalardı kendilerine hakikati söyleyen bir elçi geldiğinde ondan yüz çevirmemeleri gerektiğini söylemektedir. Hâlbuki azaptan önce onlara bir peygamber gönderilmiş, bu peygamber onlara ilahi mesajı duyurmuş, onları ileride karşılaşacakları korkunç azap konusunda uyarmıştı. Buna rağmen onlar uyarılara kulak tıkamış, Peygamberi onaylamamış, tersine yalanlamışlardı.³²⁴

Kâfirlerin azap karşısındaki tavrılarının hep aynı olduğu farklı âyetlerde de zikredilmektedir: “Onlara merhamet edip içinde bulundukları sıkıntıyı giderseydik, elbette azgınlıkları içerisinde bocalayarak direnirlerdi.”³²⁵ Başka bir âyette ise “(Dünyaya) geri gönderilseler yine de kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir. Şüphesiz ki onlar yalancılardır.”³²⁶ buyrulmaktadır. Allah (cc), bu olayda da aynı şeyin olacağını bilmektedir. Ancak durumlarını düzeltmeleri ve itirazlara boşluk bırakmamak için mühlet vermiştir. Onlar ise bu durumu değerlendirmemiş, aynen beklendiği gibi gerisin geriye eski hâllerine dönmüşlerdir. Bunun üzerine Yüce Allah, onları güç ve kudretine layık bir şekilde cezalandırmıştır.

Âyetlerde kâfirlerin tabiatı özetle ortaya konmaktadır. Kâfirlerin sözlerinde durmadıklarını, ahde vefa göstermediklerini, zorda kalınca Allah’a yalvardıklarını, bu sıkıntıdan kurtulduklarında tekrar küfre ve atalarını taklide döndüklerini haber vermektedir.³²⁷

3.2.2.3. Muallemün Mecnûn

Hız. Peygamber (s), vahyi tebliğ ederken Mekke kâfirleri onun itibarını zedelemek için hakkında farklı söylemlerde bulunmaktadır. Onlardan bazıları, Yüce Allah’ın “Yemin olsun ki biz onların “Onu (Kur’an’ı ona) ancak bir insan öğretiyor!” dediklerini biliyoruz. İtham ettikleri şahsın dili yabancısıdır. (Oysa) bu (Kur’an),

³²⁴ Kutup, *Fî Zilâl’l-Kur’ân*, C. V, s. 3211.

³²⁵ Mü’minûn, 23/75.

³²⁶ En‘âm, 6/28.

³²⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, C. XIII, ss. 184-185.

apaçık bir Arapça'dır."³²⁸ âyetinde bildirdiği gibi Hz. Peygamber'in (s) Kur'an'ı Âmir ibn Hadramî'nin Cebr adındaki Sâkıfli kölesinden öğrendiğini iddia etmişlerdi. Kölenin efendisinden öğrendiklerini ona öğrettiğini ileri sürmüşlerdi.³²⁹ Allah (cc), başka bir âyette de kâfirlerin Kur'an'ı Hz. Muhammed'in (s) uydurduğunu ve hatta bir zümrenin de ona yardım ettiğini söylediklerini, bunun haksızlık ve iftira olduğunu³³⁰ zikretmektedir.

Kâfirlerden bazıları ise Hz. Peygamber'in (s) deli olduğunu ve baygınlık geçirdiğinde ona bu sözleri cinlerin telkin ettiğini söylemişlerdi. Allah (cc) onların bu düşüncelerini İsrâ sûresi kırk yedinci âyette şöyle ifade etmektedir: "Biz onların seni dinlerken onu (Kur'an'ı ne amaçla) dinlediklerini, kendi aralarında fısıldaşırken zalimlerin "Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!" dediklerini çok iyi biliniz."³³¹

Kâfirlerin bu söylemlerle esasında nübüvveti ve vahyi hedef aldıkları anlaşılmaktadır. Böyle yaparak Hz. Peygamber'in (s) güvenilirliğini sarsmayı ve getirdiği mesajların doğruluğuna şüphe düşürmeyi amaçlamaktadır. Peygamberin getirdiği mesajları hafife alarak inkârlarına bahane üretmek istemektedir.

3.3. 17-29. Âyetler

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ (١٧)

أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (١٨)

وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ (١٩)

وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ (٢٠)

وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَأَعْتَزَلُونِ (٢١)

فَدَعَا رَبِّهَ أَنْ هُوَ لَاءِ قَوْمٍ مُجْرِمُونَ (٢٢)

فَأَسْرَ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبِعُونَ (٢٣)

وَاتْرِكِ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ (٢٤)

كَمْ تَرَكَوْا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (٢٥)

³²⁸ Nahl, 16/103.

³²⁹ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (thk.) Abdullah Mahmud Şehate, C. III, Müvessesetü't-Tarihü'l-Arabiyyi, Beyrut 2002, s. 819.

³³⁰ Furkân, 25/5.

³³¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, s. 396.

وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ (٢٦)

وَنِعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ (٢٧)

كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ (٢٨)

فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ (٢٩)

17. Yemin olsun ki kendilerinden önce Firavun'un kavmini de imtihan etmiştik. Onlara değerli bir elçi gelmişti.

18. (Mûsâ şöyle demişti:) "Allah'ın kullarını bana verin! Şüphesiz ki ben size (gönderilen) güvenilir elçiyim.

19. Allah'a büyüklük taslamayın! Şüphesiz ki ben size apaçık bir delil getiriyorum.

20. Beni kovmanızdan benim de sizin de Rabbinize sığındım.

21. Bana inanmazsanız benden uzaklaşın!"

22. (Mûsâ:) "Bunlar suç işleyen bir toplumdur." diye Rabbine dua etmişti.

23. (Allah şöyle buyurmuştu): "Kullarımı geceleyin yola çıkar! Şüphesiz ki takip edileceksiniz.

24. Denizi rahatça terk edip geç! Şüphesiz ki onlar boğulacak bir ordudur."

25-27. Onlar geride bahçeler, (su) kaynakları, ekinler, değerli bir makam ve içinde zevk sürdükleri nimetler bırakmışlardı.

28. İşte böylece onları (o nimetleri) başka bir topluma miras bırakmıştık.

29. Gök ve yer onların ardından ağlamamıştı; kendilerine (artık) zaman da tanınmamıştı.

3.3.1. 17-29. Âyetlerde Öne Çıkan Kavramlar

3.3.1.1. Sultân

Sultân (سُلْطَان) kavramı, "karşı konulamayacak bir güce sahip olmak ve mutlak üstünlük sağlamak" anlamalarına gelen (سلطة) *selâta* masterından türemektedir.³³² *Sultân* kavramı, "hüccet, delil, kahr, kudret, yetki sahibi olan kimse"³³³ anlamlarına

³³² Isfehânî, "slt", *Müfredât*, s. 420.

³³³ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, "slt" *es-Sihâh fi'l-Luğa ve'l-'Ulûm*, Dâru'l-Hadâratî'l-'Arabiyye, Beyrut 1974, s. 244.

gelmektedir. Tahakküm ve otorite" anlamındaki *sultân*³³⁴ da aynı kökten türemektedir. Başka bir görüşe göre ise bu kavram "aydınlatmak için kullanılan zeytinyağı"³³⁵ anlamındaki (سليط) *selît* kelimesinden türemiştir. Delilin apaçık olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Yine (سليط) *selît* kelimesinin “çok güzel konuşan ve sivri dilli anlamına gelmesi”³³⁶ sultânın güçlü bir delil olmasına işaret etmektedir. Halife veya devlet başkanlarına da güç ve otorite sahibi olmalarından dolayı sultan adı verildiği³³⁷ ifade edilmektedir.

Sultân kavramı, ikisi aynı kökten türeyen ve masdarı "Mûsâllat etmek" anlamına gelen fiil formunda³³⁸ olmak üzere otuz dokuz yerde zikredilmektedir.³³⁹ İbn Abbas'a göre *sultân* kavramı Kur'ân'da zikredildiği her yerde “hüccet, delil” anlamına gelmektedir.³⁴⁰

Kavramın, ilgili âyetlerin birçoğunda "mübin" sıfatıyla birlikte zikredildiği ve bu sıfatın *sultânın* çok güçlü bir hüccet oluşuna işaret ettiği söylenmektedir. *Sultân* kavramının, zikredildiği âyetlerin hemen hepsinde "hüccet" anlamına gelmekle birlikte hüccet oluşunun keyfiyetinin farklı olduğu belirtilmektedir. Örneğin bazı âyetlerde bildirildiği gibi Hz. Mûsâ'ya apaçık bir sultanın verilmesinin, Firavun'a apaçık bir sultanla gönderilmesinin,³⁴¹ "elini güçlendirmek" anlamına geldiği ifade edilmektedir.³⁴²

3.3.1.2. Mücrim

Mücrim (مُجْرِم) kavramı, “kesmek, koparmak”³⁴³ ve ağaçtan meyve toplamak”³⁴⁴ anlamlarına gelen (ج ر م) *c-r-m* kök harflerinden türemektedir. Araplar hurma toplamayı (الجرام) kelimesiyle ifade ederler. (الجرامة) kelimesi de kesilip toplanmış hurmanın kötüsü anlamında kullanılmaktadır.³⁴⁵ Kelime yan anlam olarak kazanmak manasına da gelmektedir. Çünkü günah bir kazançtır ve bu kazanç, günah bir şeyden

³³⁴ Isfehânî, “slt”, *Müfredât*, s. 420.

³³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “slt”, C. VII, s. 321

³³⁶ İbn Manzûr, “slt”, *Lisânü'l-Arab*, C. VII, s. 320.

³³⁷ İbn Manzûr, “slt”, *Lisânü'l-Arab*, C. VII, s. 321.

³³⁸ Nisâ, 4/90; Haşr, 59/6.

³³⁹ ‘Abdu'l-Bâkî, “slt”, *Mu'cemü'l-Müfhehas*, ss. 354-355.

³⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “slt”, C. VII, s. 321

³⁴¹ Hûd, 11/96; Mü'minûn, 23/45.

³⁴² Mustafa Öztürk, “Sultân” *DİA*, C. 37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 495.

³⁴³ İbn Fâris, “crm” *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, C. I. s. 445.

³⁴⁴ Isfehânî, “crm”, *Müfredât*, s. 192.

³⁴⁵ İbn Manzûr, “crm” *Lisânü'l-Arab*, C. XII, ss. 90-91.

bir parça alma ile hâsıl olmaktadır.³⁴⁶ Isfehâni, اِثْمُ اِجْرَمِ fiilinin اِثْمُ ve اِثْمُ fiillerine benzediğini ve “cürüm sahibi oldu” anlamına geldiğini söylemektedir. Bunlardan isti'âre olmak üzere her çirkin işin kazanılması anlamına geldiğini belirtmektedir.³⁴⁷ اِثْمُ اِجْرَمِ kelimesinin günah, مُجْرِمُ mücrim'in ise günahkar anlamına geldiği izah edilmektedir.³⁴⁸

Kur'an'da mücrim kelimesi ikisi tekil,³⁴⁹ diğerleri çoğul olmak üzere elli iki âyette geçmektedir. Bir âyette masdar şeklinde, sekiz âyette de farklı fiil sigaları hâlinde bulunmaktadır.³⁵⁰ Bu âyetlerde mücrim kavramının, Allah'a şirk koşanlar, münafık olanlar, nübüvveti ve ahireti kabul etmeyenler, âyetleri yalanlayanlar, peygamberlere ve inananlara zulmedenler ve onlara karşı kibirlenip alay edenleri karşılamak üzere kullanıldığı görülmektedir. Âyetlerden mücrimin, inanç esaslarını ve iman gereği olan davranış kurallarını çiğneyen, dolayısıyla ebediyen cehennemde kalmaya mahkum edilecek olan asi ve günahkar kimse olduğu anlaşılmaktadır.³⁵¹ Mücrim kavramı sûremizde inkârları ve zulümleri sebebiyle Firavun ve taraftarları ile Tübba halkını nitelemek için kullanılmıştır.

3.3.1.3. Rehv

Rehv (رَهْو) kavramı, (ر ه و) r-h-v kök harflerinden türemiş olup sözlükte “sakin” anlamına gelmektedir. Hareketsiz her sakın şeye³⁵² ve suyun toplandığı basık yüzeye rehv denilmektedir. Yine düz çöl anlamına gelen (رَهَاء) kelimesinin de bu anlamdan geldiği söylenmektedir.³⁵³ Kur'ân'da sadece konumuz olan (وَأَثَرُ الْبَحْرِ) âyetinde geçmektedir. Kavramın buradaki anlamıyla ilgili “sakin, geniş bir yol,³⁵⁴ düz olarak, ayrı, açık, boşluk³⁵⁵ ve kuru yol”³⁵⁶ yorumları yapılmaktadır.

Rehv kavramının âyetteki anlamına dair “kuru yol” manasının aynı olayın anlatıldığı Tâhâ sûresi 77. âyette “kuru” anlamındaki (يَبَسًا) kelimesiyle karşılanmasından

³⁴⁶ İbn Fâris, “crm” *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, C. I. s. 446.

³⁴⁷ Isfehâni, “crm”, *Müfredât*, s. 192

³⁴⁸ İbn Manzûr, “crm” *Lisânü'l-Arab*, C. XII, s. 91.

³⁴⁹ Tâhâ, 20/74; Meâric, 70/11.

³⁵⁰ 'Abdu'l-Bâkî, “slt”, *Mu'cemü'l-Müfhehas*, ss. 166-167.

³⁵¹ Hatice Kelpetin Arpaguş, “Mücrim” *DİA*, C. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 455.

³⁵² İbn Manzûr, “rhv” *Lisânü'l-Arab*, C. XIV, ss. 340-341.

³⁵³ Isfehâni, “rhv”, *Müfredât*, s. 368

³⁵⁴ Isfehâni, “rhv”, *Müfredât*, s. 368

³⁵⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsiri*, C. XVII, s. 406.

³⁵⁶ İbn Manzûr, “rhv” *Lisânü'l-Arab*, C. XIV, s. 341

dolayı daha isabetli olacağı düşünülmektedir.³⁵⁷

3.3.1.4. Cennet

Cennet (جَنَّة) kavramı, “örtmek, gizlemek³⁵⁸ ve bir şeyin duyu organlarına saklı kalması³⁵⁹” anlamındaki (ج ن ن) *c-n-n* kökünden türemektedir. Bu kökten türemiş olan birçok kelime olduğu ve derininde aynı manayı taşıdığı görülmektedir. (جَنُّ) *cenenu* “kabir” anlamında olup ölüyü örttüğü için bu kavramla ifade edilmektedir.³⁶⁰ Yine (جَنَّ) *cenânün* kelimesi kalp demek olup duyu organlarından saklanmış anlamında kullanılmaktadır. Bu kökten türeyen bir diğer kelime de (جَنِين) *cenin* olup çocuğun anne karnındaki hâlini ifade etmektedir.³⁶¹ *Cennet* (جَنَّة) kavramı, isim olup “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” mânasına gelir. Çoğulu (جَنَّات) *cennâtün* şeklinde gelmektedir. Cennet kavramı aynı zamanda ahiret yurdunda insana mutluluk veren maddi ve manevi bütün güzellikleri ifade etmektedir.³⁶²

Ahiret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır. (جَنَّات) *cennât* şeklinde çoğul formunun kullanılması ise cennetin, Cennetü’n-Naîm, Cennetü’l-Me’vâ, Dâru’l-Huld, Dâru’s-Selâm, Firdevs, ‘Adn, ‘İlîyyî’n olarak yedi tane olmasından kaynaklanmaktadır.³⁶³

Cennet kavramı Kur’ân’da müfred, tesniye ve cemi şekilleriyle yüz kırk yedi kez geçmektedir.³⁶⁴ *Cennet* kavramının, yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Adem ile Havva’nın iskan edildiği mekân, bir yerde Hz. Peygamber’in, yanında Cebrail’i gördüğü sidretü’l-müntehanın civarında bulunan me’va cenneti ve diğer yerlerde de ahiret cenneti anlamında kullanıldığı söylenmektedir.³⁶⁵

³⁵⁷ İbn Manzûr, “rhv” *Lisânü’l-Arab*, C. XIV, s. 341; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, s. 407.

³⁵⁸ İbn Manzûr, “cnn” *Lisânü’l-Arab*, C. XIII, s. 92.

³⁵⁹ Isfehânî, “cnn”, *Müfredât*, s. 203.

³⁶⁰ İbn Manzûr, “cnn” *Lisânü’l-Arab*, C. XIII, s. 93.

³⁶¹ Isfehânî, “cnn”, *Müfredât*, s. 203.

³⁶² İbn Manzûr, “cnn” *Lisânü’l-Arab*, C. XIII, s. 100.

³⁶³ Isfehânî, “cnn”, *Müfredât*, s. 204.

³⁶⁴ ‘Abdu’l-Bâkî, “slt”, *Mu’cemü’l-Müfhehras*, ss. 380-382.

³⁶⁵ Bekir Topaloğlu, “Cennet” *DİA*, C. 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 376.

3.3.1.5. Nimet

Nimet (نِعْمَة) kavramı, masdar olarak "bolluk ve iyi hal içinde olmak", isim olarak ise "maddi ve manevi imkânlar,³⁶⁶ hoş, refah, rahat ve nizam hali,³⁶⁷ iyi hâl ve güzel hayat³⁶⁸ anlamlarına gelmektedir. Nimet, sıkıntı ve darlığın zıddıdır. Cemisi *niam* (نِعَم) ve *en'um* (أَنْعَم) şeklinde gelir.³⁶⁹ Cenab-ı Hakk'ın kuluna ihsan ettiği mal ve güzel yaşam olarak da izah edilmektedir.³⁷⁰

Nimet, kısaca insana refah ve mutluluk sağlayan, özel bir amaç veya bedel gözetilmeksizin yapılan iyilik olarak tanımlanmaktadır.³⁷¹ *Nimet* kavramı Kur'an'da türevleriyle birlikte seksen dokuz âyette kullanılmaktadır.³⁷² Kur'an'da nimetle aynı kökten türeyip farklı formlarda gelen kelimeler şu şekildedir: *În'âm* (انعم), nimet vermek, bir kimseye ihsanda bulunmak; *na'mâû* (نعماء), kötülüğün zıttı anlamında iyilik; *na'im* (نعيم), nimetle aynı manaya gelip onun çok olması; *tana'um* (تتعم), nimet olan şeye ulaşmak ve güzel yaşam; *na'ame* (نعم) bir kimseye nimet vermek ve iyi bir yaşam bahşetmek,³⁷³ *nâimetün* (ناعمة), yumuşak, güzel yaşam, seçkin ve taze gıdalar³⁷⁴ için kullanılır.

Nimet kelimesinin Kur'an'da on manaya geldiği, bunlardan yalnızca birinin güzel yaşama imkânları anlamında olduğu, diğerlerinin ise din, kitap, nübüvvet, Hz. Muhammed'in (s) kendisi, İslamiyet, lütuf ve ihsan, sevap ve mükafat anlamlarında kullanıldığı dile getirilmektedir. Kur'an'da nimet verilenlerin, peygamberler, sıddıklar, şehitler, salihler, Allah'a ve resulüne itaat edenler olduğu zikredilmektedir.³⁷⁵

3.3.2. Nübüvveti ve Vahyi İnkâr Etmede Firavun Örneği

3.3.2.1. Kerim Elçi Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ, Kur'an'da kıssasına ayrıntılı bir şekilde yer verilen, Yahudilik ve Hristiyanlık ve İslam'a göre büyük bir peygamber ve İsrâiloğulları'nı Firavun'un

³⁶⁶ İbn Manzûr, "n'am" *Lisânü'l-Arab*, C. XII, s. 580.

³⁶⁷ İbn Fâris, "n'am" *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, C. V. s. 446.

³⁶⁸ Isfehânî, "n'am", *Müfredât*, s. 814.

³⁶⁹ İbn Manzûr, "n'am" *Lisânü'l-Arab*, C. XII, ss. 579-580.

³⁷⁰ İbn Fâris, "n'am" *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, C. V. s. 446.

³⁷¹ Fatma Candan Günaydın, "Nimet" *DİA*, C. 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 129.

³⁷² Abdu'l-Bâkî, "n'am", *Mu'cemü'l-Müfhehras*, ss. 707-709.

³⁷³ Isfehânî, "n'am", *Müfredât*, s. 815.

³⁷⁴ İbn Manzûr, "n'am" *Lisânü'l-Arab*, C. XII, s. 580.

³⁷⁵ Günaydın, "Nimet" *DİA*, C. 33, ss. 129-130.

zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir lider olarak kabul edilmektedir.³⁷⁶

Kur'ân'da otuz dört sûre ve yüz otuz altı yerde adı geçmektedir. Kur'ân'da Hz. Mûsâ'nın nesebinden bahsedilmemekle beraber onun dünyaya gelişi, nehre bırakılışı, saraya intikali, Medyen'e gidişi, peygamberlikle görevlendirilişi, İsrâiloğulları'nı kurtarmak için Firavun'a gönderilişi, Firavun'la mücadelesi ve İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarışı, Sînâ'da ilahi emirleri alışı, çöldeki olaylar ve İsrâiloğulları'na rehberlik edişi anlatılmaktadır.³⁷⁷

Hiz. Mûsâ, Kur'ân'da hem resul hem nebi, ihlas sahibi, Allah'ın risaletiyle ve sözleriyle insanlar arasında seçkin kılınmış, Allah'a, fısıldaşan kimse kadar yaklaşma şerefine nail olmuş, Allah tarafından seçilmiş, Allah'ın nezaretinde yetiştirilmiş, güvenilir ve şerefli bir elçi, güçlü ve mü'min kul olarak tanıtılmaktadır.³⁷⁸

Hiz. Mûsâ'nın ve Hiz. Peygamber'in (s) tebliğ süreciyle ilgili dini ayakta tutmalarının emredilmesi³⁷⁹ muhatapları tarafından insanları babalarının dininden döndürdükleri için kınanmaları³⁸⁰ ve sihirbazlıkla itham edilmeleri³⁸¹ gibi benzerlikler bulunmaktadır.

Hiz. Mûsâ'nın "kerim bir elçi" olması tefsîrlerde affetmek ve bağışlamak sûretiyle yüce ahlaklı olması, Allah'ın O'nu peygamberlik ve kendi sözünü işittirmek gibi özel bir konuma yükseltmesi,³⁸² Allah'ın yanında veya müminlerin nazarında soyu sopu temiz ve faziletli olduğu için değerli olması,³⁸³ kendisinden sadır olan fiillerin övülmesi, küçük büyük bütün güzelliklere layık olması³⁸⁴ şeklinde açıklanmaktadır.

3.3.2.2. Firavun ve Kavminin İmtihan Edilmesi

Kur'ân'da kıssaların anlatılmasındaki amaçlardan biri de nübüvvetin ve vahyin gerçekliğini ve doğruluğunu ortaya koymaktır. Kıssalara yer verilerek hem peygamberlere manevi destek verilmekte hem de inkârcı toplumlara uyarı

³⁷⁶ Ömer Faruk Harman, "Mûsâ" *DİA*, C. 31, TDV, İstanbul 2006, s. 207.

³⁷⁷ Mustafa Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*, Üniversite Yayınları, Samsun 2018, s. 103.

³⁷⁸ Harman, "Mûsâ" *DİA*, C. 31, s. 212.

³⁷⁹ Şûrâ, 42/13.

³⁸⁰ Yûnus, 10/78.

³⁸¹ Kasas, 28/48.

³⁸² Kurtûbî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. XIX, s. 111.

³⁸³ Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, C. IV, s. 624.

³⁸⁴ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîmi ve's-Seb'ul-Mesânî*, C. XXV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l 'Arabiyyi, Beyrut ts., s. 120.

yapılmaktadır. Bu sûrede Hz. Mûsâ ve Firavun'un mücadelesinin anlatılmasında müşriklerin kendileri gibi vahyi inkâr edip peygamberiyle alay eden ve kendisini büyük gören Firavun'un sonunu görüp ibret almaları amaçlanmaktadır. Bir nevi Allah (cc), zalimler topluluğundan intikamını nasıl aldığına dair örnek vermektedir. Nitekim müşrikler de azgınlıklarına devam ettikleri takdirde azaba uğramakla tehdit edilmiştir.

Allah (cc), çeşitli nimetlerle, hükümranlıkla, yeryüzü egemenliği ile uzun süre refah içinde yaşamalarına fırsat vererek zenginlik ve üstünlük sağlayıcı şeylerle Firavun ve kavmini sınamıştır. Ancak Firavun, yeryüzünde ilahlık iddiasında bulunarak büyüklük taslayan,³⁸⁵ inananlara zulüm ve işkencede sınır tanımayan³⁸⁶ ve dünyalık iktidarını korumak için İsrâiloğulları'nın erkek çocuklarını öldürüp kızlarını sağ bırakan zalim bir hükümdardır.³⁸⁷

Yüce Allah, Hz. Mûsâ'yı Firavun'a göndererek O'nun Hz. Mûsâ'nın çağrısına vereceği karşılık durumuyla ilgili varılacak ilahi yargıyı belirlemek için O'nu denemeye devam etmiştir.³⁸⁸ Firavun, Hz. Mûsâ'nın davetine icabet etmek bir yana onu sihirbazlık ve yalancılıkla itham etmiş, onlara inananları da şiddetli bir azapla cezalandıracağına yemin etmiştir. Böyle olunca Hz. Mûsâ, bir görüşe göre Firavun'dan İsrâiloğulları'nı kendisine teslim etmesini istemiş, bir görüşe göre ise İsrâiloğulları'nı ve Kıpti'leri Allah'a iman etmeye, davetini kabul etmeye çağırmıştır.³⁸⁹ Kendisinin Allah ile onlar arasında güvenilir bir elçi olduğunu ve Allah'ın emirlerine muhalefet etmemelerini, büyüklük taslamamalarını ve fesat çıkarmamalarını, Allah'ın israf edenlerin en üstünü olması dolayısıyla Firavun'u lanetlediğini söylemiştir.³⁹⁰

Hz. Mûsâ kesin açık delillerle geldiğini ifade ederek Yüce Allah'ın nübüvvetini kanıtlamak üzere kendisine verdiği mucizelere dikkat çekmektedir. Allah Teâla Hz. Mûsâ'ya Firavun'a gidip peygamberliğini ispat edebilmesi için birçok mucizeler vermiştir. "Yemin olsun ki Mûsâ'ya apaçık dokuz âyet (mucize)

³⁸⁵ Şuarâ, 26/29.

³⁸⁶ Şuarâ, 26/49.

³⁸⁷ Bakara, 2/49.

³⁸⁸ Kutup, *Fî Zilâl'l-Kur'an*, C. V, s. 3213.

³⁸⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXV, s. 121.

³⁹⁰ Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, (thk.) 'Alî Muhammed Muavviz, 'Adil Ahmed 'Abdulmevcûd, C. III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, s. 218.

vermiştik."³⁹¹ âyetinde de zikredildiği üzere O'na dokuz açık mucize verildiği haber verilmektedir. Bu mucizelerin hangileri olduğu İbn-i Abbas'tan şöyle rivâyet edilmektedir:³⁹²

1. Hz. Mûsâ'nın asasının büyük bir ejderhaya dönüşmesi: (Firavun) şöyle demişti: "Bir delil getirdiysen, doğru söyleyenlerdensen onu getir (göster)! (Mûsâ) asasını atmıştı. Bir de ne görsünler, o (asa) apaçık bir yılan (olmuş)!"³⁹³

2. Elinin bembeyaz olup parlaması: "Elini de (koynundan) çıkarmıştı. Bir de ne görsünler, o (eli) bakanlara bembeyaz (görünmüştü)."³⁹⁴

3. Çekirge istilasası.

4. Ürünleri yiyip bitiren bir tür böcek ya da bit istilasası.

5. Kurbağa istilasası.

6. Kan (Suların kana dönüşmesi): "Biz de ayrı ayrı âyetler (mucizeler) olarak üzerlerine tufan, çekirgeler, haşereler, kurbağalar ve kan göndermiştik."³⁹⁵

7. Hz. Mûsâ (as)'nın, asasını taşa vurmasıyla on iki pınarın fışkırması: "Hani Mûsâ, kavmi için su isteyince (ona) "Asanla taşa vur!" demiştik. Hemen ondan on iki pınar fışkırmıştı. Her kabile de elbette içeceği yeri bilmişti."³⁹⁶

8. Denizin yarılıp İsrâiloğulları'nın kurtarılması: "Mûsâ'ya "Asanla denize vur!" diye vahyetmiştik. (Deniz) derhal yarılmış; her bölüm koca bir dağ gibi olmuştu"³⁹⁷

9. Tur dağının, yerinden kaldırılarak İsrâiloğulları'nın üzerine kaldırılışı: "Hani üstlerine düşeceğini sandıkları (Sînâ) Dağı'nı onların üzerine gölge gibi kaldırmıştık."³⁹⁸

Bu mucizeler karşısında kâfirler önce alay ettiler, O'nu ciddiye almadılar. Daha sonra başlarına gelen bu azaplardan dolayı Hz. Mûsâ'ya (as) Allah'a dua etmesi için yalvardılar ve azap kalktığı takdirde iman edeceklerini vadettiler. Ancak üzerlerinden

³⁹¹ İsrâ, 17/101.

³⁹² Ebû'l-Berakât 'Abdillâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, C. II, Dâru'l-Kilemeri't-Tayyibi, Beyrut 1998, s. 180.

³⁹³ A'râf, 7/106-107.

³⁹⁴ A'râf, 7/108.

³⁹⁵ A'râf, 7/133.

³⁹⁶ Bakara, 1/60.

³⁹⁷ Şuarâ, 26/63.

³⁹⁸ A'râf, 7/171.

azap kaldırıldığında gerisin geriye eski hâllerine döndüler. Allah (cc), bu davranışlarından dolayı onları daha büyük bir azapla yakaladı. Firavun ve kavminin bu hâlleri Kur’ân’da şöyle zikredilmektedir: “Onlara delillerimizi getirince hemen onlara gülmüşlerdi. Onlara gösterdiğimiz her bir delil, kardeşinden (diğerinden) daha büyüktü. (Gerçeğe) dönsünler diye onları azapla yakalamış (cezalandırmış)tık. (Mûsâ’ya) şöyle demişlerdi: “Ey büyücü! Sana verdiği söze göre bizim için Rabbine dua et; çünkü biz artık doğru yola gireceğiz.” Onlardan azabı her kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönmüşlerdi. Firavun, kavmine seslenip şöyle demişti: “Ey kavmim! Mısır’ın hükümdarlığı ve altımdan akıp giden şu ırmaklar benim değil mi? (Hâlâ gerçeği) görmüyor musunuz? Yoksa ben kendisi zayıf ve neredeyse söz anlatamayacak durumda bulunan şu (adam)dan daha hayırlı değil miyim? Ona altından bilezikler verilmeli veya beraberinde melekler gelmeli değil miydi?” (Firavun) kavmini küçümsemiş, onlar da kendisine boyun eğmişti. Şüphesiz ki onlar, yoldan çıkmış bir toplumdur. Böylece bizi öfkeliendirdiklerinde onlardan intikam almış, hepsini (denizde) boğmuştuk.”³⁹⁹ Bu örnek Mekke müşrikleri ve Peygamber (s) arasında yaşananlara birebir benzemekte, bu olay üzerinden onlara yaşanabilecekler hakkında uyarı yapılmaktadır.

Hız. Mûsâ, bütün uyarı ve çabalara rağmen bir türlü yola gelmeyen Firavun ve avnesinden yüz çevirmiş, onların elinden ve dilinden gelebilecek bütün zararlardan Allah’a sığınmıştır. Tam bir tevekkülle Allah’a teslim olmuştur. İnanmayanların hiç olmazsa yolundan çekilmesini istemiştir. Hız. Mûsâ’nın bu tutumu, insafını ve adaletini ortaya koymuştur. Toplumdaki barış ortamını korumaya çalıştığını göstermiştir.

3.3.2.3. Hız. Mûsâ’nın Duasının Kabulü

Hız. Mûsâ, Firavun ve erkânı isyan, kibir, haksızlık ve sapıklıklarında devam edip hakkı kabul etmemekte diretince “Bunlar günaha batmış bir topluluk!” diye Rabbine yönelmiştir. Tıpkı Hız. Nuh’un, “(Nuh) demişti ki: “Rabbim! Doğrusu ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim. (Ancak) benim davetim ancak kaçmalarını artırdı. Sen onları bağışlayasın diye onları ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar; elbiselerine büründüler, direndiler ve kibirlendikçe kibirlendiler.”⁴⁰⁰ diye arz etmesi gibi. Bu âyetler her peygamberin

³⁹⁹ Zuhurf, 43/47-55.

⁴⁰⁰ Nûh, 71/5-7.

kavminin hidâyeti için üzerine düşen sorumluluğu hakkıyla yerine getirdiği, bu uğurda her türlü sabır ve metaneti gösterdikleri dile getirilmektedir.⁴⁰¹ Peygamberlerin bu şekilde dua etmesi, uzun süren mücadeleye rağmen kavimlerinin doğru yola gelip iman etmelerinden ümidin tamamen kesildiğini, onların çıkmaz bir inat ve şirk sokağına girdiklerini ve değişeceklerine dair bir ışığın kalmadığını ifade etmektedir.⁴⁰²

Yüce Allah, Hz. Mûsâ'nın duasını kabul edince O'na İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkarmasını emretmektedir. Allah (cc), onların Firavun tarafından takip edileceğini bildiği için yolculuğun gece yapılmasını istemektedir. Çünkü bu takip Firavun ve avanesinin boğulmasına sebep olacaktır.⁴⁰³

Hz. Mûsâ'nın dua edip duasının kabul edilmesi, duhân âyetinin nüzûl sebebi olarak anlatılan Hz. Peygamber'in (s) duasıyla benzerlik göstermektedir. Allah (cc), önceki peygamberlerin yaşadıklarından kesitler anlatarak Hz. Peygamber'e (s) yol göstermekte, müşriklerle nasıl mücadele edeceğini öğretmektedir.

3.3.2.4. Firavun ve Ordusunun Boğulması

Sûrenin akışı Firavun ve ordusunun suda boğuluş sahnesini geniş bir şekilde anlatmamakla beraber "Onlar boğulacak bir ordudur." diyerek gerçekleşmesi kaçınılmaz olan durumu bir cümle ile ifade etmektedir.

Allah'ın emri gereği Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları geceleyin şehirden çıktı. Onların şehirden çıktıkları anlaşıldığında beklendiği üzere Firavun ve kavmi peşlerine düştüler. Peşlerine düşüşlerinin sebebi bazılarına göre onları engelleyip köle ve hizmetkâr olarak çalıştırmaya devam etmek istemesiydi. Bazılarına göre ise kıssada anlatıldığı üzere İsrâiloğulları'nın kıymetli eşyaları ve elbiseleri de yanlarında götürmeleri sebebiyle savaşıyordu.⁴⁰⁴

Hz. Mûsâ, kavmi ile beraber denizin kenarına gelince Firavun ve ordusu da onlara yaklaşmıştı. İsrâiloğulları, önlerinde deniz, arkalarında acımasız bir ordu olduğu için korkuya kapıldılar. "İşte yakalandık dediler." Hz. Mûsâ, tam bir tevekkülle onları teskin etti, "Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir."

⁴⁰¹ Ebû Mansûr ibn Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, (thk.) Mûrtazâ Bedir, C. XIII, Dâru'l-Mizân, İstanbul 2008, s. 300-301.

⁴⁰² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsiri*, C. XVII, s. 405.

⁴⁰³ Vâhidî, *Tefsîru'l-Besît*, C. XX, s. 105-106.

⁴⁰⁴ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, C.XIII, s. 301.

dedi. Bu teslimiyet üzerine Allah (cc), Hz. Mûsâ'ya asasını denize vurmasını emretti. O da asasını denize vurdu ve deniz ayrıldı.⁴⁰⁵ Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları açılan yerden karşıya geçtiler. Hz. Mûsâ, Firavun'un peşlerinden gelmesini engellemek için denizi eski hâline getirmek istedi. Ancak Allah (cc), Firavun ve ordusu yoldan geçebileceklerine kanaat getirebilsinler diye yolu olduğu gibi yani kuru bir şekilde bırakmasını istedi. Firavun ve ordusu yola koyulunca denizin iki tarafını birleştirerek onları boğdu. "Hani biz sizin için denizi yarmıştık; sizi kurtarmış, Firavun'un ailesini (destekçilerini) de siz bakıyorken (denizde) boğmuştuk."⁴⁰⁶ âyetinde de zikredildiği gibi onların gözü önünde boğarak kalpleri mutmain olsun istemiştir.⁴⁰⁷

3.3.2.5. Firavun ve Kavminin Değersiz Görülmesi

Allah (cc), Firavun ve kavmine göz kamaştırıcı saraylar, saygı ve hürmetle ağırlandıkları köşkler, bahçeler, pınarlar, ekinler ve sevinç ve neşe içinde yiyip içtikleri, zevkine vardıkları nice nimetler vermiştir. Ancak bâtil bir dâva yolunda tüm bu nimetler, ellerinden çekilip alınmış ve bunu engelleyememişlerdir. Kör bir inatla bu yolda canlarından olmuşlar ve önceden köle olarak kullandıkları ve daima aşağılayıp işkence ettikleri İsrâiloğulları'na bu gibi nimetler bahşedilmiştir. Burada kastedilen İsrâiloğulları'nın Firavun'un mülküne, saltanatına mirasçı olduğu değil, onların bir başka bölgede, bu minvalde bir mülke sahip olduğudur.⁴⁰⁸

Hz. Mûsâ (as) ve Firavun kıssasından da anlaşıldığı gibi Yüce Allah, peygamberine karşı gelen zorbaları, sonunda perişan etmiş, peygamberini ve inananları üstün getirmiş, kâfirlerin sahip oldukları güzellikleri mü'minlere vermiştir. Allah'ın, baskı altında ezilen İsrâiloğulları'nı Firavun'un elinden kurtarıp onun mülküne, yurduna hâkim kılması, onları nimet ve refaha kavuşturması, baskı ve işkence altında yaşayan müminleri de müşriklerin zulmünden kurtarıp onların yurduna hâkim kılacağı anlamına gelmektedir.⁴⁰⁹

Âyette Firavun ve avanesi için "Ne gök ağladı ne de yer" ifadesi zikredilmektedir. Bu ifade ilk dönem yorumlarında hakiki manada anlaşılmış olup göklerin ve yerin kimin için ağlayıp ağlamayacakları üzerinde durulmuştur. Ancak daha sonraki dönemlerde bilhassa çağdaş dönemde bu ifadenin mecâzi anlam ifade

⁴⁰⁵ Şuarâ, 26/61-63.

⁴⁰⁶ Bakara, 2/50.

⁴⁰⁷ Vâhidî, *Tefsîru'l-Besît*, C. XX, s. 109.

⁴⁰⁸ Kutup, *Fî Zilâl'l-Kur'ân*, C. V, s. 3214; Karaman, *Kur'ân Yolu*, C. IV, s. 796.

⁴⁰⁹ Ateş, *Yüce Kurân'ın Çağdaş Tefsîri*, C.VIII, s. 309.

ettiği üzerinde durulmuştur. İfadenin mecâzi anlamının ön plana çıkarıldığında muhataba iletmek istenen mesajın daha kolay ulaşacağı belirtilmektedir. Mecâzi anlamıyla düşünüldüğünde ifadenin “göklerde ve yerde var olanların” ağlaması olarak anlaşılabileceği izah edilmektedir. Çünkü Firavun gibi haddini aşıp kendini ilâhlaştıranlar, Allah'ın kullarını yönetirken adaletsizlik yapanlar, kendini üstün görüp başkalarını küçümseyenler, ne gök ehli ne de yerde yaşayanların kendilerine ağlayacağı kişiler arasında yer almayı hak etmezler.⁴¹⁰

Firavun, sahip olduğu makam mevkiye güvenerek ve kendisine meftun olan avanesinin teşviki ile havalara girerek büyüklük taslamış ve ilahlık iddiasında bulunmuştu. Âyette geçen mecâzen “Ne gök ağladı ne de yer” ifadesiyle onun varlık âlemine göre hiçliği, değersizliği ortaya konmakta, varlık âleminde, fark edilmeyecek kadar küçük, önemsenmeyecek kadar basit olduğu anlatılmaktadır. Daha önce yeryüzünde zorbaca dolaşıp, insanları ezip geçerlerken, giderken karınca misali sessiz sedasız gittikleri ifade edilmektedir. Yani öyle sanıldığı gibi yerin göğün ağlayacağı türden insanlar olmadığına, ne yer halkından ne de gök halkından kimsenin hâllerine üzülmeyeceğine, hiç olmamışlar gibi unutulduğuna dikkat çekilmektedir.⁴¹¹

Allah'ın elçisine karşı gelen Firavun, nasıl denizde boğulmak sûretiyle cezalandırılmış ise Allah'ın Hz Muhammed (s) karşı gelen ve Müslümanları ezen Kureyş kavmi de bir gün aynen Firavun gibi cezalandırılacaktır.⁴¹² Hatta bütün bu anlatılanlarda kıyamete kadar dinin kutsallarına saldıran, Müslümanlara eziyet eden kim olursa olsun benzer cezalara çarptırılacağına işaret bulunmaktadır. Bâtılın hiçbir zaman Hak olana galip gelemeyeceğinin delili sayılmaktadır.

3.4. 30-39. Âyetler

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَآءِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ (۳۰)

مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَلِيًّا مِنَ الْمُسْرِفِينَ (۳۱)

وَلَقَدْ اخْتَرْنَا لَهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ (۳۲)

وَأَتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ (۳۳)

⁴¹⁰ Ahmet Abay, “A’raf Sûresi 40. ve Duhan Sûresi 29. Âyetlerin Mecaz’ul-Kur’an Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies*, 12/27, 2017, ss. 32-36.

⁴¹¹ Kutup, *Fî Zilâl’l-Kur’ân*, C. V, s. 3214; Ateş, *Yüce Kurân’ın Çağdaş Tefsîri*, C. VIII, s. 310.

⁴¹² Ateş, *Yüce Kurân’ın Çağdaş Tefsîri*, C. VIII, s. 309.

إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ (٣٤)

إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ (٣٥)

فَأْتُوا بِبَيِّنَاتٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٣٦)

أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ (٣٧)

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ (٣٨)

مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٣٩)

30-31. Yemin olsun ki biz, İsrailoğulları'nı küçük düşürücü o azaptan yani Firavun'dan kurtarmıştık. Şüphesiz ki o, haddini aşanlardan bir zorbaydı.

32. Yemin olsun ki biz bir bilgiye göre onları (İsrailoğulları'nı) âlemlere (kendi zamanlarının inkârcılarına) seçkin kılmıştık.

33. Onlara, içinde apaçık bir imtihan bulunan deliller vermiştik.

34. Onlar (müşrikler) şöyle diyorlar:

35. “İlk ölümümüzden başka bir şey yoktur. Biz asla diriltilecek de değiliz.

36. Doğruysanız atalarımızı getirin (de görelim)!”

37. Bunlar mı daha hayırlı yoksa Tübba‘ kavmi ve onlardan öncekiler mi? Onları yok etmiştik; şüphesiz ki onlar suçluydular.

38. Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyuncular olarak yaratmadık.

39. Onları sadece bir amaçla yarattık. Fakat çoğu (bunu) bilmez.

3.4.1. 30-39. Âyetlerde Öne Çıkan Kavramlar

3.4.1.1. Müsrif

Müsrif (مُسْرِف) kavramı, “haddi aşma,⁴¹³ hata, cehalet ve gaflet⁴¹⁴” anlamlarına gelen (س ر ف) *s-r-f* kök harflerinden türemiş bir ism-i faildir. *Müsrif*, genel manada inanç, söz ve davranışta dinin, akıl veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkan, haddi aşan; özelde ise mal veya imkânları meşru olmayan

⁴¹³ İbn Fâris, “srf” *Mu‘cemü Mekâyîsi’l-Luga*, C. III, s. 153.

⁴¹⁴ İbn Manzûr, “srf” *Lisânü’l-Arab*, C. IX, ss. 149-150.

amaçlar için saçıp savuran kimseyi anlatmaktadır.⁴¹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de sekizi fiil kalıbında, ikisi tekil ve on üçü çoğul olmak üzere yirmi üç yerde zikredilmektedir.⁴¹⁶

Müsriflik kavramının Kur'ân'da dört farklı manada kullanıldığı ifade edilmektedir:

1. Bazı âyetlerde tevhid inancından sapmak, Allah hakkında ve diğer dinî konularda gerçekte ilgisi bulunmayan iddialar ileri sürmekle kalmayıp İslam'a ve Müslümanlara karşı kibirli, alaycı, inatçı, kaba, saldırgan olmayı ve yıkıcı davranışlar sergilemeyi ifade eder.

2. Zümer sûresinin 53. âyetinde olduğu gibi müsriflik "bir kimsenin isyankârlığa saparak günahlara boğulmak sûretiyle kendisine kötülük etmesi" anlamına gelmektedir.

3. Bazı âyetlerde, helal kılınmış güzel nimetlerin haram sayılması veya masum bir kimsenin haksız yere öldürülmesi gibi dinî ahkâma muhalefet veya tecavüz anlamında geçmektedir.

4. Bir kısım âyetlerde ise kişinin kendine ait veya sorumluluğu altındaki mal ve imkânları gereksiz yere harcamasını ifade etmektedir.⁴¹⁷

3.4.1.2. Belâ

Belâ (بلء) kavramı, " denemek, sınamak; gam, musibet, darlık, sıkıntı ve eskimek"⁴¹⁸ anlamlarına gelmektedir. Bu sına, şükür ve sabır görmek için hem iyilikle hem de kötülükle olabilmektedir. Belânın iyilikte olması nimet ve ihsan olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹⁹ Korku, kıtlık, can ve mal kaybı ise sabrı gerektiren belâ olarak kabul edilmektedir.⁴²⁰ Dinî yükümlülükler de belâ kavramıyla karşılanmaktadır.⁴²¹ Kur'ân'da türevleriyle birlikte otuz sekiz yerde geçmektedir.⁴²²

⁴¹⁵ Cengiz Kallek, "İsrâf" *DİA*, C. 23, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 178.

⁴¹⁶ 'Abdu'l-Bâkî, "srî", *Mu'cemü'l-Müfhehas*, ss. 349-350.

⁴¹⁷ Cengiz Kallek, "İsrâf" *DİA*, C. 23, s. 179.

⁴¹⁸ Isfehânî, "blv", *Müfredât*, ss. 145-146.

⁴¹⁹ İbn Manzûr, "blv" *Lisânü'l-Arab*, C. XIV, s. 84.

⁴²⁰ Bakara, 2/155.

⁴²¹ Isfehânî, "blv", *Müfredât*, s. 145.

⁴²² 'Abdu'l-Bâkî, "blv", *Mu'cemü'l-Müfhehas*, ss. 135-136.

3.4.2. Allah'ın İman Edenlere Lütü ve Ahiretin Varlığının Delilleri

3.4.2.1. İsrâiloğulları'nın Azaptan Kurtarılması

Allah (cc), Firavun ve yanındakileri boğup İsrâiloğulları'nı yıllardır çektikleri alçaltıcı azaptan kurtardığını söyleyerek hem İsrâiloğulları'na verdiği lütuf ve ihsana hem de Firavun ve yanındakilerin helak olmasının sebebine dikkat çekmektedir. Alçaltıcı azapla, kastedilen Firavun'un emri ile erkek çocukların öldürülmesi, kızların hizmetlerinde kullanılması, İsrâiloğulları'nın köleleştirilmesi ve onların ağır angarya işlerinde çalıştırılmasıdır.⁴²³

Âyette geçen "Firavun'dan" ibaresinin "o alçaltıcı azap" ibaresinden bedel olduğu söylenmektedir. Firavun'un bizzat kendisinin, onlara işkence etmekte ve zillet içine düşürmekle çok ileri derece olduğu için bizzat kendisi azap olarak kabul edilmiştir.⁴²⁴

Bir başka yorumda ise onların hem azaptan hem de Firavun'dan kurtarıldığı anlamında olduğu da söylenmiştir.⁴²⁵

Aslında bu olayda Firavun olağan bir örnek tipi temsil etmektedir. Hemen her çağda onun gibi zorba ve zalim yöneticiler olmuş; kendileri gibi olmayan toplumları ezmeye, onların hak ve özgürlüklerine müdahale etmeye, ekonomilerini sövmeye kendilerini layık görmüşlerdir. Ancak onların böyle yapması hem onların sosyal ömürlerini kısaltmış hem de bütün insanlığa zarar vermiştir.

3.4.2.2. İsrâiloğulları'na Verilen Üstünlük

Yüce Allah, o çağlarda tevhit inancını benimsemiş olmaları sebebiyle İsrâiloğullarını zamanlarında yaşayan bütün insanlardan üstün kıldığını zikretmektedir. Onların bu üstünlüğü, iman etmelerine bağlı olarak devam etmektedir.⁴²⁶

Âyette geçen "bilerek" ibaresi farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazıları, Allah'ın onları mesajın taşıyıcılığında seçilmeye ve başkalarına tercih edilmeye layık olduklarını bilerek seçtiğini söylemektedir. Bazıları ise, onların bazen haktan sapacaklarını ve kendilerinden bazı kusurlar sadır olacağını bile bile seçtiğini

⁴²³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, C. III, s. 822.

⁴²⁴ Râzî, *Mefâihul-Gayb*, C. XIX, s. 582.

⁴²⁵ Kurtûbî, *Ahkâmul-Kur'ân*, C. XIX, s. 123.

⁴²⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, s. 411.

düşünmektedir.⁴²⁷ Bu düşüncenin tam tersi olarak onlardan iman, adalet ve ihsan sadır olacağı için üstün kılındıkları ileri sürülmektedir. Bir yorum da onların içlerinden birçok nebi ve resul seçildiği için üstün kılındıkları şeklindedir.⁴²⁸ Yine onların, bilgileri sayesinde üstün kılındıkları da başka bir görüştür.⁴²⁹

İsrâiloğulları'nın diğer toplumlara üstün kılınmasının sadece kendi zamanları için geçerli olduğu belirtilmektedir. Buna delil olarak da Yüce Allah'ın Âl-i İmrân 110. âyetinde Hz. Muhammed'in (s) ümmeti için "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz..." hitabı zikredilmektedir. Katade ve diğerleri de böyle düşünmektedir.⁴³⁰ İsrâiloğulları'nın âlemlere üstün kılınmasının, süreklilik ifade etmeyeceği, bu üstünlüğün sadece Hz. Mûsâ'ya tabi oldukları o ilk zamanlara mahsus olduğu dile getirilmektedir. Aksi takdirde onların, sonsuza kadar üstün kılındıklarının kabul edilmesi hem sosyolojik kurallara hem Allah'ın adaletine aykırı düşmektedir. Nitekim İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ'nın yolunu bırakıp şirke sapınca, buzağıya tapınca çeşitli azaplara çarptırıldıkları, meshe uğratıldıkları, daha sonraki devirlerde uzun yıllar Babil'de tutsak kaldıkları anlatılmaktadır.⁴³¹

Bu âyetinde günümüz için de birçok çıkarım bulunmaktadır. Öncelikle Yüce Allah, mesajının taşıyıcılığına o gün için en iyi durumda olan toplumu seçmekte, yardımını onlara özgü kılmaktadır.⁴³² Her devirde üstün olanların ancak Allah'ın buyruklarına uyup en güzel şekilde hareket edenler olacağı vurgulanmaktadır. Yine âyetinde bilginin gücüne dikkat çekerek hâkimiyetin bilgi sayesinde olabileceği hatırlatılmaktadır.⁴³³ Toplamlar arasından seçilip üstün olmak için sahip olunması gereken bazı erdemlere dikkat çekmektedir. Bu erdemler ise tevhit inancı, aklını kullanıp düşünme, araştırıp bilgiyi elde etme, bilgiyi teknolojiye uyarlama ve ahlaki değerleri hayata geçirme olarak sıralanabilir. Bunları başarabilmek için de esaslı bir eğitim programına ihtiyaç duyulmaktadır.⁴³⁴

3.4.2.3. İsrâoğulları'na Gösterilen Mucizeler

Âyetinde zikredilen belâ kavramı, Allah'ın kullarını iyilikle veya sıkıntıyla

⁴²⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. XIX, s. 583.

⁴²⁸ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahru'l-Mûhît*, C. VIII, s. 38.

⁴²⁹ Ateş, *Yüce Kurân'ın Çağdaş Tefsîri*, C. VIII, s. 310.

⁴³⁰ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C. IV, s. 751.

⁴³¹ Ateş, *Yüce Kurân'ın Çağdaş Tefsîri*, C. VIII, s. 310.

⁴³² Kutup, *Fî Zilâl'l-Kur'an*, C. V, s. 3214.

⁴³³ Ateş, *Yüce Kurân'ın Çağdaş Tefsîri*, C. VIII, s. 310.

⁴³⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, s. 412.

sınaması olarak izah edilmektedir. Allah (cc), güzel ve geniş nimetler vererek şükürle, sıkıntı ve zorluk vererek sabırla imtihan etmektedir. Böylece kimin şükredici kimin nankör olduğunu açığa çıkarmaktadır.⁴³⁵

Kurtubî ise Yüce Allah'ın "apaçık bir imtihan" buyruğunun dört şekilde açıklandığını bildirmektedir:

1. Bundan kasıt, açık bir nimettir. Bu açıklamayı tâbiünden Basralı âlim Hasen (ö.110/728) ve Katade yapmıştır. Nitekim Yüce Allah, Enfâl on yedinci âyette "Bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için (yapmıştı)." diye buyurmaktadır. Şair Zühreir de "Onları, sınıdığı imtihanın en hayırlısı ile sınıdı." demiştir.

2. Çetin azap demektir. Bu açıklamayı Ferra yapmıştır.

3. Mümin ile kâfirin kendisi ile ayırt edileceğı bir imtihandır. Bu açıklamayı da Abdurrahman b. Zeyd yapmıştır.

4. Yine ondan nakledildiğine göre onların imtihan edilmeleri bolluk ve sıkıntılar ile denenmeleridir. Daha sonra Yüce Allah'ın, Enbiyâ otuz beşinci âyetteki " ... Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz..." buyruğunu okudu.⁴³⁶

İsrâiloğulları'na verilen âyetlerden kasıt, öncelikle Firavun'dan kurtulup özgürlüklerini elde etmeleri ve kölelikten kurtarılmalrı, denizin yarılması, bulutların gölge yapması, kudret helvası ve bıldırcın gönderilmesi⁴³⁷ ve onların dışında hiçbir millete verilmemiş diğır mucizelerdir.⁴³⁸ Bir başka görüşe göre Allah'ın desteğıyle İsrâiloğulları'nın savaşlarında az bir grubun yardımıyla büyük ordulara galip gelmesi için Hz. Mûsâ'nın elinde zuhur eden mucizelerdir. Bu da müşrikler için Müslümanların Bedir ve diğır savaşlarda sayılarının az olmasına rağmen Müslümanların galip geleceğinden kinaye bir uyarıdır.⁴³⁹

Allah (cc), böylesi nimetleri onlara vererek İsrâiloğulları'nın nasıl davrandıklarını gözlemleyip ve imanda sebat edip etmediklerini sınamaktadır. Sınamanın sonunda İsrâiloğullarını sapkınlıkları ve azgınlıkları sebebiyle suçüstü yakalamıştır. Onları seçkinlikten aşağılanmaya ve ezilmeye mahkûm etmiştir.

⁴³⁵ İbn 'Aşûr, *et-Tahrîru ve't-Tenvîr*, C. XXV, s. 306.

⁴³⁶ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. XIX, ss. 124-125.

⁴³⁷ Celaluddîn 'Abdirrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr*, C. VII, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 2011, s. 414.

⁴³⁸ Ebû's-Suûd b. Muhammed el-'İmâdî, *İrşâdü'l-'Aklı's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, C. V, (thk.) 'Abdulkadîr Ahmed 'Atâ, ts., s. 105.

⁴³⁹ İbn 'Aşûr, *et-Tahrîru ve't-Tenvîr*, C. XXV, s. 306.

Kıyamet kopuncaya kadar yeryüzünde her azgınlıklarında başlarına mutlaka bir felaket geleceğini, yeryüzünün dört bir yanına dağıtılacaklarını, birliklerinin parçalanacağını, bildirmektedir.⁴⁴⁰

İsrâiloğulları'nın bu durumu bizlere bütün toplumların imtihandan geçirildiğini, bu imtihandan geçemeyenlerin cezalandırıldığını öğretmektedir. Refah ve zenginlik sebebiyle halkın şımarmaması, manevi değerleri yaşamaya engel olunmaması, insan hak ve özgürlüklerinin ayaklar altına alınmaması gerektiğine dikkat çekmektedir.⁴⁴¹

3.4.2.4. Müşriklerin Yeniden Dirilişi İnkârına Karşı Deliller

Âyetlerde işaret edilen bu kişiler, Allah'ın, insanları tekrar dirilteceğine inanmayan, ahireti kabul etmeyen müşriklerdir. Aslında müşrik Araplar'ın, “Bu bizim için ilk kez ölüp gitmemizden ibarettir.” söyleminden insanın bu dünyada ebedî kalmayacağını ve bir gün öleceğinin farkında oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü bu durum, gözleri önünde cereyan eden ve inkâr edilemez bir gerçektir. Ama onlar, insanın, öldükten sonra hesaba çekileceğini inkâr etmekte, yok olup gideceğini düşünmektedirler.⁴⁴² Bu sebeple Hz. Peygamber'den (s) iddiasını ispat etmek üzere ölmüş olan atalarını diriltip getirmelerini istemektedirler. Bunu kendi iddialarını savunmak için kullanmaktadırlar.

Müşriklerin bu tavrı üzerine Kur'ân, “öldükten sonra yeniden dirilme” inancını ele almış ve bunun ispatı için iki önemli delil getirmiştir: İlk olarak müşriklerin inanış biçimi ve Tübbâ' denen toplum arasında bir benzerlik kurmuş, onların da ahireti ve peygamberlerini yalanladıklarına dikkat çekmiştir.⁴⁴³ Allah (cc), Tübbâ' kavmi misaliyle ahireti inkâr eden müşrikleri tehdit etmiş, âdeta onlardan önceki kâfirleri kendilerinden daha güçlü ve kuvvetli olmalarına rağmen nasıl helak ettiyse onları da öyle helak edebileceğini söylemiştir.⁴⁴⁴ Mekkeli müşriklerin, refah, güç ve haşmet bakımından Tübbâ' kavmi, ondan önceki Sebe kavmi ve Firavun kavmi gibi kavimlerin yanlarına yaklaşılamayacakları kastedilmekte ve sahip olduklarının onları

⁴⁴⁰ Kutup, *Fî Zilâl'l-Kur'ân*, C. V, s. 3215.

⁴⁴¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, s. 412.

⁴⁴² Ahmet Özdemir, “Mekkî ve Medenî Süreler Bağlamında Dünya Vurgusu”, *Bilimname XXXVII*, 2019/1, s. 53.

⁴⁴³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, s. 419.

⁴⁴⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. XIX, s. 584.

kurtarmaya yetmediği gibi Arap müşriklerinin de öyle yok olacakları, bu dünyada sonsuza dek kalamayacakları anlatılmaktadır.⁴⁴⁵

Kur'ân, kâinatın ve içindekilerin bir amaca yönelik olarak yaratılmasını, yeniden dirilişin varlığına bir başka delil olarak getirmektedir. Çünkü yeniden diriliş olmasaydı yaratılmış her şey boş ve anlamsız olurdu. Müşriklerin iddiasına göre sözü edilen varlıkların yaratılmasındaki maksadın, onları yok etmekten ve helâk etmekten başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki dünyada sıradan bir insan, sadece yıkmak ve ortadan kaldırmak maksadıyla bir bina yaptığında onun beyinsizce ve hikmete aykırı bir iş yaptığı kabul edildiği hâlde her türlü noksanlıktan münezzehtir olan Allah için böyle bir yakıştırmanın imkânsız olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁶ Nitekim Allah her şeyi bir amaca ve hikmete göre yaratmıştır. Bu hikmetin en önemlisi ise Allah'ın ve ahiretin varlığının kabulüne vesile olmasıdır.

3.5. 40-50. Âyetler

- (٤٠) إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ
(٤١) يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ
(٤٢) إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ
(٤٣) إِنَّ شَجَرَتَ الزُّقُومِ
(٤٤) طَعَامُ الْآثِمِ
(٤٥) كَالْمُهْلِ ۖ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ
(٤٦) كَغَلِي الْحَمِيمِ
(٤٧) خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ
(٤٨) ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ
(٤٩) نُنَقِّهِ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ
(٥٠) إِنَّ هَذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ

40. Şüphesiz ki ayrılma (mahşer) günü, hepsinin bir arada buluşacağı (gündür).

41. O gün, dostun dostu hiçbir yararı olmaz; kendilerine yardım da edilmez.

⁴⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 309.

⁴⁴⁶ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, C. XIII, s. 308.

42. Ancak Allah'ın merhamet ettiği kişiler böyle değildir. Şüphesiz ki O güçlüdür, çok merhametlidir.

43-46. Şüphesiz ki zakkum ağacı, kaynar suyun kaynamasına benzer şekilde suçluların karınları(n)da erimiş maden gibi kaynayan yemeğidir.

47. (Allah meleklerle şöyle emredecek): “Tutun onu! Cehennemın ortasına sürükleyin!

48. Sonra başının üzerine kaynar su azabından dökün!”

49. (Cehennemlik kişiye:) “Tat bakalım! Sen -evet sen- (hani) güçlü(ydün); itibarlı(ydın)!

50. İşte bu, şüphelenip durduğunuz şeydir.” (denecektir).

3.5.1. 40-50. Âyetlerde Öne Çıkan Kavramlar

3.5.1.1. Mevlâ

Mevlâ (مَوْلَى) kavramı, (و ل ی) “v-l-y” kök harflerinden meydana gelip “iki şeyin arasına kendilerinden olmayan bir şeyin girilmesine izin verilmemesi” anlamına gelen *velâün* (وَلَاء) kelimesinden türemiştir. Bu anlamıyla kelimenin yakınlığı ifade ettiği, bu yakınlığın mekân, soy, din, dostluk ve inanç sistemi açısından olabileceği söylenmiştir.⁴⁴⁷ *Mevlâ* kavramı; müttefik, dost, arkadaş, destekçi,⁴⁴⁸ yardımcı ve komşu⁴⁴⁹ anlamlarında da kullanılmaktadır. Kur’ân’da on sekiz âyette zikredilmektedir.⁴⁵⁰

3.5.1.2. Azîz

Azîz (عَزِيز) kavramı, (ع ز ز) “a-z-z” kök harflerinden meydana gelip “üstün, güçlü, kuvvetli ve aciz olmayan”⁴⁵¹ anlamlarındaki *izz* veya *izzet* kelimelerinden sıfat olarak türemiştir. Esmâ-i hüsnâdan biri olarak kullanılan *azîz*, daima üstün gelen ve mutlak galip⁴⁵² manalarına gelmektedir. Bu yönüyle daima galip olmasıyla zâtî, eşî ve benzeri bulunmaması⁴⁵³ ile tenzihî sıfatlar grubuna dâhil olmaktadır

⁴⁴⁷ Isfehânî, “vly”, *Müfredât*, s. 885.

⁴⁴⁸ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, “vly” *Kitabu'l-‘Ayn*, (thk.) ‘Abdulhamîd el-Henedâvî, C. III, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut trs, s. 400.

⁴⁴⁹ Cevherî, “vly” *es-Sihâh fi'l-Luğâ ve'l-‘Ulûm*, s. 584.

⁴⁵⁰ ‘Abdu'l-Bâkî, “vly”, *Mu'cemü'l-Müfhehas*, s. 768.

⁴⁵¹ Isfehânî, “azz”, *Müfredât*, s. 563.

⁴⁵² İbn Manzûr, “azz” *Lisânü'l-Arap*, C. V, s. 374.

⁴⁵³ İbn Manzûr, “azz” *Lisânü'l-Arap*, C. V, s. 374

Azîz ismi Kur'ân'da doksan dokuz defa geçmektedir.⁴⁵⁴ Zikredildiği yerlerde on bir isme eşlik eden azîz, kırk yedi kez birlikte kullanılarak en çok hakîm ile eşleşmektedir. Bunun dışında azîz isminin on üç âyette rahîm ile, yedi âyette kavî ile, altı âyette alîm ile, beş âyette gafûr ve gaffâr ile, üç âyette hamîd ile, dört âyette zü'ntikâm ile, bir âyette kerîm ile, bir âyette vehhâb ile, bir âyette cebbâr ile bir âyette muktedir ile ve on âyette de tek başına anıldığı görülmektedir.⁴⁵⁵

3.5.1.3. Rahîm

Rahîm (رَحِيمٌ) kavramı, acımak, esirgemek, korumak, affetmek, bağışlamak, merhamet etmek gibi manaları ihata eden r-h-m (ر ح م) kökünden türeyen⁴⁵⁶ rahîm kavramı, çok merhamet edici anlamında mübalağalı ism-i fâil veya sıfat-ı müşebbehedir. Aynı kökten türeyerek cenini muhafaza ederek koruyan annenin rahminin de rahm adını almış olması⁴⁵⁷ tesadüfî olmayıp, annenin yavrusuna olan merhametinin kastedilmesinden kaynaklanmaktadır.

Rahîm ismi, Kur'ân'da yüz on beş âyette bu formuyla kullanılmaktadır.⁴⁵⁸ Esmâ-i hüsnâdan sekiz isimle yan yana gelmekte; bu isimlerin yetmiş ikisinde Gafûr ismiyle, on üçünde Azîz ismiyle, dokuzunda Raûf ismiyle, dokuzunda Tevvâb ismiyle, altısında Rahmân ismiyle, birinde Vedûd, birinde Berr, birinde de Rabb ismiyle zikredilmektedir. Geriye kalan üç kullanımında ise yalnız geçmektedir.⁴⁵⁹ Rahîm ismiyle beraber kullanılan diğer ilâhî isimlerin daha ziyade onun manasını kuvvetlendirmek için kullanıldığı belirtilmektedir.⁴⁶⁰

Rahîm isminin ahirette sadece müminleri kapsayan ilâhî rahmeti ifade ettiği belirtilmektedir. Nitekim Kur'ân'da Allah, rahmetinin her şeyi kuşattığını beyan ettikten sonra onu son peygambere iman edip belli niteliklere sahip olan kimselere ileride ayrıca lütfedeceğini⁴⁶¹ belirtmiştir.

3.5.1.4. Esîm

Esîm (الْأَيْم) kavramı, “harekette ve konuşmada yavaşlık ve gecikmeye” delalet

⁴⁵⁴ ‘Abdu’l-Bâkî, “azz”, *Mu’cemü’l-Müfehras*, ss. 459-461.

⁴⁵⁵ Hatice Aynur Şahin, “Kur’ân-ı Kerîm’de Rahmân ve Rahîm’in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, S. 12, ss. 83-84

⁴⁵⁶ İbn Manzûr, “rhm” *Lisânü’l-Arap*, C. XII, s. 230.

⁴⁵⁷ Isfehânî, “rhm”, *Müfredât*, s. 347.

⁴⁵⁸ ‘Abdu’l-Bâkî, “rhm”, *Mu’cemü’l-Müfehras*, ss. 307-309.

⁴⁵⁹ Şahin, “Kur’ân-ı Kerîm’de Rahmân ve Rahîm’in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 71.

⁴⁶⁰ Bekir Topaloğlu, “Rahmân”, *DİA*, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 415.

⁴⁶¹ A’raf, 7/156-157.

eden (ا ث م) *e-s-m* kök harflerinden türeyen (ا ث م) *ism* kelimesinden gelmektedir.⁴⁶² *ism*, günah,⁴⁶³ helal olmayan bir şey⁴⁶⁴ demektir. Günah işleyen kişi sevaptan alıkoyan, geri bırakan fiillerde bulunduğu için kelime bu anlamda kullanılmaktadır.⁴⁶⁵ *Esîm* de günah işleyen veya günahkâr anlamında ismi fail olarak kullanılmaktadır.⁴⁶⁶ *Esîm* kavramı bu şekliyle Kur'ân'da yedi âyette zikredilmektedir.⁴⁶⁷

3.5.1.5. Mühl

Mühl (مهل), kelimesi, yağın dibinde biriken tortu, erimiş maden, cerahat ve irin anlamlarına gelmektedir.⁴⁶⁸ Bu kelimenin iki açıdan azaba benzetildiği söylenmektedir. Birincisi onun vücuda yapışmasıdır. Çünkü onun, vücuda yapışan bir nesne olduğu söylenmiştir. İkincisi ise çok renkli olduğu ve bir hâlden başka bir hâle intikal ettiği için bu benzetme yapılmıştır.⁴⁶⁹ *Mühl* kavramı Kurân-ı Kerîm'de üç yerde zikredilmektedir.⁴⁷⁰

3.5.1.6. Hamîm

Hamîm (حميم), işi ve akrabayı önemsemek anlamına gelen (ح م م) *h-m-m* kökünden türetilmiştir.⁴⁷¹ Önemsenen iş ve akraba ile daha fazla vakit geçirildiğinde, insanda bir sıcaklık oluşmasından ve insanın yakınlarını korumak için öfkelenmesinden mülhem Araplar *hamîmi* kullanmışlardır.⁴⁷² *Hamîm*, iç organları eriten ve koparan, sıcaklığın zirvesindeki su⁴⁷³ manasına da gelmektedir. Ayrıca çok terlettiği veya içerisinde sıcak su bulunduğu için *hammâm*⁴⁷⁴ da *hamîm* kelimesinden türemiştir. Hastalık çeşitlerinden *humma* da, çok terlettiği, aşırı hararet verdiği veya ölüme götürdüğü için bu ismi almıştır.⁴⁷⁵ Yine *hamîmin* türevlerinden olan *hammetü* ise kaplıca suyu anlamına gelmektedir.⁴⁷⁶ Kurân'da yirmi yerde geçmektedir.⁴⁷⁷

⁴⁶² İbn Fâris, “esm” *Mekayisu'l-Lüğa*, C. I, s. 60.

⁴⁶³ İbn Manzûr, “esm” *Lisânü'l-Arap*, C. XII, s. 5.

⁴⁶⁴ Isfehânî, “esm”, *Müfredât*, s. 63.

⁴⁶⁵ Isfehânî, “esm”, *Müfredât*, s. 63.

⁴⁶⁶ İbn Manzûr, “esm” *Lisânü'l-Arap*, C. XII, s. 5.

⁴⁶⁷ ‘Abdu'l-Bâkî, “esm”, *Mu'cemü'l-Müfhehas*, ss. 307-309.

⁴⁶⁸ Ferâhîdî, “mhl” *Kitabu'l-Ayn*, C. IV, s. 172.

⁴⁶⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, C. XIII, ss. 311-312.

⁴⁷⁰ ‘Abdu'l-Bâkî, “mhl”, *Mu'cemü'l-Müfhehas*, s. 678.

⁴⁷¹ Ferâhîdî, “hmm” *Kitabu'l-Ayn*, C. I, s. 359.

⁴⁷² Isfehânî, “hmm”, *Müfredât*, s. 255.

⁴⁷³ İbn Manzûr, “hmm” *Lisânü'l-Arap*, C. XII, s. 153.

⁴⁷⁴ Isfehânî, “hmm”, *Müfredât*, s. 255.

⁴⁷⁵ İbn Manzûr, “hmm” *Lisânü'l-Arap*, C. XII, s. 155.

⁴⁷⁶ Ferâhîdî, “hmm” *Kitabu'l-Ayn*, C. I, s. 360.

3.5.1.7. Cahîm

“*Cahîm* (جحيم) kavramı, sözlükte “kat kat yanan ateş, şiddetle tutuşmuş alevli ateş,⁴⁷⁸ çukurda yanan büyük ateş” veya “derin vadi”⁴⁷⁹ gibi manalara gelir. *Cahîm*in cehennemin en kabarık, en şiddetli yeri olduğu da kaydedilmektedir.⁴⁸⁰ *Cahîm*, aynı zamanda cehennemin isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁴⁸¹ Âyetlerde bildirildiğine göre cehennemliklerin yiyeceği olan ve şeytanların başlarına benzeyen zakkum ağacı *cahîm*in dibinden çıkmaktadır.⁴⁸² Kur’ân’da yirmi altı yerde⁴⁸³ geçen *cahîm*in, cehennem için kullanılan isimlerden cehennemden sonra en sık tekrarlanan kelime olduğu dile getirilmektedir.⁴⁸⁴

3.5.2. Cehennem Tasviri

3.5.2.1. Ayırım Günü

Ayırım günü ile kastedilenin kıyamet günü olduğu belirtilmektedir. Kıyamet gününün bu şekilde isimlendirilmesi birkaç sebebe bağlanmaktadır. Bu sebepler şöyle sıralanmaktadır: Kıyamet günü, Yüce Allah’ın bu günde insanlar arasında ayırt edici hükmünü vereceği gündür.⁴⁸⁵ Kıyamet günü baba ile oğlun, kardeşle kardeşin, karıyla kocanın, dostla dostun ayrılacağı gündür.⁴⁸⁶ Yüce Allah’ın: “Akrabanızın da, evladınızın da size hiç faydaları olmaz. Kıyamet gününde sizin aranızı ayıracaktır.”⁴⁸⁷ buyruğu buna delil olmaktadır. O gün cennetliklerle cehennemlikler birbirinden ayrılmaktadır. O gün Allah Teâla, bütün hayalleri, şüpheleri, belirsizlikleri ve aldatmacaları bertaraf edip sadece gerçekleri ve delilleri bırakacaktır.⁴⁸⁸

Ayırım gününün, kazâ ve hüküm günü olduğu, o gün dünyada iken müminlerin ve kâfirlerin tartıştıkları ve ihtilaf ettikleri konularda hüküm verileceği bildirilmektedir. Allah Teâla bunu şöyle ifade buyurmaktadır; “Kuşkusuz Rabb’in

⁴⁷⁷ ‘Abdu’l-Bâkî, “hmm”, *Mu’cemü’l-Müfehras*, s. 219.

⁴⁷⁸ Ferâhîdî, “chm”, *Kitabu’l-‘Ayn*, C. I, s. 219.

⁴⁷⁹ Cevherî, “chm”, ” *es-Sihâh fi’l-Luğa ve’l-‘Ulûm*, s. 69.

⁴⁸⁰ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, C. XIII, s. 312.

⁴⁸¹ İbn Manzûr, “chm” *Lisânü’l-Arap*, C. XII, s. 84.

⁴⁸² Sâffât, 37/64-66.

⁴⁸³ ‘Abdu’l-Bâkî, “chm”, *Mu’cemü’l-Müfehras*, ss. 164-165.

⁴⁸⁴ Ahmet Saim Klavuz, “Cahîm” *DİA*, C. 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 19.

⁴⁸⁵ Kurtûbî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. XIX, s. 130.

⁴⁸⁶ Semerkandî, *Bahru’l-‘Ulûm*, C. III, s. 220.

⁴⁸⁷ Mümtehhine, 60/3.

⁴⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. XIX, ss. 585-586.

kıyamet gününde, aralarında ihtilâfa düştükleri konularda hükmünü verecektir."⁴⁸⁹ Yüce Allah bu ayrımı adaletinin gereği olarak yapmaktadır. Yoksa Allah'ın dostları ile düşmanları bir arada ve eşit konumda olacaktı.⁴⁹⁰

Allah Teâla, böyle bir günün varlığından haber vererek müşriklerin iddia ettiği üzere kâinatın boş yere ve eğlence için yaratılmadığını teyit etmektedir. Yaratılışın bir gayesi bulunduğunu ve bu gayenin ilahi adaletin tecelli edeceği ahiret hayatı olduğunu vurgulamaktadır.

3.5.2.2. Hiçbir Dostun Olmaması

Ayrım gününün hem kâfirler hem de müminler için farklı özellikleri bulunmaktadır. O gün insanoğlunun bütün sebeplerle ilişkisinin kesileceği, amelleri ile baş başa kalacağı bildirilmektedir. Eğer kendisine hayır isabet ederse bundan sonrasını mutlu olarak, eğer şer isabet ederse mutsuz olarak devam edeceği belirtilmektedir.⁴⁹¹ Kâfirler için onlara fayda verecek bir dost olmayacağı, dünyada bir belaya ve kötülüğe maruz kaldıklarında birbirlerine yardım ettikleri gibi o gün onların birbirlerine yardım etmelerinin mümkün olmayacağı haber verilmektedir. O gün dostluklar düşmanlığa dönüşecektir.⁴⁹² O gün kâfirlerin yardımcısı da olmayacaktır.

Yüce Allah'ın merhamet ettiklerinin bu zorlukları yaşamayacakları anlaşılmaktadır. Onların ya yaratılmışlardan kendilerine fayda sağlayacak kimselere ihtiyaç duyacakları herhangi bir şey ile karşılaşmayacakları ya onların birbirlerine şefaathçi olmalarına izin verilecekleri ya da Allah'ın (cc) bizzat kendisinin onları bağışlayacağı ifade edilmektedir. Yüce Allah, düşmanlarına karşı intikam sahibi, dostlarına karşı oldukça merhametli olandır.⁴⁹³

Yüce Allah, bunları bildirerek kâfirleri sakındırmayı ve müminlere güven vermeyi amaçlamaktadır. Hem vaatte bulunmakta hem de tehdit etmektedir.

3.5.2.3. Zakkum Ağacı

Cehennem ehlinin yiyeceği olarak zikredilen zakkum ağacı, anlamı, mahiyeti ve özellikleri itibarıyla müfessirlerin üzerine çokça yorum yaptığı bir konu olmuştur.

⁴⁸⁹ Câsiye, 45/17.

⁴⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, C. XIII, s. 310.

⁴⁹¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. XXI, s. 52.

⁴⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, C. XIII, s. 310.

⁴⁹³ Kurtûbî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.XIX, ss. 131-132

Kur'ân-ı Kerim'in izahı ve müfessirlerin yorumları incelendiğinde zakkum ağacı ile ilgili şunları söylemek mümkün görülmektedir.

Zakkum, iki anlamda karşımıza çıkmaktadır. Biri dünya bitkilerinden bir bitki olan zakkum ki klasik lügatlerde şöyle izah edilmektedir: “küçük yapraklı, dikensiz, kötü kokulu, acı, gövdesi çok boğumlu, damarları oldukça ince, küçük beyaz çiçekleri olan, arıların özünü topladığı, yapraklarının baş kısımları hakikaten çirkin, çalı türü bir bitkidir.”⁴⁹⁴ Diğerisi ise, Afrika'da Berberî lisanında bilinen, hurma ile kaymağın karışımından oluşan bir yemeğin adıdır.⁴⁹⁵

Zakkumdan bahseden âyetler nâzil olduğu zaman Kureyşliler bu kelimeyi bilmiyorlardı. Ebû Cehil, “Bu bizim bölgemizde yetişen bir ağaçtır! Sizden zakkumun ne olduğunu bilen kimse var mı?” diye sormuş ve bunun üzerine İfrîkiye'den gelen bir adam “الزقوم” “kelimesinin onların lüğatinde “hurma ve kaymak” anlamında olduğunu söylemiştir. Bunu duyan Ebû Cehil, “Ey cariye! O halde hurma ve kaymak getirin de zakkum yapalım” demiş; yapıp yendikten sonra da hep beraber “Muhammed ahirette bizi bununla mı korkutuyor?” diyerek dalga geçmişlerdir. Bunun üzerine Allah (cc), “Muhakkak ki biz onu zalimler için bir imtihan vesilesi kıldık. Şüphesiz ki o (ağaç), çılgın ateşin dibinde çıkacaktır.”⁴⁹⁶ âyetlerini inzâl ederek zakkum ile bu manayı kastetmediğini açıklamıştır.⁴⁹⁷

Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen zakkum âyetleri nüzûl sırasına göre⁴⁹⁸ değerlendirildiğinde zakkumun özellikleri şöyle sıralanmaktadır: Zakkum, cehennem ehli olan yalanlayıcıların ve sapkınların yiyeceği olup onunla karınlarını dolduracakları, üzerine susuzlukları artmış bir şekilde kaynar su içecekleri, ceza günü onlara layık olan bir ikramdır.⁴⁹⁹ Bir sonraki âyet olan İsrâ sûresi altmışıncı âyette açıkça belirtilmese de ona yapılan atıfla bu ağaç sınama vesilesidir. Zakkumun yakıcı ateşin ortasında veya cehennem derinliklerinde gelişip büyüdüğü, meyve yahut tomurcuklarının şeytanların başlarına benzediği⁵⁰⁰ söylenmektedir. Zakkum ile ilgili son âyetlerin yer aldığı Duhân sûresinde ise zakkumun günahkârların yiyeceği

⁴⁹⁴ İbn Manzûr, “zgm” *Lisânü'l-Arap*, C. XII, s. 269.

⁴⁹⁵ Ferâhîdî, “zgm”, *Kitabu'l-Ayn*, C. II, ss. 187-188.

⁴⁹⁶ Sâffât, 37/63-64.

⁴⁹⁷ Hüseyin b. Mes'ûd el-Begâvî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk.) Muhammed 'Abdullah en-Nemr, C. VII, Dâru't-Tayyibe, 1997, s. 42.

⁴⁹⁸ Suyûtî, *İtkân*, C. I, s. 50.

⁴⁹⁹ Vâkıa, 56/51-56.

⁵⁰⁰ Sâffât, 37/62-67.

olduğu ve onun karınlarında kaynar su gibi fokurdayacak erimiş maden misali olacağı belirtilmektedir.

Zakkum ile ilgili belirtilen özelliklerinden bazıları tartışılmalıdır. Ebu Cehil başta olmak üzere bazı müşrikler onun cehennem derinliklerinde yetişmesinin mümkün olamayacağını, ateşin onu yakacağını ileri sürerek istihza etmişlerdir. Bunun üzerine Yüce Allah onun kâfirler için bir fitne (sınama) olduğunu buyurmuştur. Bu fitnenin ise onların bu konuda ihtilafa düşmesi veya onunla uğrayacakları azabın şiddeti olduğu nakledilmiştir. Zakkum ağacının ateşte yanmayışının ise onun ateşten yaratılmasından dolayı olduğu ileri sürülmüştür.⁵⁰¹ Meyvesinin şeytanların başına benzetilmesinde muhatabın teşbihin her iki unsurunu da bilmediğini ileri sürüp benzetmenin anlamsız olduğu ileri sürülmüştür. Bu iddiaya yönelik müfessirler birden fazla cevap vermişlerdir. Şöyle ki; Allah önce zakkumu “إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ”⁵⁰² âyetiyle vafedip onun ne olduğunu muhataplara bildirmiştir. Zakkum ağacının tomurcuklarının şeytanların başlarına benzetilmesinde birinci ihtimal, son derece çirkinlikten kinaye olmak üzere muhayyel bir teşbihtir yani aşırı kötü bir insana “şeytan gibi” denilmesine benzetilebilir. Bu benzetme Araplar arasında da bilinirdi. Bu şekliyle Allah, onların yabancı olmadığı bir teşbih yapmıştır.⁵⁰³ İkinci ihtimal, Araplar tarafından bilinen ve “شَيْطَانٍ” adıyla anılan çok çirkin görünümlü bir yılan türüne yapılmış olan benzetmedir. Üçüncü ihtimal de yine Araplar tarafından bilinen ve “رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ” denilen kabîh bitkiye yapılan teşbihtir.⁵⁰⁴

Zakkum ile ilgili konumuz olan âyetlerin yorumlarına baktığımızda zakkumun günahkârların yiyeceği olması ve karında kaynar su gibi fokurdayacak erimiş maden gibi etki edeceği ön plana çıkmaktadır. Âyetin zâhirine bakıldığında zakkum ağacının, her günahkârın yiyeceği olarak anlaşılmaktadır. Fakat onun mutlak günahkâr, her yönüyle günaha batmış olan kâfirlerin yiyeceği olduğu belirtilmektedir. Mümin ve Müslüman olan kişinin ise imanı var olduğu ve itaati günahından daha çok olduğu müddetçe mutlak günahkâr olmayacağı, dolayısıyla büyük günah işleyen bir müminin bu âyetin kapsamına girmeyeceği

⁵⁰¹ Ebû'l-Hasen ‘Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-'Uyûn*, (thk.) Seyyid b. Maksûd İbn ‘Abdirrahîm, C. V, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts. s. 51.

⁵⁰² Sâffât. 37/64.

⁵⁰³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. XIX, ss. 553-554; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.VII, s. 4056; Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XVIII, s. 609.

⁵⁰⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. XIX, s. 554; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.VII, s. 4056.

düşünülmektedir.⁵⁰⁵ Günahkârdan kastın umumda bütün kâfiler hususi olarak da Ebû Cehil olduğu söylenmektedir.⁵⁰⁶

Günümüz müfessirlerinden Bayraklı (1947-), zakkumun karınlarda maden eriyiği gibi kaynaması hakkında farklı bir yorum yapmaktadır. O, “esîm” denen günahkâr insanların, nefislerinde günah niyetini kaydattıklarını ve onu gönül ile beyne akıtıp onların rızaya uygun çalışmalarını engellediğini söylemektedir. Nefislerinde inkâr ve şirki kaynatanların, ahiretteki karşılığının insan karnında kaynayacak olan zakkum ağacının yiyeceği olacağını düşünmektedir. İnsanın, bu dünyada iç âleminde ne yaşıyorsa, ahirette de içinde ona layık olan şeyle mukabele edileceğini ifade etmektedir. Günahkâr insanların, toplumlarında kötülöklere sebep olduğu, günahlara öncülük edip aynı zamanda bunları insanların zihinlerine ve davranışlarına akıttıklarına dikkat çekmektedir. Yüce Allah’ın da böyle insanlar için caydırıcı olmasından dolayı bu anlatım şeklini tercih ettiğini belirtmektedir. Bu anlatımın, eğitimde de insanların iç âlemine zakkum yani lânetlenmiş ağaç yerine, ilâhî nurun ağacını dikmeyi amaç olarak tayin ettiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda bütün din eğitimi faaliyetlerinin, insanları zakkum yani lânetlenmiş ağacı gıda edinmekten kurtarmaya yönelik olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁰⁷

Mahşer gününün dehşetinden bahseden bu âyetler, kâfirlerin ahirette nasıl bir azaba uğrayacakları, inkârlarının cezasını en ağır şekliyle görecekleri hakkında ihtar etmekte ve bu örnek üzerinden bütün insanlığı uyarmaktadır. Yine ahiretteki azabın ruh ve beden bütünlüğünde yaşanacağını teyit etmektedir.

3.5.2.4. Sürüklenme ve Kaynar Su

Kâfirlerin cehennemde uğrayacakları azaplardan birinin de onların yaka paça sürüklenip cehennemin ortasına atılması ve başından aşağı kaynar su dökülmesi olduğu görölmektedir. Dileiler, فَاعْتَلُو *fa’tilû* kelimesinin insanın yakasından tutup, onu kendine çekip hapse veya istemediği bir işe götürme, şiddetle sürüklenme anlamlarına geldiğini, ayrıca bir kimsenin hayvanın yularının dibinden yakalayıp, hayvanı zorla çekip götürdüğünde de bu kelimenin kullanıldığını söylemektedirler.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, C. XIII, s. 311.

⁵⁰⁶ İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azim*, C. XII, s. 351; Suyûtî, *Durru’l-Mensûr*, C. VII, s. 418.

⁵⁰⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, s. 424.

⁵⁰⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, C. XIX, s. 587.

Yüce Allah'ın, kıyamet gününde cehennem görevlilerine “Siz bu günahkârı yakalayın. Onu çekip sürükleyerek cehennemin ortasına atın. Sonra kaynar sulardan onun başına dökün. Böylece azabı daha fazla artmış olsun.” diye emredeceği ifade edilmektedir. Mukâtil (ö.150/767), bu âyetlerin Ebû Cehil hakkında olduğunu, cehennem bekçilerinin onun başına demir tokmaklarla vuracağını, beynini deleceklerini ve beyninin vücudunun üzerine doğru akacağını, açılan delikten aşırı kaynar su dökceklerini öyle ki suyun karnına kadar ulaşacağını söylemektedir. Sonra bekçilerin ona “azabı tat çünkü sen, pek izzetli ve çok şerefliyin!” diyerek azarlayıp alay edeceklerini belirtmektedir.⁵⁰⁹

Allah (cc), cehennemliklerin üzerine dökülen kaynar suyu, sıcaklığı bağırsakları paramparça eden, derileri eriten⁵¹⁰ şeklinde vasıflandırmaktadır. Taberî (ö.310/923), günahkârların başlarından dökülen kaynar suyun onların hem vücutlarındaki yağlarını hem de derilerini eriteceği, böylece bu su ile yanıp kavrulan derilerinin parça parça döküleceği yorumunu yapmaktadır.⁵¹¹ Râzî de söz konusu sıcak suyun ısı derecesini belirtmek için İbn Abbas'tan ‘şâyet o sudan dünyanın dağlarına bir damla düşmüş olsaydı, onu eritirdi’ sözlerini rivâyet etmektedir.⁵¹² Hamîmin kök anlamlarının hepsi dikkate alındığında onun sıcaklığıyla şiddetle terleteceği ve hatta organları eriterek sıvılaştıracağı anlaşılmaktadır. Hamîmin bu denli şiddetli anlatılması, insanın inanç ve fiillerini Allah'a has kılmayı amaçlamaktadır.⁵¹³

Söz konusu âyetler ve yorumlar dikkate alındığında kaynar suyun, cehennemde sadece içecek olarak değil fizyolojik azap için de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

3.5.2.5. Aşağılanma

"Tat bakalım; zira sen (akılca) güçlü ve değerlisin!" âyetinin dünyada iken büyüklük taslayan cehennemlikleri hafife almak, azarlamak, alay etmek, hakir görmek ve küçümsemek için zikredildiği söylenmektedir.⁵¹⁴ İkrime ve Kelbî'ye göre bu âyet Ebu Cehil hakkında indirilmiştir. Onlar nüzûl sebebini şöyle anlatmaktadır:

⁵⁰⁹ ‘Abdurrahmân b. ‘Ali b. Muhammed Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, (terc.) ‘Abdulvehhab Öztürk, C. V, Kahraman Yayınları, İstanbul 2009, ss. 442-443.

⁵¹⁰ Hac, 22/19-20.

⁵¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. XVI, s. 496.

⁵¹² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XVI, s. 289.

⁵¹³ İlhami Günay, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Cehennem Suları Ve İçecekleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 61, s. 125.

⁵¹⁴ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C. IV, s. 755.

Peygamber (s) ile Ebu Cehil karşılaştılar. Peygamber (s) kendisine: "Allah bana sana karşı: Bu, senin için daha da öncelikle söz konusudur." dememi emretti. Bunun üzerine Ebu Cehil: "Ey Muhammed, beni neyle tehdit ediyorsun? Allah'a yemin ederim ki, sen de, Rabbin de bana bir şey yapamazsınız. Çünkü ben şüphesiz bu vadiye en güçlü olan ve kavmi arasında en çok değer verilen kimselerdenim, demişti. Yüce Allah'ın takdiri gereği Bedir gününde öldürüldü, Allah onu zelil etti ve bu âyeti kerîme nazil oldu.⁵¹⁵

Yüce Allah'ın "Tat bakalım; zira sen (akılca) güçlü ve değerlisin!" âyetinde Ebû Cehil hakkında "azîz" ve "kerîm" sıfatlarını kullanmasını müfessirler farklı açılardan yorumlamışlardır. Bu bakış açıları şöyle ifade edilmektedir: Âyette Ebû Cehil'le istihza edilerek böyle hitap edilmiş olup onun aslında böyle olmadığı ima edilerek aşağılanmıştır.⁵¹⁶ Yüce Allah, ona bu nitelemenin Ebû Cehil'in kendi zannı olduğunu ifade etmek istemiştir.⁵¹⁷ Allah (cc)'ın Ebû Cehil hakkındaki bu nitelemesi, onun kavmi tarafından soylu ve güçlü bilindiğine işaret etmektedir.⁵¹⁸ Bu hitapla Allah (cc), ona "Sen üstünlük ve şeref sahibi olmayı Allah ile olmada değil, başka şeylerle olacağını düşünüyordun. Şimdi içine düştüğün duruma bak." demektedir.⁵¹⁹

Bu âyetlerin her ne kadar Ebû Cehil hakkında indiği söylene de bu âyetler, aslında onun nezdinde onun gibi dünyada güç ve kudretine, soy ve sopuna güvenen, kendilerini değerli ve vazgeçilmez kabul eden kimselerin ahiretteki acizlik ve çaresizliklerini tahkir eden bir üslupla gözler önüne sermektedir. Dünyada sahip olunan değer, şöhret ve kudretin Allah katında bir kıymet taşımayacağı vurgulanmaktadır.⁵²⁰ Yüce Allah bu anlatımla, insanlara geçici güç ve kudrete, yalan şan ve şöhrete güvenip ahirette zelil olmak yerine hakiki güç ve kudret sahibine itaat edip aziz olmaya talip olmalarını öğütlemektedir.

3.6. 51-57. Âyetler

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ (٥١)

فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (٥٢)

يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ (٥٣)

⁵¹⁵ Vâhidî, *Tefsîru'l-Besît*, C. XX, s. 120.

⁵¹⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. XIX, s. 588.

⁵¹⁷ Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, C. III, s. 220.

⁵¹⁸ Mâverîdî, *en-Nuketü ve'l-'Uyûn*, C. V, s. 258.

⁵¹⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. XIX, s. 588.

⁵²⁰ Demirci, *Kur'ân Tefsîrinde Farklı YoRûmlar III*, s. 105.

كَذَلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (٥٤)

يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ (٥٥)

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ وَوَفَّيْنَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (٥٦)

فَضْلًا مِّن رَّبِّكَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (٥٧)

51-52. Şüphesiz ki *muttakî*ler (duyarlı olanlar) ise güvenilir bir makamda, bahçelerde ve (su) kaynaklarında (olacaklar).

53. Karşılıklı oturarak ince ipek ve parlak atlastan giyinecekler.

54. İşte böyle! Biz onları, (güzel) gözlü hurilerle (de) eşleştirmiş (olacağ)ız.

55. Orada, güven içinde (canlarının istediği) her meyveyi isteyeceklerdir.

56-57. İlk (tattıkları) ölüm dışında, orada artık ölüm tatmayacaklar. (Allah) onları, Rabbinden bir lütuf olarak cehennem azabından korumuş (olacak)tır. Asıl büyük kurtuluş işte budur.

3.6.1. 51-57. Âyetlerde Öne Çıkan Kavramlar

3.6.2.1. Müttaki

Müttaki (مُتَّقِي) kavramı, “himaye etmek, korumak, sakınmak, örtmek, bir şeyi ona rahatsızlık verecek, eziyet edecek şeylerden korumak, kollamak ve muhafaza etmek” gibi anlamlara gelen (ي-ق-و) v-k-y kökünden türemiş bir isimdir.⁵²¹ *Takvâ* (تَقْوَى), sözlükte “korkulan şeylerden sakınmak” anlamında olup bunun yanında *takvâ* bazen korku diye bazen de korku *takvâ* olarak isimlendirilmektedir.⁵²² Terim olarak ise *takvâ*, “Allah’ın emirlerine uymak, yasaklarından da kaçınmak suretiyle korunmak” şeklinde tanımlanmaktadır. *Takvâ* kavramının içerdiği korku, korkunç olan bir şeyden çekinmeyi değil seven birinin sevdiğinin gönlünü incitmekten sakınmasını, yaratanına karşı saygı ve sorumluluk hissetmesini ifade etmektedir.⁵²³ Kur’ân’ın *takvâ* kavramına, asıl anlamını korumakla birlikte, insan davranışları konusunda mânevî olarak önemli bir anlam yüklediği belirtilmektedir.⁵²⁴ *Takvâ*, itaatler konusunda zikredildiğinde “ihlâs”, mâsiyetler konusunda ise “terk ve sakınma” anlamına geldiği görülmektedir. *Müttaki de*, “sakınılması gereken şeylerden sakınanlar, bir

⁵²¹ İbn Manzûr, “vky” *Lisânü’l-Arap*, C. XV, s. 402; Isfehânî, “vky”, *Müfredât*, s. 881.

⁵²² Isfehânî, “vky”, *Müfredât*, s. 881.

⁵²³ Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *DİA*, C. 39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 484.

⁵²⁴ İsmail Karagöz, “Kur’an’da Takvâ Kavramı ve Muttakî İnsanın Özellikleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 31/4 1995, s. 51.

diğer ifadeyle “takvâ sahibi olanlar” anlamına gelmektedir. Vahyin başlangıcında, âhiret inancının yoğun olarak işlendiği âyetlerde *takvânın*, Allah’ın şiddetli azabına karşı siper vazifesi göreceğ olan korku ve kaygı şuurunu ifade ederken, zamanla İslâm toplumunun dinî ve ahlâkî şuur açısından gelişmesine paralel olarak içeriği itibarıyla geliştiği ve zenginleştiği görülmektedir.⁵²⁵ Kur’ân-ı Kerim’de takvâ kavramı on yedi âyette, müttaki ise çoğul formunda kırk dokuz âyette zikredilmektedir.⁵²⁶

Âyetlerde zikredildiği üzere müttakilerin, gayba iman etmek, namazı doğru ve devamlı kılmak, Allah’ın verdiklerinden bir kısmını O’nun rızâsı için harcamak, Kur’ân’a olduğu gibi diğer peygamberlere gönderilen kitaplara da inanmak ve âhiret konusunda kesin inanç sahibi olmak üzere bu beş vasfı taşıması gerektiği belirtilmektedir.⁵²⁷

Müttakiler için Kur’ân’da, Allah Teâlâ’nın onların dostu olduğu,⁵²⁸ sabırlı olmaları halinde onları kötü niyetli kimselerin tuzak ve desiselerinden koruyacağı,⁵²⁹ mutlu sonlarının olacağı,⁵³⁰ cennete ve her türlü nimetlere sahip olacakları⁵³¹ ve güvenli bir makamda oldukları⁵³² gibi daha nice güzel karşılıkların olacağı haber verilmektedir.

Duhân sûresi, tevhit, nübüvvet ve ahiret inancı etrafında şekillenmiştir. Sûre Mekke müşriklerine temsil olarak anlattığı Firavun ve Tübba halkının inkârcı olmaları dolayısıyla mücrim olarak nitelemektedir. Bu sebeple müttaki kavramının sûrede mücrimin zıddı olarak kullanıldığını ve iman esaslarını kabul eden mü’mini ifade ettiğini görmekteyiz.

3.6.2.2. Sündüs

Sündüs (سُنْدُس) kavramı, kökü Farsça olup “inceltilmiş” anlamına geldiği söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre Habeşce olup rengin koyulaşması anlamında kullanıldığı ve onun seçkinlerin giydiği yeşil elbise olduğu belirtilmiştir. Ancak dilciler bu kavramın Farsçadan Arapçaya geçen muarreb bir kelime olduğunda ittifak

⁵²⁵ Karaman, *Kur’ân Yolu*, C. I, ss. 313-314.

⁵²⁶ ‘Abdu’l-Bâkî, “vky”, *Mu’cemü’l-Müfehras*, s. 761.

⁵²⁷ Karaman, *Kur’ân Yolu*, C. I, s. 70.

⁵²⁸ Câsiye 45/19.

⁵²⁹ Âl-i İmrân 3/120.

⁵³⁰ Ra’d 13/35.

⁵³¹ Tûr 52/17; Kalem 68/34; Nebe 78/31-36.

⁵³² Duhân, 44/51

etmişlerdir. Müfessirler ise, bu kavramı, ince, zarif, nakışlı ipek kumaş olarak açıklamaktadırlar.⁵³³ Kur'ân'da üç âyette⁵³⁴ zikredilmiş olup cennetliklere verilecek nimetler arasında sayılmaktadır.

3.6.2.3. İstebrak

İstebrak (اِسْتَبْرَقَ), Farsça bir kelimeden türetilmiştir. Kalın ipek ve çok parlak atlas için kullanılmıştır.⁵³⁵

3.6.2.4. Hûr

Hûr (حُور) kavramı, (ح و ر) *h-v-r* kök harflerinden türemiş olup *حوراء havrâ* kelimesinin çoğuludur.⁵³⁶ Sözlükte "iri gözlerinin beyazı saf, siyahı koyu gümüş berraklığında beyaz tenli kız" anlamına gelmektedir.⁵³⁷ Kur'ân'da dört âyette zikredilmektedir.⁵³⁸ Bunların üçünde "iri kara gözlüler" anlamındaki عَيْن 'in kelimesiyle birlikte, diğer âyette ise "çadırlarda iskan edilmiş" manasındaki مَقْصُورَاتُ *maksûrât* kelimesiyle beraber kullanılmaktadır.

3.6.2. Cennet Tasviri

İnsan yapısı gereği bazı davranışları yapmak veya devam ettirmek için sevdiği ve sahip olmak istediği şeylerle teşvike ihtiyaç duyar. Köşkler, elbiseler, pınarlar, bağlar, bahçeler, eşler ve dostlar insanın hep sahip olmak istediği şeylerdir. Bundan dolayı Yüce Allah, sık sık inananların bu nimetlerle mükafatlandırılacağını haber vermektedir. Duhân sûresi de Allah'ın (cc), müttakileri çeşitli nimetlerle müjdelediği sûrelerden biridir.

3.6.2.1. Makam-ı Emin

Yüce Allah, kâfirlerin ahiretteki hâllerini zikrettikten sonra aralarındaki farkı ortaya koymak için müttakilerin hâllerini nazara vermektedir.⁵³⁹ Bir tarafta Allah'ı ve ahireti inkâr edenlerin dehşet verici azapları ve aşağılanmaları diğer tarafta tevhit inancına sahip, şüphe etmeksizin ahirete iman eden, günaha dalmayan, hayat programını Allah'ın kitabına ve Resûlü'nün sünnetine göre ayarlayan müttakilere lütfedilen makamı emin ve birbirinden güzel nimetler sahnelenmektedir.

⁵³³ İbn Manzûr, "snd" *Lisânü'l-Arap*, C. VI, s. 107.

⁵³⁴ 'Abdu'l-Bâkî, "snd", *Mu'cemü'l-Müfehras*, s. 366.

⁵³⁵ İbn Manzûr, "snd" *Lisânü'l-Arap*, C. VI, s. 107.

⁵³⁶ Isfehânî, "hvr", *Müfredât*, s. 263.

⁵³⁷ Cevherî, "hvr", "es-Sihâh fi'l-Luğa ve'l-'Ulûm", s. 124.

⁵³⁸ 'Abdu'l-Bâkî, "hvr", *Mu'cemü'l-Müfehras*, s. 220.

⁵³⁹ İbn 'Atiyye, *Muharrerü'l-Vecîz*, C. VII, s. 585.

Makamı emin için müfessirler farklı açıklamalar yapmışlardır. Makamı eminle kastedilenin cennet olduğu, orada ölümden, oradan çıkarılmaktan, hüzünden, kaygıdan, yorgunluktan, hastalıktan, şeytandan ve tuzaklarından, afet ve musibetlerden emin olduğu⁵⁴⁰ ifade edilmektedir. Kelbî (ö.741/1340), makamı eminde azaptan, Mukâtil ise ölümden emin olduğunu söylemişlerdir.⁵⁴¹ Yine makamı eminin korku duyulmayan, tehlike ve endişe hissedilmeyen ve zahmet çekilmeyen bir yer olduğu belirtilmektedir.⁵⁴² Dahhâk'tan (ö.105/723) rivâyet edildiğine göre orada ölüm olmayacağı, yaşlanmayıp genç kalınacağı, hiç acıkmayacakları⁵⁴³ ifade edilmektedir.

Muttakîler, bu dünyada şüpheden uzak, güven içinde, kesin imana sahip olduğundan, beynini ve gönlünü nefsin ve şeytanın vesveselerinden korunduklarından öteki âlemde güven içinde olacaktır.⁵⁴⁴ Muttakîler, inançları sebebiyle çoğu zaman dünyada aşağılanmışlar, türlü işkence ve baskıya maruz kalmışlar, hatta yurtlarından çıkarılmışlardır. Yüce Allah, bütün bu çektiklerinden ari bir makamla onları mükâfatlandıracağını bildirmektedir.

3.6.2.2. Cennetler ve Pınarlar

Allah (cc), kâfirleri cehennemın ortasına sürüklenme ve kaynar sularla cezalandıracağını bildirirken müttakileri ise cennet bahçeleri ve pınarları ile ödüllendireceğini belirtmektedir. Cennet bahçelerinin ve pınarların makamı eminin birer özelliği olduğu zikredilmekte ve oradaki pınarların cennet ağaçlarının diplerinden kesintisiz olarak aktığı ifade edilmektedir.⁵⁴⁵

Yüce Allah, başka bir âyette müttakiler için bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları⁵⁴⁶ hazırladığını haber vermektedir. Mukâtil, bu ırmakların Kevser'den çıkıp cennet ehline sunulduğunu ifade etmekte, bir diğer görüşe göre ise bu ırmakların Tûba ağacının altından cennet ehline verildiği söylenmektedir.⁵⁴⁷

⁵⁴⁰ İbn Kesir, *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-Azim*, C. XII, s. 352.

⁵⁴¹ Mâverdî, *en-Nuketü ve 'l-'Uyûn*, C. V, s. 258.

⁵⁴² Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, C. V, s. 311.

⁵⁴³ Suyûtî, *Durru 'l-Mensûr*, C. VII, s. 420.

⁵⁴⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, s. 427.

⁵⁴⁵ Taberî, *Câmi 'u 'l-Beyân*, C. XXI, s. 64.

⁵⁴⁶ Muhammed, 47/15.

⁵⁴⁷ Semerkandî, *Bahru 'l-'Ulûm*, C. III, s. 243.

Mevlana'nın (ö.672/1273), cennet ırmaklarının müttakilerin dünyadaki sabırlarına bedel olarak verildiğini, ibadet zevkine bedel bal ırmağının, Allah'a olan sevgi ve aşka bedel süt ırmağının, Allah aşkıyla sarhoş olmaya bedel şarap ırmağının karşılık geleceğini söylediği bildirilmektedir. Kişi dünyada bu hususlarda nasıl tasarruf etmiş ve Allah için perhiz etmişse bunun bedeli olmak üzere ahirette de bu nehirlerle sahip olduğu ve bunlarda istediği şekilde tasarruf edeceği izah edilmektedir.⁵⁴⁸

Yüce Allah, bu güzellikleri vadederek Mü'minleri müjdelemekte, çektiklerine karşılık manevi destek vermektedir. Nimetlerini zikrederek insanların cennete rağbet etmelerini, dolayısıyla dünyada takva üzere yaşamalarını istemektedir.

3.6.2.3. İpek ve Atlastan Elbiseler

Yüce Allah, müttaki kullarını değerli eşyalarla ödüllendireceğini bildirmekte, cennette onlara güzel görünümlü ince ve kalın ipekten dokunmuş kumaşlardan dikilmiş elbiseler giydirileceğini haber vermektedir.⁵⁴⁹ Bu elbiselerin gömlek gibi ince ve lüks elbiseler gibi parlak ve ışıltılı ipekten olduğu söylenmektedir.⁵⁵⁰ İbn Bahr (ö.255/869) ise bu elbiselerin altından örüldüğünü izah etmektedir. Bu elbiselerin yeşil olduğu,⁵⁵¹ yeşil rengin ise göze uygun olmasından dolayı zikredildiği düşünülmektedir. Çünkü beyaz rengin görmeyi dağıttığı ve rahatsız ettiği, siyah rengin de yerildiği, yeşilliğin ise beyazlıkla siyahlık arasında olup ışınları bir araya topladığı söylenmiştir.⁵⁵² Yine yeşil rengin Kur'an'da çoğu zaman taze hayatı nitelendirdiği, bu elbiselerin de kişide yaşama sevinci duyuracağı nazara verilmiştir. Aynı zamanda bu elbiselerin yıpranıp parçalanmayacağı belirtilmiştir.⁵⁵³

Sahabenin en çok hadis rivayet edenlerinden biri olan Ebû Hureyre (ö.58/678), Mü'mininin evinin, ortasında elbiseler dikilen bir ağacın bulunduğunu içi oyulmuş bir inci olduğunu, mü'minin, parmağıyla inci ve mercan ile süslenmiş yetmiş elbise alacağını nakletmektedir. Başka bir hadiste de cennet ehlinden her birisinin üzerinde her biri ayrı bir renk olmak üzere iki yüzlü elbise olacağı, bunların, işitenin hoşuna gidecek bir sesle konuştukları, iki yüzden birisinin diğerine: Ben, Allah'ın dostu için

⁵⁴⁸ Hayati Aydın, "İslam Kaynaklarında Cennet Fikri ve YoRûmu", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2004/20, s. 158.

⁵⁴⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, C. XXI, s. 64.

⁵⁵⁰ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, C. XII, s. 353.

⁵⁵¹ Kehf, 18/31.

⁵⁵² Kurtûbî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. XIII, ss. 266-267.

⁵⁵³ Aydın, "İslam Kaynaklarında Cennet Fikri ve YoRûmu", s. 160.

senden daha değerliyim. Çünkü ben, onun bedenine bakan taraftayım, sen öyle değilsin, dediği, diğerinin ise: Hayır, ben Allah'ın dostuna senden daha yakın ve değerliyim. Çünkü ben onun yüzünü gördüğüm hâlde sen görmüyorsun, dediği nakledilmektedir.⁵⁵⁴

3.6.2.4. Güzel Eşler

Allah (cc), **كَذَلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ** “İşte böyle! Biz onları, (güzel) gözlü huri-lerle (de) eşleştirmiş (olacağ)ız.” âyetiyle müttaki kullarına cennette güzel eşler vereceğini vaatetmektedir. Ancak eşleşme meselesi âyetteki **زَوْج** (زَوْج) kelimesinin birden çok anlama gelmesinden dolayı iki farklı şekilde anlaşılmıştır. *Zevvece* kelimesinin Kur’ân’da nikahlamak,⁵⁵⁵ arkadaş yapmak,⁵⁵⁶ ikiz,⁵⁵⁷ eş⁵⁵⁸ ve çift⁵⁵⁹ anlam-larına geldiği belirtilmektedir.⁵⁶⁰

Yaygın olan görüşe göre Allah (cc), salih kullarını cennette hurilerle nikâhlayacağını bildirmektedir. Huriler ki taraflarına bakılamayacak kadar güzel, elbiselerinin ardından çölde parlayan cevher gibi görünen, yüzüne bakanın ciltlerinin inceliğinden ve renklerinin duruluğundan ayna gibi içlerinin görüldüğü eşlerdir.⁵⁶¹

Cennet eşlerinin *hur-i iyn* olarak isimlendirilmesinde dildcilerin bazıları “*hûr*” kelimesine beyaz yüzlü, “*în*” kelimesine de güzel gözlü mânasını vermişler. Bazı dildciler ise “*hûr*” kelimesinin göze ait bir sıfat olduğunu, siyahı çok siyah olan, beyazı da çok parlak beyaz olan göz anlamına geldiğini söylemişlerdir. Cennet eşlerinin *hur-i iyn* şeklinde gözleriyle nitelenmeleri hususunda Razi, “İnsanın en güzel uzvu yüzüdür, yüzün de en güzel uzvu gözlerdir. *Hûr* ve *în* 'in her ikisi de, hem fiziksel güzelliğe, hem de engin ruhluluğa delalet eder. Fiziksel güzelliğin göstergesi *hûr*'dur, engin ruhluluğun da gözlerin genişliği *în* 'dir. Çünkü göz genişliği, ona isabet eden ruhun enginliğinden kaynaklanır.” demektedir.

Kur’ân’da hurilerin tasvirleriyle ilgili başka tasvir ve nitelemeler de bulunmaktadır. Bir âyette huriler, yüksek değerinden ötürü saklanan ve bir anlamda

⁵⁵⁴ Kurtûbî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. XIII, ss. 267-268.

⁵⁵⁵ Ahzâb, 33/37.

⁵⁵⁶ Duhân, 44/54; Tûr, 52/20; Vâkıa, 56/7; Tekvîr, 81/7.

⁵⁵⁷ Şûrâ, 42/49-50.

⁵⁵⁸ Nisâ, 4/12.

⁵⁵⁹ Yâsîn, 36/36.

⁵⁶⁰ Mehmet Okuyan, *Kur’ân-ı Kerim’de Çok Anlamlılık*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013, ss. 322-324.

⁵⁶¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. XXI, s. 65.

kıskanılan inciye benzetilirken⁵⁶² başka bir âyette gün yüzü görmemiş ve el değmemiş taze yumurtaya,⁵⁶³ Rahmân sûresinde ise yakut ve mercana benzetilmiştir.⁵⁶⁴ Yine Kur'ân'da hurilerin bakire⁵⁶⁵ ve aynı yaşta oldukları⁵⁶⁶ ve cennetteki eşlerinden önce kendilerine ne bir insanın ne de bir cinin dokunduğu⁵⁶⁷ ifade edilmiştir.

Mü'minler için temizlikte ve arınmışlıkta ileri derecede eşlerin olacağı, onlarda ayıp sayılan bedeni bir kirin bulunmayacağı, hayız ve nifas gibi durumların görülmeyeceği, hile, tuzak ve kötü ahlak gibi olumsuz özelliklerinin olmayacağı⁵⁶⁸ dile getirilmiştir.

Hûrilerle ilgili ikinci görüş ise onların cinsel manada eşleşme olarak değil de cennetliklere arkadaşlık etmek için eşleştiğidir. Bu görüşü savunanlar, hûrilerin melek olduğunu dolayısıyla cinsiyeti üzerine durulmadığını ifade etmektedir. Eğer hûriler kadın olarak kabul edilirse cenneti kazanan kadınların bu ödülünden mahrum kalacağı söylenmektedir. Ancak Allah (cc), cenneti kazananları müttaki, iman edenler ve salih amel işleyenler olarak kadın erkek herkesi kapsayan genel ifadelerle bildirmektedir. Konumuz olan âyette de yer aldığı üzere (زَوَّجْنَاهُمْ) *zevvecnahüm* kelimesine eklenen *hüm* “onlar” zamirinin kadın-erkek bütün cennetlikleri kapsadığı belirtilmektedir. Dolayısıyla ahiretteki hûrilerle çiftleşme meselesi arkadaşlık etmek olarak anlaşıldığında konunun daha iyi anlaşılacağı ifade edilmektedir.⁵⁶⁹

3.6.2.5. Ölümsüzlük

İnsanın en büyük tutkularından birisi de ölümsüz olma isteğidir. Herkesin derinliklerinde bu cazip duygu yer almaktadır. Hz. Adem'in (as) da bu cazip duygu yüzünden şeytanın vesvesesine kapıldığı ve Allah'ın emrini çiğneyip cennetten kovulduğu⁵⁷⁰ anlatılmaktadır.⁵⁷¹ Tâhâ sûresi 120. âyette bu konuya işaret olarak "(Buna rağmen), şeytan ona (Âdem'e) vesvese verip “Ey Âdem! Sana ebedîlik

⁵⁶² Vâkıa, 56/23.

⁵⁶³ Sâffât, 37/49.

⁵⁶⁴ Rahmân, 55/58.

⁵⁶⁵ Vâkıa, 56/36.

⁵⁶⁶ Sâd, 38/52; Vâkıa, 56/37; Nebe', 78/33.

⁵⁶⁷ Rahmân, 56/56, 74.

⁵⁶⁸ Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, C. I, s. 87.

⁵⁶⁹ Okuyan, *Kur'ân-ı Kerim'de Çok Anlamlılık*, s. 323.

⁵⁷⁰ A'râf, 7/121, 123.

⁵⁷¹ Aydın, “İslam Kaynaklarında Cennet Fikri ve YoRûmu”, s. 162.

ağacını ve sonu gelmez bir otoriteyi göstereyim mi?” demişti” buyrulmaktadır. Bu sebeple Kur’ân’da sık sık cennet ehlinin ebediliği vurgulanmaktadır.

Konumuz olan âyette de Yüce Allah, müttaki kulların, ebediyet yurdu olan cennette sürekli olarak kalacaklarını ve orada ölmeyeceklerini beyan etmektedir.⁵⁷² Cennetliklerin dünyadayken tatmış oldukları ölümden başka ölümü tatmayacakları, çünkü cennetin makamı emin olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷³

Ölümsüzlük meselesinin anlaşılması hususunda müfessirler, ilk ölümün istisna edilmesini farklı şekillerde açıklamışlardır. Zemahşerî (ö.538/1144), bununla müttakilerin orada ölümü kesinlikle tatmayacaklarının kastedildiğini, bunu ifade etmek için de ilk ölümden başka ifadesine yer verildiğini zira geçmiş bir ölümü gelecekte tatmanın imkânsız olduğunu, bu şekilde ifadenin muhal olana bağlanmış muhallerden olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁴ İfadedeki *لَا* edatının “sivâ” anlamında olduğu, kelamın takdiren “cennette dünyada tattıkları ölümün dışında ölüm tatmayacakları” anlamına geldiği söylenmektedir. Bu durum *وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ* “Geçmişte olanlar hariç, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin!..” şeklindeki Nisâ sûresi yirmi ikinci âyetindeki *illâ* edatının anlamına benzetilebilir. Bir görüşle de *لَا* edatının “sonra” anlamına geldiği, dünyadaki ölümden sonra ölüm olmayacağı ifade edilmiştir.⁵⁷⁵

Hakiki cennetin, nefsin marifetullah ile huzur bulması ve manevi bir neşeye kavuşması olduğu ifade edilmiş, bu saadeti elde edenin dünyada da ahirette de cennette olduğu belirtilmiştir. Böyle düşünüldüğünde ilk ölümün, insanın gerçek cenneti olan marifetullah cennetinde iken tahakkuk etmiş olacağını, istisnanın ise “gerçek cennet yeme içme yurdu olan bu yurt değil marifetullahın gerçekleşmesidir.” sözüne dikkat çekmek için kullanıldığı söylenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, “Peygamberler ölmez, onlar ancak bir evden başka bir eve naklonurlar.” buyurmuştur.⁵⁷⁶

Ölümsüzlükle ilgili benzer ifadeler farklı âyetlerde de zikredilmektedir. Örneğin Allah (cc), Sâffât sûresi 58-59. âyetlerinde “Birinci ölümümüz hariç, bir daha ölmeyeceğiz, değil mi? Biz azaba da uğratılmayacağız.” buyurarak ahiret

⁵⁷² Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, C. XXI, s. 67.

⁵⁷³ Mâtürîdî, *Te‘vilâtu’l-Kur‘ân*, C. XIII, s. 316.

⁵⁷⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 478.

⁵⁷⁵ İbn Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, C. V, s. 444.

⁵⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. XIX, s. 591.

yurdunda ölümün olmayacağını vurgulamaktadır Buradaki artık bir daha ölmeyeceğiz, değil mi? sorusu, soru değil cevabın kesinliğini yani cennete girildiğinde ebediyen ölmeyeceğini ve azap görülmeyeceğini ifade etmektedir. Soru anlamıyla kabul edildiğinde ise insanların yaşadıkları hayret dolayısıyla, birbirlerine sordukları anlaşılabilir. Yani biz burada bir daha ölmeyecek miyiz? Bize azap edilmeyecek mi? Eğer bir daha ölmeyeceksek ve bize azap da edilmeyecekse, bu ne büyük bir kurtuluştur! dedikleri düşünülebilir.⁵⁷⁷ Âyet farklı şekillerde açıklanmış olsa da kesin olan ahirette bir daha ölümün olmayacağıdır.

Allah (cc), inkârcılara ithafen öldürenin de diriltenin de kendisi olduğuna dair “Siz ölü (cansız) iken size hayat veren Allah’ı nasıl oluyor da inkâr ediyorsunuz! Sonra sizi öldürecek, sonra sizi (tekrar) diriltecek ve sonunda yalnızca O’na döndürüleceksiniz.”⁵⁷⁸ buyurmuştur. Ayrıca buna benzer olarak cehennemliklerin durumunu “Onlar “Rabbimiz! Bizi iki kez öldürdün, iki kez dirilttin. Günahlarımızı itiraf ettik. Bir daha (bu ateşten) çıkış yolu var mıdır?” demiş (olacaklar)dır.”⁵⁷⁹ diye açıklamaktadır. Âyetlerde geçen “iki ölüm ve iki hayat” ifadesindeki “ilk ölüm” insanın yaratılmadığı, ruhuyla bedeninin henüz bir araya gelmediği, insan vücudunun hücre halindeki durumu olarak izah edilmektedir. Hatta “Allah, ölümü ve hayatı yaratandır”⁵⁸⁰ âyetinin de buna işaret ettiği belirtilmektedir.⁵⁸¹ İkinci ölümle ise dünya hayatının sona erme halinin, ilk diriltilemeyle insanın ana rahminde hayat sahibi kılınmasını, ikincisiyle de öldükten sonra diriltilmesinin kastedildiği söylenmektedir.⁵⁸² Söz konusu âyetlerin lafzına dayanarak yaşayan insanın eceli gelince öleceği, sonra kabirde diriltileceği; ilk sorgudan sonra tekrar öleceği ve kıyametten sonra tekrar diriltileceği şeklinde de açıklama yapılmıştır.⁵⁸³ Ölmek ve dirilmekle ilgili âyetler nasıl yorumlanırsa yorumlansın, ölmenin iki ve dirilmenin de iki kereden ibaret olduğu sonucuna varılmaktadır.

Ahret ehlinin ölümsüzlüğüne dair Peygamber (s), şöyle buyurmuştur: "Ölüm, kıyamet gününde beyaz bir koç şeklinde getirilecek ve o zaman bir çağrıcı "Ey cennetlikler" diye seslenecek, cennetlikler başlarını uzatıp bakacaklar, çağrıcı onlara:

⁵⁷⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, C. XII, s. 153.

⁵⁷⁸ Bakara, 2/28.

⁵⁷⁹ Mü'min, 40/11.

⁵⁸⁰ Mülk, 67/2.

⁵⁸¹ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, C. XIII, s. 21; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. II, s. 214.

⁵⁸² Karaman, *Kur'ân Yolu*, C. I, s. 97.

⁵⁸³ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, C. XIII, s. 21; Karaman, *Kur'ân Yolu*, C. I, s. 97.

"Siz bunu tanıyor musunuz?" diyecek. Onların hepsi de onu daha önce gördükleri için "Evet tanıyoruz. Bu ölümdür." diyeceklerdir. Sonra çağrıcı cehennemliklere: "Ey cehennemlikler", diye seslenecek, onlar da başlarını uzatıp bakacaklar, çağrıcı onlara, "Sizler bunu tanıyor musunuz?" diyecek, onlar da daha önce onu gördükleri için "Evet tanıyoruz, bu ölümdür." diyeceklerdir. Sonra çağrıcı "Ey cennetlikler, artık ebedilik var. Size ölüm yok. Ey cehennemlikler artık ebedilik var. Size de ölüm yok." diyecektir.⁵⁸⁴

Bahse konu olan âyette ölüm, istiare yoluyla tadına bakıldığında hoşlanılmayan bir yemeğe benzetilmiş, böyle bir şeyin ise cennette olması reddedilmiştir. Bütün ahiret ehlinin ölümü tatmamakla beraber cennet ehlinin ölümsüzlüğü onlara has kılınmıştır. Çünkü ölümsüzlük cennet ehli için mutlu bir hayatın müjdesi olarak kabul edilirken diğerleri için şiddetli azaba denk geldiği ifade edilmiştir.⁵⁸⁵

Konuyla ilgili âyet, hadis ve açıklamalar bir bütün olarak düşünüldüğünde hem cennet hem de cehennem ehli için bir daha ölümün olmayacağı anlaşılmaktadır.

3.6.2.6. Büyük Kazanç

Allah (cc), müttakiler için asıl kurtuluşun mükâfattan daha üstün olan lütuf olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü Allah'ın onları yaratması, onlara nimet ve akıl vermesi, onları mükellef kılması, onlar için Allah'ın birliğini ve salih amelleri delillendiren âyetleri açıklaması ve onları büyük nimete müstahak kılması, sonra karşılığında on misli karşılık vermesi büyük bir lütuftur.⁵⁸⁶ Yine onları dünyada iken yaptıkları takdirde cennete girecekleri güzel işler yapmaya Allah muvaffak kılmıştır.

Yüce Allah, insanları cehennem azabından kurtulmalarının sadece kendi gayretleriyle olmadığını, bilakis kendisinin bir lütfu olduğuna işaret ederek ikaz etmektedir. Allah'ın lütfu olmaksızın bu saadetin elde edilemeyeceği vurgulanmaktadır. Çünkü insan, ne kadar salih amel işlese de mükemmeliyete erişemez. Kulun eksikliklerine göz yumması ve gayretlerini değerlendirerek mükâfatlandırması Allah'ın bir lütfu ve merhametidir. Eğer Allah, inceden inceye kullarını hesaba çekecek olsa cenneti kazanmak bir hayli zorlaşacaktır.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, "Tefsîru'l-Kur'ân", Sûre 19, Bab 1, ss. 1778-1779.

⁵⁸⁵ Ebû 'Alî el-Fazl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîru'l-Kur'ân*, C. IX, Dâru'l-Mürtedâ, Beyrut ts., s. 89.

⁵⁸⁶ Tabersî, *Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîru'l-Kur'ân*, C. IX, s. 90.

⁵⁸⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 312.

Kulun salih amele sahip olması önemli olmakla beraber Allah'ın lütfu olmadıkça cenneti kazanması mümkün olmayacaktır. İnsanın ucb sahibi olması yani amellerine güvenerek cenneti kazanacağını düşünmesi Allah tarafından yerilmektedir. Nitekim Peygamberimiz (s), Allah'ın merhameti olmadıkça kendisi dâhil hiç kimsenin ameli ile cennete giremeyeceğini söylemektedir.⁵⁸⁸

3.7. 58-59. Âyetler

فَإِنَّمَا يَسِّرُنَا بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (٥٨)

فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ (٥٩)

58. Biz onu (Kur'an'ı gerçeği) hatırlasınlar diye senin diline kolaylaştırdık.

59. Sen (durumu bekleyip) gözetle; şüphesiz ki onlar da gözetlemektedir.

3.7.1. Vahyin Muhâtabın Dilinde Gönderilmesi ve Son İkaz

Vahyin, muhataplarına bakan yüzünde dil mefhumu vardır. Bu dil ne Allah'ın dilidir ne de vahyin dili, ancak kendilerine vahiy gönderilen insanların dilidir. Vahyin asıl amacı anlaşılacak olduğundan bütün ilahi metinler, mesajı ulaştırmakla görevli peygamber hangi kavimdense ilk muhatap onlar olacağı için, o kavmin diliyle indirilmiştir. Kur'an da evrensel bir mesajı ve hedefi olmasına rağmen ilk muhatapların diliyle gönderilmiştir. Çünkü elçinin, kendisine tevdi edilen mesajı tebyin vazifesini yapabilmesi için böyle olması gerekmektedir.⁵⁸⁹

Konuları ele alınan sûre, Kur'an'ın kaynağına ve önemine dikkat çekerek başlamış, onu inkâr edenlerin dünyada uğradığı sıkıntılar ve ahirette uğrayacakları azap ve ona iman edenlerin dünyada Allah'ın yardımına, ahirette mükâfatına mazhar olacağıyla devam etmiştir. Son olarak da tekrar kitaba işaret ederek onun muhatabın dilinde gönderildiğini, dolayısıyla düşünülüp öğüt alınması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Kur'an'ın kendi dilinde gönderilmesi iki şekilde anlaşılmıştır: Birincisi, muhatabın düşünüp anlaması ve ona iman etmesi için Arapça olarak indirilmiştir. Eğer onu başka bir dilde indirmiş olsaydı, anlamaları kolay olmayacaktı. Nitekim Yüce Allah, Kamer sûresi yirmi ikinci âyette, “Ant olsun ki Kur'an'ı düşünölsün diye kolaylaştırdık. Var mı düşünöüp öğüt alan?” buyurmaktadır. İkincisi,

⁵⁸⁸ Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, “Rikâk”, Bab 18, s. 1609.

⁵⁸⁹ Mûsâtafa Öztürk, “Kur'an'ın 'Cennet' Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”, *İslamiyât IV*, S. 1, s. 146.

Peygamber'in (s) kendisine yönelik olup ezberlemesi için Kur'ân'ı kendi dilinde kolaylaştırmıştır. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber, uzun sûreleri Cibril okuduğu zaman hemen ezberlemiştir. Buna dair Yüce Allah, "Sana okutacağız ve unutmayacaksın."⁵⁹⁰ âyetiyle Resûlullah'ı (s) unutmaktan emin kılmıştır.⁵⁹¹

Yüce Allah, sûrenin sonunda hem Peygamber'e (s) hem müşriklere ikazda bulunmaktadır. Peygamber'in (s) görevini yerine getirdiği hâlde müşriklerin kabul etmediğini, bu sebeple kendisine vaad edilen geleceği beklemesini ve onlara karşılık vermemesini, onların helâk olmaları için beddua etmemesini istemektedir. Çünkü müşrikler de onun helâk olmasını, hâkimiyetinin sona erip mülkün kendilerine geçeceğini beklemektedir. Hâlbuki bu bekleyişin iyiler için güzel bir akıbetin, günahkârlar için ise kötü bir sonun bekleyişi olduğu bildirilmektedir.⁵⁹²

4. SONUÇ

Çalışmamız neticesinde Duhân sûresi'nin Kur'ân'ın çokça üzerinde durduğu ve farklı yönleriyle tekrar tekrar değindiği tevhit, rubûbiyet, ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret konularını ihtiva eden Mekkî bir sûre olduğu anlaşılmıştır.

Sûre, ilk olarak vahye dikkat çekmiş, Hz. Peygamber'in (s), vahyi kendi çabasıyla öğrenmesinin mümkün olmadığı, vahyin mübarek bir gecede insanları uyarmak ve onlara yol göstermek için Allah'ın apaçık bir lütfu olduğu vurgulamıştır.

Duhân sûresinin temel söylemlerinden biri de hem ulûhiyet hem de rubûbiyet açısından tevhidin zorunlu olduğudur. Yerleri ve gökleri yaratan Allah'ın kullarına elçiler gönderip uyaran, yaşatan, öldüren, geçmiş ve gelecek olan bütün varlıkların Rabbi olduğunun da bilinip kabul edilmesidir.

Sûrede Hz. Mûsâ ve Tübba' kavmi kıssaları anlatılarak Allah'ın birliği, bu birliğe inanmanın ve bu uğurda mücadele etmenin gerekliliği, Allah'ın yeniden diriliş vadinin gerçek olduğu, Allah'tan başka sığınılacak bir sığınak bulunmadığı, bu sebeple her işte Allah'ın rahmet ve inâyetine güvenmek gerektiği ihsâs edilmiştir.

⁵⁹⁰ A'la, 87/6.

⁵⁹¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, C. XIII, s. 318.

⁵⁹² Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, C. XIII, s. 318; Tabersî, *Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîru'l-Kur'ân*, C. IX, s. 90.

Yine bu kıssalarla Hz. Peygamber (s) ve mü'minler teselli edilmiş ve inkârcılar akıbetleri konusunda uyarılmıştır.

Hem Asr-ı Saadet'e hem de bugüne bakan yönüyle anlaşılmaktadır ki bir millet, Hakk'ın yasaları dışına çıkıp zulmetmeye başlayınca egemenliğini kaybetmeye başlar, sahip oldukları itibar, ihtişam ve zenginlik başkalarının eline geçer. Zalimler yenilmeye mahkûm, mazlumlara ise Allah'a dayandıkça âbad olacaktırlar.

Sûrenin ileriki bölümlerinde hakiki bir imana sahip olan ve bu uğurda mücadeleden vazgeçmeyen müminlerin elde edecekleri ecir ve mükâfat, buna mukabil Allah'a ortak koşup isyan eden kâfirlerin de maruz kalacakları ebedi azap ve sıkıntılar zikredilip gözler önüne serilerek muhataplara fırsat varken Allah'a yönelmeleri gerektiği vurgulanır.

Bu temel ilkelerin yanında sûrede dikkat çekilen ve sûrenin de adını aldığı Duhân (duman) olayıdır. Duhân olayının vuku bulup bulmadığı konusunda müfessirler iki farklı görüş öne sürmüşlerdir. Bazıları, onun vahiy sürecinde Hz. Peygamber'in (s) duası üzerine müşriklerin yaşadığı kıtlık ve kuraklığın şiddeti sebebiyle gözlerine inen karartı olduğunu dolayısıyla duhân olayının gerçekleştiğini söylemektedir. Diğerleri ise duhân olayının kıyamet alametlerinden olduğunu bu sebeple bu olayın gerçekleşmediğini öne sürmektedir. Âyette dumanın gökyüzü tarafından getirileceğinin ve bütün insanları saracağının ifade edilmesi, Hz. Peygamber'in (s), duhân olayına dair hadisleri, duhân olayından sonra verilen fırsatı değerlendirmeyenlerin büyük bir vuruşla yakalanacağını ve intikam alınacağını ifade edilmesi duhân olayının henüz gerçekleşmediğini destekler niteliktedir. Çünkü dünyada hangi büyük olay yaşanırsa yaşansın kıyametin şiddetinde olmayacaktır.

Sûrenin sonunda vahyin, muhatabın diline kolaylaştırıldığı bildirilmektedir. Vahyin anlaşılmaması için hiçbir bahanenin öne sürülemeyeceği anlatılmaktadır. Sûre vahyin apaçık olarak mübarek bir gecede indirildiğini vurgulayan âyetlerle başlayıp muhatabın diline kolaylaştırıldığını vurgulayan ifadelerle bitmekte, böylece sûrenin sonu, başı ile birleşmektedir. Bu birleşme vahyin ilahi kaynaklı olduğunu bir kez daha desteklemektedir.

Konulu tefsîr metodu kullanılan çalışmada Kur'an'ın hangi sûresi ele alınsa hemen hemen Kur'an'ın ana konularının bütünlüğünü ihtiva ettiği görülmüş, dolayısıyla bu metotla yapılan çalışmaların muhataplarını Kur'ân'ın mesajıyla daha çabuk ve kolay buluşturmada faydalı olacağı kanaatine varılmıştır.



KAYNAKÇA

- Abay, Ahmet, “A’raf Sûresi 40. ve Duhan Sûresi 29. Âyetlerin Mecaz’ul-Kur’an Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies*, 12/27, 2017, ss. 19-38.
- ‘Abdu’l-Bâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemü’l-Müfehras li Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye, Kahire 1364h.
- Açıkgöz, Utku, Yellowstone Süper Yanardağı Hakkında Bilinmesi Gereken 5 Şey, <https://bilimfili.com/yellowstone-super-yanardagi-hakkinda-bilinmesi-gereken-5-sey;> 17 Kasım 2017.
- Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd, *Rûhu’l-Me’ânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîmi ve’s-Seb’ul-Mesânî*, C. XXV, Dâru İhyâi’t-Türâsî’l ‘Arabiyyi, Beyrut ts.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin, “Mücrim” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 455.
- Arslan, Gıyasettin, “Tefsîr Çalışmalarında Konulu Tefsîrin Önemi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, 1997, ss. 185-200.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kurân’ın Çağdaş Tefsîri*, C. VIII, Yeni Ufuklar Neşriyât, İstanbul 1990.
- Aydın, Halil İbrahim, *Kur’ân’da Rab Kavramı*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2017.
- Aydın, Hayati, “İslam Kaynaklarında Cennet Fikri ve Yorumu”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2004/20, ss. 149-170.
- Balcı, İsrâfil, Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevi Rivâyetlerin Kur’ân, Hadis ve Tarih Verilerine Göre Kritiği Kritiği” *İstem*, S. 13, 2009, ss. 85-124.
- Bardakoğlu, Ali, “Kasâme” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 528-530.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayılın Işığında Kurân Tefsîri*, C. XVII, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2006.
- Beğavî, Hüseyin b. Mes’ûd, *Meâlimu’t-Tenzîl fi Tefsîru’l-Kur’ân*, (thk.) Muhammed ‘Abdullah en-Nemr, C. VII, Dâru’t-Tayyibe, 1997.
- Beydavî, Nasıreddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, (ter) Abdülvehhâb Öztürk, C.IV, Kahraman Yayınları, İstanbul 2011.
- Buhârî, Ebî ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ’îl, *Câmiu’s-Sahîh*, Dâr’u İbn Kesîr, Beyrût 2002.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh fi’l-Luğa ve’l-‘Ulûm*, Dâru’l-Hadâratî’l-‘Arabiyye, Beyrut 1974.
- Çağrııcı, Mustafa, “Arz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 476-478
- Çalışkan, Mehmet, *Kur’ân Dilinde Kasem (Yemin) Üslûbu*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana 2016.
- Çiçek, Halil, “Kur’ân’da Semâ Kavramı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1 Diyarbakır 2007, ss. 1-17.
- Deliser, Bilal, Tefsîr Tarihine Konulu Yönelişler ve Konulu Tefsîr -Eleştirel Yaklaşım-, *Universal Journal of Theology*, 2018, S. 3/1, ss. 16-38.

- Demir, Şeyhmus ve Hasan Yılmaz, “Kur’ânî Konu, Kavram ve Sûre Tefsîrine Metodik Bir Yaklaşım” *Ekev Akademi Dergisi*, 2003, S. 7/14, ss. 113-124.
- Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu. 193, İstanbul 2014.
- _____, *Kur’ân Tefsîrinde Farklı Yorumlar III*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2019.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, C. IV, Daru’l-Ğarbi’l-İslâmiyyi, Kahire 2000.
- Duman, M. Zeki ve Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukatta‘a” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 401-408.
- Dumlu, Ömer, “Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri”, *Tefsîrin Dünü ve Bugünü*, Samsun 22-23 Ekim 1992, ss.157-174.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *Tefsîru’l-Bahru’l-Mûhît*, (thk.) Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd - ‘Ali Muhammed Megûd, C. VIII, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed *Kitabu’l-‘Ayn*, (thk.) ‘Abdulhamîd el-Henedâvî, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut ts.
- Gökkır, Bilal, “Konulu Tefsîr: Hedef, İmkan ve Sınırları”, *Tarihten Günümüze Kur’ân’a Yaklaşımlar*, İlimYayma Vakfı Kur’ân ve Tefsîr Akademisi, İstanbul 2010, s. 455-466.
- Günay, İlhami, “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Cehennem Suları Ve İçecekleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 61, ss. 115-140.
- Günaydın, Fatma Candan, “Nimet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 129-130.
- Güngör, Mevlüt, “Tefsîrde Konulu Tefsîr Metodu”, *İslami Araştırmalar*, 7/2, 1988, ss. 50-55.
- Güven, Şahin, “Günümüz Tefsîr Çalışmalarında Yeni Bir Yöntem: Konulu Tefsîr Metodu”, *Kur’ân’a Yaklaşımlar*, ss. 439-454.
- _____, *Tefsîr Çalışmalarında Konulu Tefsîr Metodu*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996.
- Harman, Ömer Faruk “Mûsâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, ss. 207-213.
- Hocaoğlu, Mustafa, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, Samer Yayınları, Kahramanmaraş trs.
- İsfahânî, Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râğîb, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Dar’ul-Ma’rife, Beyrut trs.
- İşık, Emin, “Duhân Sûresi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 548.
- İbn ‘Aşûr, Muhammed Tâhir ibn Muhammed Tâhir, *et-Tahrîru ve’t-Tenvîr*, C. XXV, ed-Dâru’t-Tûnisiyye li’n-Neşr, Tûnus 1984.
- İbn Atiyye, Abdulhak b. Ğalib, *Muharrerü’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kur’ani’l-Aziz*, (thk.) ‘Abdullah b. İbrahîm el-Ensârî, vd, C. VII, Daru’l-Hayr, Katar 2007.
- İbn Cevzî, ‘Abdurrahman b. ‘Ali b. Muhammed, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, (terc.) ‘Abdulvehhab Öztürk, C. V, Kahraman Yayınları, İstanbul 2009.
- İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyin Ahmed b. Zekerîyya, *Mu‘cemü Mekâyisi’l-Luga*, (thk.) Abdusselam Muhammed Harun, C. I, Daru’l-Fikr, Beyrut trs.

- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, (thk.) Mustafa es-Seyyid Muhammed, vd., C. XII, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 1421/2000.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, C. XIII, Dâru Sâdir, Beyrut ts.
- ‘İmâdî, Ebû’s-Suûd b. Muhammed, *İrşâdü'l- ‘Aklı’s-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, C. V, (thk.) ‘Abdulkadîr Ahmed ‘Atâ, ts.
- İslamoğlu, Mustafa, *Kur’ân Sûrelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- Kallek, Cengiz, “İsrâf” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 178-179.
- Kara, Mustafa, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur’ân Kıssaları*, Üniversite Yayınları, Samsun 2018.
- Karagöz, İsmail, “Kur’an’da Takvâ Kavramı ve Muttakî İnsanın Özellikleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, 31/4 1995, ss. 49-61
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîri*, C. II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Kırca, Celal, “Aksâmu'l-Kur’ân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, ss. 290-291.
- Kileci, Mehmed Refîi, Kur’ân’da Yeminler, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.
- Klavuz, Ahmet Saim, “Cahîm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 19-20.
- Koçyiğit, Hikmet, “Sûrelerin Ortak İsimleri” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/2, 2012, ss. 43-67.
- Kurtûbî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li Ahkâmi'l-Kur’ân*, (thk.) ‘Abdullah b. ‘Abdulmuhsîn et-Türkî, C. XIX, Müessesetü’r- Risale, Beyrut 2006.
- Kutup, Seyyid, *Fî Zilâl’l-Kur’ân*, C. V, Dâru’s-Şurûk, Kahira 1423/2003.
- Küçük, Ali, *Besâiru’l-Kurân*, Hüner Yayınevi, Konya 2004, C. XVII.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr ibn Muhammed, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, (thk.) Mürtezâ Bedir, C. XIII, Dâru’l-Mîzân, İstanbul 2008.
- Mâverdî, Ebû’l-Hasen ‘Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nuketü ve’l- ‘Uyûn*, (thk.) Seyyid b. Maksûd İbn ‘Abdirrahîm, C. V, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut trs.
- Mevdûdî, Ebu’l A’lâ, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, C. V, İnsan Yayınları, İstanbul trs.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebû’l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (thk.) Abdullah Mahmud Şehate, C. III, Müvessesetü’t-Tarihü’l-Arabiyyi, Beyrut 2002.
- Nesefî, Ebû’l-Berakât ‘Abdillâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, C. 2, Dâru’l-Kilemeri’t-Tayyibi, Beyrut 1998.
- Okuyan, Mehmet, *Kur’an Meal-Tefsîr*, Haliç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021.
- _____, *Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Yûsuf Kıssası*, Erkam Yayınları, İstanbul 2019.
- _____, *Kur’ân-ı Kerim’de Çok Anlamlılık*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013.
- _____, “Kur’an’da Rahmet Kavramı Ve Hz. Peygamber’in Alemlere Rahmet Oluş Keyfiyeti”, *Marmara Üniversitesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2004, S. 14, ss. 29-63.

- Özdemir, Ahmet, “Mekkî ve Medenî Sûreler Bağlamında Dünya Vurgusu”, *Bilimname XXXVII*, 2019/1, ss. 43-77.
- Öztürk, Mustafa, “Sultân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 495-496.
- _____, “Kur'an'ın 'Cennet' Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”, *İslamiyât IV*, S. 1, ss. 145-162.
- Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Umar Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara ts.
- Sâbûnî, Muhammed ‘Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, C. III, Dâru'l-Kur'ânü'l-Kerîm, Beyrut 1981.
- Seber, Abdulkarim, “Konulu Tefsîr Metodunun Teorik Ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri”, *DEÜİFD*, XXX/2009, ss. 139-172.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim, *Bahru'l-'Ulûm*, (thk.) ‘Alî Muhammed Muavviz, ‘Adil Ahmed ‘Abdulmevcûd, C. III, Dâru'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, Beyrut 1993.
- Soğukoğlu, Fehmi ve Ahmet Soğukoğlu, “Kur’ân’ın Bilimsel Yorumuna Bir Katkı Denemesi: Duhân Âyeti (Duhân 44/10) Ve Kaldera Patlaması,” *Iksad Iı –International Conference On Sciences*, Gaziantep Kasım/2018, ss. 1049-1053.
- Suyutî, Celaluddîn ‘Abdirrahmân b. Ebî Bekr, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbabî'n-Nüzûl*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, Beyrut 2002.
- _____, *ed-Durru'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr*, C. VII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2011.
- _____, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi)*, (çev.) Sâkib Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik, C. I, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987.
- Şahin, Hatice Aynur “Kur’ân-ı Kerîm’de Rahmân ve Rahîm’in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, S.12, ss. 69-94.
- Şevkânî, Muhammed b. ‘Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr: el-Câmi‘ Beyne fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, (thk.) ‘Abdurrahmân ‘Amîra, C. IV, ts.
- Şimşek, Mehmet Sait, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2018.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, (thk.) Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, C. XXI, Dâru Hicr, Kahire 1422/2001.
- Tabersî, Ebû ‘Alî el-Fazl b. el-Hasen, *Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîru'l-Kur'ân*, C. IX, Dâru'l-Mürtedâ, Beyrut ts.
- Topaloğlu, Bekir, “Semî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 492
- Topaloğlu, Bekir, “Rab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 372-373.
- Topaloğlu, Bekir, “Batşe-i Kübra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 203-204.
- Topaloğlu, Bekir, “Müntakım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, ss. 23-24.
- Topaloğlu, Bekir, “Cennet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 376-386.
- Topaloğlu, Bekir, “Rahmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 415-417.

- Uludağ, Süleyman, “Takvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, ss. 484-486.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen ‘Ali b. Ahmed, *Tefsîru'l-Besît*, (thk.) ‘Ali b. Ömer es-Sehîbânî, C. XX, Silsiletü'r-Rasâilî'l-Câmi'iyye, Riyad 1430h.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Azap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 302-309.
- , “İlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 108-109.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. VIII, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3. Baskı, İstanbul 1979.
- Yurdagür, Metin, “Duhân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 546-548.
- Zemahşerî, Muhammed b. ‘Umar, *Tefsîru'l Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't Te'vîl*, (thk.) ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd, ‘Ali Muhammed Muavvîz, C. V, Mektebetü'l – ‘Abikân, Riyad 1998.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-'Akîdeti ve's-Şerî'ati ve'l-Minhâc*, (terc.) Hamdi Arslan vd., C. XIII, Bilimevi Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZ GEÇMİŞ

Hatice Gün, Samsun Çarşamba İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans Programından 2008 yılında mezun oldu. 2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi'nde Pedagojik Formasyon Eğitimi aldı. 2015 yılında Mardin Derik Koçyiğit Ortaokulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak göreve başladı. 2018 yılında Samsun Terme Ulviye Kır İmam Hatip Ortaokulu'na atandı. Halen aynı kurumda görev yapmaktadır. 2019 Yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı. Başlangıç seviyesinde İngilizce bilmektedir. Temel ilgi alanları proje geliştirme ve kültürel gezilere katılmaktır. (10.01.2022)

İletişim Bilgileri:

ORCID NO: 0000-0001-7456-3357